POLONIA

Siue

DE SITV, POPVLIS, MORIBVS, MAGISTRATIbus, & Republica regni Polonici libri duo.

Authore Martino Cromero, Coadiutore, ac designato Episcopo Varmiensi.

ADIVNCTA EST SACERDOTIS cuiusdam Poloni, ad lectorem admonitio, de Silesiorum nouis annalibus.

Secunda æditio priore locupletior & emendatior.

COLONIÆ.

Apud Maternum Cholinum.

ANNO M. D. LXXVIII.

Cum Gratia & Priuilegio Cæsareæ Maiestatis.

MARTINVS CROMERVS CANDIDO LECTORI.

ANte complures annos, post editum opus id, quod de origine & rebus gestis Polonorum conscripsi, cum essem in aula & ministerio D. Sigismundi Augusti regis, operæprecium me facturum esse existimaui, si de situ quoque & natura terræ Poloniæ, & de moribus, magistratibus, atque omni Republ. gentis aliquid conscriberem, quod quasi clauis foret ad annales illos nostrates faciliùs intelligendos. Et orsus quidem sum opus, multis nominibus perdifficile: Sed abstractus ab eo eiusdem regis iussis ad obeundas subinde peregrè legationes: & in aula optimi Imperatoris Ferdinandi in septimum annum commoratus, intermisi, ad finem quidem deductum, sed rude & impolitum, nec satis fortassis exquisitè conscriptum: Cum amicis tamen aliquot, quale tunc

erat, communicaui. Quamuis autem posteà plus à publicis functionibus ocij nactus essem, non resumpsi tamen id in manus, siue tædio ac desidia quadam senili, siue alijs curis ac muneribus ecclesiasticis impeditus: cogitabamque id quasi abortiuum fœtum intra domesticos parietes sepelire. Sed aliter Stanislao Carncouio Episcopo VVladislauiensi viro non solum iuris prudentia, verumetiam elegantiore literatura, theologia, pietate, & omni virtute ornatiss. meique amantissimo visum est. Nam ante annum tertium cùm Henricus Valesius (quem non sine præfatione honoris nomino) Francisci Francorum regis F. tunc Andegauensium dux, nunc autem post obitum Caroli fratris Rex Francorum, magno ordinum Regni Polonici & annexarum ei prouinciarum consensu, liberisque suffragijs rex creatus esset, & ad suscipiendum id regnum adueniret, suasit & persuasit mihi Carncouius (cuius ego iudicio plurimum tribuo) vt opus id ipsi offerrem. Fore enim ei gratissimum, & venienti ad oras & gentes

gentes sibi incognitas accommodatissimum, vt iam inde à primo quasi limine eas salutans pernosceret, neque diutiùs apud eos populos, quibus præfuturus esset, in eorumque republ. peregrinaretur. Obsecundaui: Resuscitaui opus abortiuum: Resumpsi in manus: Recognoui, quoad breuitas temporis, quo rex aduentabat, & negocia muneris mei ecclesiastci patiebantur. Et cum ipse Regi obuiam prodire commodè non possem, obtulit ei munusculum meum ipse Carncouius, qui tunc eum in finibus regni nomine vniuersæ Poloniæ publicè salutabat, & faustum aduentum ipsi gratulabatur. Ex illo autem exemplari castigatiss. descriptum est postea à nescio quo (nec scio an à pluribus deinceps) opusculum. Quod nactus Vechelus typographus Francofurtensis, vt erat descriptum, ita excudit: nempe mendosissimè, non solum proprijs & vernaculis hominum, locorum, & magistratuum nominibus, ab imperito quopiam Polonicæ linguæ, sed etiam latinis verbis ab illiterato prorsus scriptore depra-

q excudit ao 1575. et appendicis instar adiecit Krantzij Wandaliæ.

 uatis

uatis atque corruptis, ita vt à nemine intelli-
gi, à me verò vix agnoſci poſſet. Præfatio ta-
men loquebatur quaſi per coniecturam, à
me id conſcriptum eſſe. Cuius ita excuſi ex-
emplum cum mihi fuiſſet exhibitum, pu-
duit me magnoperè, non tam meo, quàm
patriæ meæ nomine, cui tam mala opera na-
uata eſſet: & quo opere illuſtrari ea deberet,
non ſine infamia quaſi traduceretur: Miſer-
tum eſt etiam eorum, qui id lecturi eſſent nō
ſine iactura temporis & moleſtia, & pro the-
ſauro, vt eſt in prouerbio, carbones reperturi.
Et cupiebant id Vechelus, & aliquot alij ty-
pographi caſtigatiùs recudere. Proinde non
exiſtimaui mihi committendum eſſe, quin
exiſtimationi cùm meę, tum patriæ meę con-
ſulerem, ac tibi, optime lector, iuxta, ac Ma-
terno Cholino, noſtri ſtudioſiſſimo, qui no-
ſtrarum lucubrationum non minimam par-
tem hactenus excudit, gratificarer. Miſi ita-
que eidem exemplar ita, vt tunc Regi obla-
tum eſt, caſtigatum. Admonendus autem
mihi es, candide lector: ne requiras in tali
opere

opere puritatem & elegantiam ſermonis La-
tini. Neque enim in eo ab vſitatis vulgò ver-
bis, & nominibus vernaculis temerè diſce-
dendum fuit, ſi non quaſi per ſomnium, ſed
ὕπαρ, vt græco verbo vtar, id intelligendum, de
que eo conferendum eſt. Nonnulla quidem
alia, ſat ſcio, requires, nimirum de principe
prouincia Lithuania & Lituanis: De Pruſſis
etiam & Pruſſia, ducali præſertim: Itemque
de Liuonia, Volynia, Poleſſia, & magna par-
te Podoliæ, cuius metropolis eſt Kiouia: Quę
prouinciæ cum quodam tempore (Liuonia
excepta) à Polonia ferè abalienatæ fuiſſent,
quemadmodum ſuo loco à nobis memora-
tum eſt, nuper adeò poſt conſcriptum hoc
opus in ditionem Polonorum reuenere. Re-
quires & ea fortaſſis, quæ proximis aliquot
ſuperioribus annis publicè in comitijs Polo-
nicis acta & conſtituta ſunt. Sed ea partim
non huius ſunt operis: partim huius quidem
modo ſunt, tunc autem non fuerunt, cum id
nobis elaboraretur, vel certis de cauſis à me
omiſſa, & alijs ſcriptoribus, qui exactiùs ea

 noſſent,

noſſent, & conſcribere poſſent, relicta ſunt. Supplere autem nunc ea, quæ non iniuſtè deſiderari poſſunt, ætas, & munus mihi impoſitum prohibent. Non deerunt, ſpero, qui florentes annis & ingenijs, emunctioribus iudicijs, & ſtylo elegantiori præditi, maiore cura ac diligentia non ſolum illa reſidua perquirent, perſequentur, & attexent, verumetiam hæc noſtra ornabunt. Tu lector amice, quæ dantur, & qualia dantur, boni conſules. Vale. Ex arce noſtra Heilsbergenſi, Prid. Non. Ianuarij. M. D. LXXVI.

SACER-

SACERDOS AMICO LECTORI.

CVM opus hoc non nemine poſtulante in publicum proditurum eſſet, obtulerunt ſe mihi Gentis Sileſiæ annales cuiuſdam, qui ſe Ligium (etymo nimirum liguæ ſuæ Germanicæ) haberi vult è fabuloſis campis Elyſijs. Qui quamuis ſedulò diſsimulare ſtudeat, quo animo ſcripſerit, & vnde pleraque omnia compilarit, prodit tamen ſeſe petulans eius maleuolentia & maledicentia. Non tam authorem autem huius operis, & eius, quod eſt, De origine & rebus geſtis Polonorum (quem ſuppreſſo nomine immerito nonnunquam perſtringit) quàm gentem Polonam omnem (cui ſe amicum eſſe ſimulat) & res geſtas eius deprimere & inſectari ſibi propoſuit. Et tamen homo modeſtus & integer contra alienas calumnias ſeſe præmunit. Non eſt autem operæprecium, hoc tempore eum refellere, quandoquidem ipſe reprehendit modo noſtratia nudis verbis, aut citandis authoribus non grauiſsimis, & in ſua ipſorum gentiſque ſuæ cauſa non minus, quàm noſtrates ipſe iudicat, ſuſpectis, neutiquam cohærente ſibi alicubi rerum ſerie. Commone facere tamen te, optime lector, mihi viſum eſt, vt cogites, quantam fidem habere debeas ei homini, qui, quem non raro citat Dlugoſſum, ne nominare quidem nouit, tantum abeſt, vt legerit, opuſque illud de origine & rebus geſtis Polonorum, quod ſibi ad mordendum inprimis propoſuit, Dlugoſsi epitomen eſſe dictat. Nec animaduertit, homo lepidus, alios quoque authores in eo citari, & Dlugoſſum nonnunquam reprehendi, & leniter refelli. Adhæc onerat is ſuſpitionibus vniuersè Polonicam hiſtoriam eo nomine, quòd à Polonis, & ijs quidem ſacerdotibus conſcripta ſit. Cur autem non ijſdem de cauſis etiam Germanicæ ſuſpectæ ſint, à Germanis & ipſæ conſcriptæ, & ferè à ſacerdotibus & monachis? Quod nomen gregalibus iſtius pſeudeuangelicis longè abominabilius eſt. Quaſi verò non apud omnes populos peculiaris cura ſacerdotum fuerit antiquitus, conſeruare publica literarum monumenta, & prodere in publicum res geſtas. Et quaſi non maxima fides ſemper eis habita ſit. Idonei ſcilicet ijs rebus & actionibus ſunt magis coci, vel baiuli, vel lenones, aut certè medici, quorum ars ferè omnis coniecturalis eſt, hiſtoriæ ſcilicet inprimis

conſen-

consentanea. Nec sanè à professione sua iste in eruendis & recensendis Ligiorum & Elysiorum suorum, & nescio quorum non portentorum, vel, vt ipsius verbis vtar, terribilium nominum, quæ ipse maiores suos appellat, originibus vel latum, quod aiunt, vnguem discedit, non raro ex vna aut alteta litera coniecturas captans. Qualia sunt, quòd Suiones, Sidinos, & Sitones, Sueuos vult esse: Nimirum quia in his omnibus nominibus prima litera eadem est: Nortuedos item, quia duæ mediæ v & e, Misnios à Mysis, Lignicienses & Libussenses à Ligijs, Saxones à Sacis deducit: Liuonas Lemouios, propter primã itidem literam, Silesios Elysios propter duas, quàm uis interpolatas, esse autumat: Burios, Byrrias Comicos, Brugos, Bituriges, Phryges simili ratione couiungit: Et ne linguarum diuersitas ei obstet, Gotos, (quos etiam cum his eiusdem stirpis esse censet) Gallica, hoc est, Heneta lingua loqui asserit. Quasi non διὰ πασῶν hæ tres linguæ inter se differant, si modo Heneti Poloni & Slaui sunt, è Paphlagonia profecti, vt ipsi cum præceptoribus suis Melanchthone & Peucero videtur. Sic nempe ille in præbendis ægroto pharmacis butyrum pro buglossa, aconitum pro acoro fortassis administrat. Cur autem idem Germanos non à Carmanis (Quæ duo nomina non vna aut altera, sed omnibus fermè literis inter se congruunt) potiùs, quàm aliunde deducit? Cur autem mauult tam infirmas & incertas coniecturas, aut verius somnia sua, nulla Sueuicæ linguæ aut cuiusquam de tribus illis etymologia adstipulante sequi, & excisa olim cum ipsis populis nomina ab orco reuocare, quàm oppidorum, locorum, & populorum nomina non vetustissima, eorumque etyma Polonis & Slauis (à quibus ipse non diffitetur loca illa habitata, & culta esse) relinquere? Est hoc candoris eius: est eximiæ scilicet erga gentem Polonam beneuolentiæ. Nemo sanè vel mediocriter peritus linguæ Polonicæ non intelligit, Polonica esse, & Polonicas habere etymologias Suidniciam, Legniciam, Bregam, Glogouiam, Boleslauiam, Gorliciam, Odram, & penè innumera alia locorum vocabula, eo tempore indita, quo Poloni extirpatis priscis illis istius maioribus eas oras tenuere: Slesiam verò & Vratislauiam Boëmica, posterius vsurpari cœpta. Nec scio, an gentilitium ipsius nomen eiusdem notæ sit, à gallo gallinaceo sumptum. Nisi fortè Polonicæ originis eum pudet. Nos quidem eum inuitum

nobis

nobis non vindicabimus, vt olim decem Græciæ ciuitates de Homero contendisse memorantut. Sit sanè Sueuus, vel Phryx, vel Elysius, vel Ligius, vel Stygius denique, dummodò Polonis Venedicam Sarmaticamque originem ne inuideat. Sed non est nobis propositum suauis & vnguenta olentis hominis, atque etiam ma (hoc est, valde) theologi ineptias refutare. Rectè autem is & ordine fecit, quòd religionem suam non dissimulauit, & leges historiæ videlicet, non transiliuit: eademque opera optimum Cæsarem Maximilianum, cui opus illud suum dedicauit, non idem secum sentientem, vna cum d. Patre, & maioribus, & liberis eius inclytis, non semel impietatis condemnauit. Nimirum hoc sibi proposuit (vt & Sleidanus, & personatus Carion, & Magdeburgenses centutiatores, & alij eiusdem farinæ historici) historiæ prætextu virus hæreticum incautis obtrudere. Sed vellem, apertius is nobis explicasset, quemnam in præclaro isto euangelio suo & verbo Dei ducem, vel interpretem cum suis Ligijs & Elysijs sequatur. Non Svvencfeldium, opinor, ciuem suum, licet permultos is habeat sectatores in ea gente, Confessionem Augustanam, ni fallor. Eam verò quamnam? Primæne, an mediarum, an vltimæ æditionis, (Quandoquidem eæ diuersæ sunt) Siue, vt eam Flacciani, an vt Interimistæ & Melanchthoniani, an vt Caluiniani probant? Omnes enim, quamuis admodum dissententes inter se, & pro hæreticis se inuicem damnantes, eam sibi vendicant. Authoris eius, opinor, & præceptoris sui sensum cæteris anteponit. Piè: Et nemo rectiùs & synceriùs leges interpretatur, quàm qui eas condidit. Sed cum Melanchthon ante mortem suam, & post mortem Lutheri, aliter de præcipuis quibusdam dogmatibus senserit, quàm antea senserat, (quod in confesso est) quęram ex isto, primósne sensus eius sequatur, an postremos? Hos nodos vbi soluerit, tum demum fortassis patiemur nobis persuaderi, nihil eum ne in historia quidem fingere, nihil odio vel gratia deprauare, nihil denique calumniari Quinetiam non indulgentem affectibus, probabiliora secutum esse. Cæterum leges historiæ eum non transilijsse, nullum honestum ordinem sauciare voluisse, Polonicæ nationi amicum esse, vt credamus, ne ita quidem adduci poterimus. De eo verò, quòd ea, quæ mutili, vt ipse vult, Polonici historici omiserunt, ipse suppleuerit (quæ duntaxat alicuius momenti sint) amplius deliberandũ censebimus. Quod si quid eiusmodi proferetur, admira-

bimur

bimur hominem, è muſcis elephantos facientem. Laudabimus etiam acumen oculorum, qui Carpathum montem maiori Poloniæ proximum eſſe perſpexerit. Sed non vacat ineptijs diutius immorari. Satis eſt, lector candide, nos tibi qualem qualem guſtum fidei, ſinceritatis, & integritatis annalium illorum, ſubdolè aliena ſcripta factaque ſugillantium, & venena incautis inſtillantium, prębuiſſe. Vale.

POLO-

POLONIAE MARTINI CROMERI LIBER PRIOR.

De ſitu Poloniæ, & gente Polona.

IN ijs libris, quos triginta de origine & rebus geſtis Polonorum conſcripſimus, oſtendimus, Polonos gentem eſſe Slauicam, & Sarmaticam: Quæ Polonorum origo.
quodam tempore è Sarmatia progreſſa, transmiſſo Viſtula flumine, in ijs Germaniæ locis, quæ prius Venedi & Vandali tenuerant, conſederit, finesq́; domicilij & imperij ſui verſus occaſum Poloniæ priſci fines
& Septentrionem longè lateq́; protulerit, ita, vt à Sarmaticis montibus in Septentrionem quidem ſecundum vtranque ferè eius fluminis ripam, in occaſum verò ſecundum dorſum Herciniæ ſiluæ, quo Boëmia clauditur, atque inde porrò ſecundum Albim fluuium, ad eius ipſius, atque adeò vſque ad Viſurgis ſeu Veſeræ oſtia, & ſinum Venedicum ſiue Baltheum, quicquid ter-

 rarum

Populorū nomina.

rarum est, eius gentis ditione teneretur. Ac vniuersè quidem eos populos Slauos, seu Slauinos sese dixisse: A finitimis verò cum Venedos, seu Vinidas, tum Vandalos etiam, eorum, qui prius ea loca incoluerant, populorum nominibus appellatos esse: Peculiariter verò, eos, qui versus occasum Germanis erant viciniores, partim Sorabos, partim Obotritos, Lutitios, siue Lutzitios, Vinulos, Ranos, Vilzos, Rugios, Vetalabos, Retareos, Licicauicos, Heueldos, Vuloinos etiam: quod nomen cum Polonorum nomine cognationē habet, dictos esse. Quos omnes Slauicæ nationis atque linguæ fuisse, & partim domesticis satraparum ac ducum defectionibus & pactionibus, partim armis in finitimorum Saxonum, & Germanorum ditionem nomenq́ postea transisse memoriæ proditum est.

Polonorū nomen.

Polonorum autem nomen vernaculum an commune fuerit horum omnium, an peculiare vnius cuiusdam populi: & vetustúmne, an recentius, non liquet. Ante septingentos quidem annos, nusquam in annalibus vllis externis id inuenio. Nec vnum eius etymon memoratur, quemadmodum

modum alibi ostendimus. Nonnulli enim à Lecho, seu Lacho, duce Polachos, quasi posteritatem Lachi dictos esse: Alij verò à campestri planicie, quam incolunt, vel à venationibus, quibus impensius delectantur, Polacos & Polanos, mutataq́ vna litera Polonos, & ab ijs regionem Poloniam appellari volunt. Eius autem non ijdem semper fines fuere.

Poloniæ fines accisi & prolati.

Nam Russiæ permagnam partem cum Podolia subactam, & Prussiæ nonnullam, & Polessensem tractum barbaris Iazigibus siue Iazuingis ademptum quodam tempore, Poloni suo adiecerunt imperio. Præter illa autem dudum memoratorū à me populorum occidentalium detrimenta, posteriori tempore Silesia ferè omnis Polonis sese subduxit, & Pomeraniæ Cassubiæq́ reliquæ magna pars detracta est. Decesserat & Russia Podoliæq́ pars magna, & Volynia, & Polessensis tractus. Culmensis quoque ac Dobrinum, & Masouia ferè. Sed hæ prouinciæ his duobus, non amplius, seculis recuperatæ sunt: Recuperata est etiam nonnulla pars Silesiæ & Cassubiæ, Pomeraniæq́ ea, quæ nunc Prussiam continetur. Rursus

tamen Lithuani, securis fœdore & societate ipsorũ Polonis, Polessensem tractum ferè omnem, & Volyniam, & magnam partem finitimæ ei Russiæ & Podoliæ auorum nostrorum memoria, regibus vel fauentibus, vel conniuentibus, ad se reuocarunt, quemadmodum suo loco exposuimus. Sed ij populi nuper adeò extremo regni Sigismundi Augusti tempore, cùm hoc opus nos ad finem perduxissemus, relictis Lithuanis, vltro in ius & ditionem Polonorum æquo fœdere prorsus venerunt. Quin & Lithuani ipsi, exemplum secuti, sese cum Polonis, renouato & ampliato antiquo fœdere, coniunxère. Instituta tamen sua, & magistratus, & Iurisdictionem peculiarem retinuère. Cæterùm nos quemadmodum illa superius recensita Poloniæ detrimenta in hac descriptione prætermisimus, ita modò commemoratas accessiones cuiuspiam alius operi reseruamus, alijs iam distenti studijs, & occupationibus. Nec Liuoniam attingimus, cuius à vicinis principibus miserè discerptæ maxima pars ante pauculos annos in ditionem eiusdem regis venit. Ne Prussiam quidem ducalem exactiùs describemus

Lithuani se cum Polonis coniunxere.

Quatenus describitur hic Polonia.

Prussia ducalis. Hist. lib 27.

bemus. Licet enim ea iustis armis repressa ac domita, ex fœdere maiestatem regis Poloni à centum amplius annis comiter agnoscat, neque linguam tamen, neque instituta & leges Polonorum accepit. Sed deletis penè priscis Prussis, à Germanici sanguinis hominibus habitatur & regitur: ea parte excepta, quæ finitima est Masouiæ: Quæ à Polonis colitur antiquitùs, & Polonici ferè iuris olim fuit. Nec citerioris autem Pomeraniæ partem eam, in qua est oppidum Lemburgum, & arx Bythouia, complectemur, propterea, quòd ea beneficio regum superiorum in ius ducum vlterioris Pomeraniæ transijt. Quo nomine sunt tamen & ipsi beneficiarij regis Poloni, iurantq́ue ritu solenni in verba eius, quemadmodum & dux in Prussia, & ante eum nostra memoria creatum, Magistri cum primoribus ordinis Crucigerorum, seu Teuthonicorum Sanctæ Mariæ militum, cùm eius prouinciæ dominarentur, iurabant. Valachiam quoque prætermittemus: quæ fuit & ipsa intra hos ducentos annos in clientela regum Polonorum, sed suis legibus, sua lingua, suisq́ue ducibus vtens, qui Voieuodæ seu Palatini dicuntur. Qui duo primum

Lemburgum & Bythouia.

Pomeraniæ duces Vasali regis Poloniæ.

Prussi dux & magistri Vasalli Polonorum.

Valachia & partes eius. Hist. lib. 15.

mùm fuere, Transalpinensis, & Moldauicus quorum hic à nostratibus peculiariter Valachiæ Palatinus dicitur: ille verò Multanicus.

Bessarabia.

Verùm extitit postea tertius Bessarabicus ad pontum Euxinum, diuiso inter fratres principatu

Hist. lib. 3.

Moldauico. Ac Bessarabia quidem iam pridem subacta est à Turcis:

Valachia in clientela Polonorũ.

Reliquarum autem duarum Palatini & ipsi iam dedititij sunt eiusdem gentis, patrum, auorum, & proauorum nostrorum memoria in verba regum Polonorum, nonnunquam Vngaricorum quoque, & ipsi iurare soliti.

Poloniæ situs geographicus.

Nunc igitur Polonia, quæ quidẽ vno regno & iure continetur, quatenus à nobis describitur,

Longitudo

secundum longitudinem terræ habitabilis, è sententia geographorum, & inprimis secundum deliniationem amici mei Venceslai Grodecij, à tricesimo octauo gradu, ad quinquagesimum secundum, vel tertium (incerti sunt enim in illa solitudine Scythica fines eius) ab occasu æstiuo versus ortum hibernum obliqua protenditur,

Milliaria Polonica & Russica.

amplius quàm per ducenta milliaria Polonica: quorum vnum quodq; quatuor Italica in se continet. Tametsi Russica & Podolica sunt aliquãto longiora. Quin certis literarũ monumentis doceri

doceri potest. Ociacouiam arcem ad ostiũ Boristhenis 54. gradu longitudinis sitã, aliquando in ditione Polonorum regum fuisse.

Latitudo Poloniæ

Latitudo autẽ Poloniæ, quà maximè Orientalis, & quà Occidentalis est, triginta plus minus milliariorum est. Et Occidentalis quidem habet imam poli eleuationem quinquaginta duorum summam 54 grad. & 40. ferè minutorũ. orientalis verò summam quidem 51. fermè, imam autem graduum. Pocucensis tamen Russiæ tractus à quadragesimo octauo incipit. Cæterùm in medio, quà latissimè centum miliarijs patet Polonia, & cum in meridiem paululum recuruatur, tum in septentrionem magis ad mare Baltheum seu Venedicũ, & secundũ extremã orã Masouiæ dorso prominet, imã quidem poli eleuationẽ habet in ora Scepusij quadraginta nouem grad. summã verò in litore maris, & in Puscensi ora quinq; fermè, & quinquaginta: ita vt figura eius intensi arcus

Figura.

speciem præseferat: cuius neruus paululum reductus, ad meridiem & occasum hybernum quadãtenus spectet, exterior verò curuatura in septentrionẽ, & ortũ æstiuũ obuersa sit. Quòd si quis nouas accessiones Polessiæ, & ei confinis Russiæ, Volyniæ,

Poloniæ regni amplitudo.

Volyniæ, Podoliæ, & Liuoniæ, Prußiamque ducalem, & Lithuaniam cum sua Samogitia, & Rußia alba Moschis finitima (quæ omnia iam vno regno continentur) annumeret, multò longius & latiùs versus orientem solem, & Septentrionem ea patebit. Ad Nieprum enim sitæ sunt arces & oppida, Kiouia, Caniouia, & Circaßi, vltra 54. gradum longitudinis. Prußiæ verò ducalis & Samogitiæ latus Septentrionale quinquagesimum sextum, finitimæ autem Rußiæ albæ 57. gradum latitudinis attingit. Porrò continens his Liuonia, quatenus cum duce nouo Curoniensi, siue Curlandico (qui partem eius nonnullam obtinet) regis Poloni Maiestatem agnoscit, 61. gradum excedit. Atque ita longitudo regni Polonici à finibus Marchiæ Brandeburgensis ad Nieprum ducta recta linea non minus 240. milliaria complectitur, si 15. milliaria vni gradui respondent: Latitudo verò ab ora Pocucensi ad Pernauiam Liuoniæ ducenta plus minus. Cingitur autem Polonia, sicut eam nunc circumscribimus, ab occidente sole incipientibus, Marchia Brandeburgensi, & Pomerania vlteriore: A Septentrione mari Venedico & Sarmatico

Curonien. dux.

Finitimi Poloniæ populi.

matico

matico: Cuius aduersa litora tenent Sueones siue Sueti. Inde Prußia ducali, eiq; continente Lithuania in ortum æstiuum ferè vergente. Hinc porrò campestribus Scytharum siue Tatarorum solitudinibus prorsus Orientalibus, & flexa in Euronothum Bialogrodensi Turcarum ora. Inde verò planè Australi Valachia siue Moldauia: Deinceps Vngaria, & in Africum & occasum hybernum obuersa Silesia Boëmicæ ditionis, ad Marchiam pertinente. Et à Silesia quidem, & Marchia, & Pomerania vlteriore, & Lithuania palustres densæq; siluæ eam ferè dirimunt: Mare à Suetia: Ab Vngaria verò syluestrium montium cacumina: itemq; ab Occidentali parte Moldauiæ. Nam à reliqua Moldauia, quæ in ortum & ad Pontum vergit, Nester fluuius eam & finitimam ei Podoliam diuidit: Idemq;, nisi fallor, limes est eius ipsius Podoliæ cum Bialogrodensi Turcarum ora, vt Nieper & Ponti Euxini sinus cum Tataris Ociacouiensibus: Aut certè cum vtrisque incertus is est, vt diximus, propter vastitatem, & solitudinem. E qua solitudine pensitant tamen opiliones Turcici regi Polono vectigal pascuorum nomi-

Limites.

 ne.

ne. Prusia verò ducalis sic est implicata regiæ (hoc enim nomine à ducali seiungenda est) difficulter vt queant distingui. A Masouia siluæ eam dirimunt. Partes insigniores Poloniæ sunt, Maior & minor Polonia, Rußia, & Prussia regia, Podolia, Masouia, & Cuiauia. Quæ & ipsæ deinde satrapijs, vel, vt vulgò loquuntur, palatinatibus, ac territorijs ferè distinctæ sunt. Maior Polonia duas satrapias, nimirum Posnaniensem, & Calißiensem complexa, Occidentalis est Silesiam, Marchiam, Pomeraniamq; vlteriorem meridionali, occiduo, & Arctoo latere attingens. Magis autem ad Occidentem vergit Posnaniensis satrapia, Calisiensis contrà ad ortum & septentrionem: qua parte sunt Paluci, Craina, & Cassubia, tractus terræ non contemnendi. Minor Polonia orientalis est, Cracouiensi, Sendomirensi, & quæ huius pars quōdā fuit, Lublinēsi satrapijs definita, hoc ipso ordine quo nunc sunt enumeratæ, versus Aquilonē & ortū æstiuū sitis. Quæ à septentrione Masouiæ & Polessensi tractui; qui dudum Lithuanicæ ditionis erat, ab ortu Rußiæ, à meridiè verò Vngariæ, & Silesiæ finitima est. Sunt autē Satrapiæ Cracouiensis

Poloniæ partes & satrapiæ.

Maior Polonia, Posnanien. & Calissien. satrapiæ.

Paluci, Craina, Cassubia.

Minor Polonia.

Cracouien. Sendomirien. & Lublinen. satrapiæ.

uiensis partes, tractus Scíricius, & Submontanus, vterq; Scepusio & Vngariæ finitimus. Ac Scíricius quidem ad occidentem vergens, Cracouiæ vicinior est: Submontanus verò Rußiæ & Seudomiriensi satrapiæ iungitur. Lublinensis itē satrapiæ pars est Polesse reliquū, quod à Lithuanis detractū nō fuit, vtrunq; à siluis ita dictū verius, quàm Podlasse dialecto Rußica, quasi Poloniæ finitimū. Nisi quis fortè Podlasse Polonis subiectū interpretari malit. Silesiæ pars ea, quæ adhuc est Polonicæ ditionis, sic implicata est Cracouiensi satrapiæ, vt ab ea magna ex parte ambiatur. Satrapiā ea nullā habet: Sed in Cracouiensi ferè censetur: Habet autē tria territoria, Osuēcimense, Zatoriense, & Seueriense, quorū duo priora superiori tempore suos habuerunt duces: Nunc præfecturæ Regiæ sunt. Seueriense est in ditione Episcopi Cracouiensis. Meridionale & Occidentale latus eius ipsius Silesiæ: cætera tenet Silesia Boëmicæ ditionis, nempe Cesinensis, & huius pars quondā Pelcinensis, Ratiboriensis item & Opoliensis principatus, siue ducatus, vt vocant. Ab ortu verò hiberno Scepusiensem tractum vix & modicè ea attingit.

Scíricius & Submontanus.

Polesse seu Podlasche.

Silesia.

Scepusium

Hist. lib. 5. & 17.

Est autem Scepusium non exiguus terræ tractus, olim cum Polonici iuris esset, ad Vngaricum traductus: de quo alibi suis locis attigimus. Deinde verò nonnulla pars eius, cum tredecim oppidis & arce Liblio, siue Lubouulia rursus Polono regi certo pacto ab Vngaricis Regibus addicta est, atque etiamnunc ab eius præfecto, & eius nomine administratur Cracouiensi satrapiæ, tractuiq; Sciricio versus meridiem adiacens. Inter minorem verò & maiorem Poloniam primarias totius Poloniæ partes intermediæ sunt Satrapiæ, Siradiensis, Lenciciensis, & Rauensis, nullum commune nomen habentes. Quarum prima ad meridiem & Silesiam, Lenciciensis & Rauensis ad septentrionem vergunt, Masouiamque attingunt. Harum autem occidentalior est Lenciciensis. Nonnunquam ex tres vnà cum Cuiauia, imò & Masouia, maiori Poloniæ, sicut Rusia & Podolia minori, accensentur. Cuiauia verò ab ortu Masouiæ & Rauensi satrapiæ, à meredie Lenciciensi & Calisiensi iungitur. Continet autem in se duas satrapias, Brestensem, quæ magis ad ortum, & meridiem vergit, atque Inuuladislauiensem, siue Iunivuladisla-

Siradien. Lencicien. & Rauen. satrap.

Maioris & minoris Poloniæ appellatione quę cōtineantur. Cuiauia.

Bresten. & Inovvladislauien. satrapiæ.

ladislauiensem, quæ magis est occidua & septentrionalis. Cuius non exigua pars est Dobrinum, vltra Vistulam, ab oppido sic dictum, latere orientali confine Masouiæ: septentrionali verò Prussiæ. Masouia quoque eodem latere Prussiam, Orientali Lithuaniam & Polessensem tractum, & versus ortum hibernum Poloniam minorem, eiusq; satrapiam Sendomiriensem, Meridionali verò Rauensem attingit. Duabus satrapijs distincta, Plocensi nimirum, quæ Occidentalis est, & ea, quæ peculiariter Masouiæ nomen retinet, propterea quòd diutius ducum suorum (de Polonorum principum stirpe oriundorum) dominatu segregata, postrema omnium nostra memoria defecta ducibus, ex pactis, & iure feudi, vt vocant, Poloniæ redintegrata est. Quæ quidem Orientalis est. Rauensis quoque satrapia quōdam pars Masouiæ fuit, suosq; duces habuit, sicut & Plocensis, & pleræque omnes. Prussia Regia præter meridionale latus, quod iam est expositum, ab occasu vlteriorem Pomeraniam confinem habet. A septentrione sinu Baltheo seu Venedico, siue Codano, Ab ortu Prussia ducali cingitur. Tribus autem satrapijs

Dobrinum

Masouia.

Plocensi & Masouiæ satrapiæ.

Prussia Regia.

 distincta

Culmensi. Marieburg. & Pomeran. satrap.

distincta est, Culmensi, Marieburgensi, & Pomeranica. Quarum hæc Occidentalis est. Reliquæ duæ Vistula flumine ab illa diremptæ, orientales. Ex his autem Culmensis ad meridiem spectat, Marieburgensis verò ad Septentrionem.

Varmia.

Varmia, & ipsa pars est Prussiæ Regiæ, ad Aquilonem seu Euroaquilonem vergens, ducali ferè vndique cincta & ab ea quodam tempore maiorem in modum accisa: Marieburgensem quoque satrapiam contingit: Nec in vlla satrapia censetur, subiecta episcopo suo, & sacro Ecclesiæ eius collegio, Regis Poloni Maiestatem agnoscentibus.

Michalouien. tractus.

Michalouiense autẽ territorium est in satrapia Culmensi Masouiæ ac Dobrino finitimum: olim pars Masouiæ.

Prussia ducalis.

Ducalis Prussiæ (vt eam quoq; quo magis perspicua sit hæc Poloniæ descriptio, hic obiter attingamus) præter Regiam Prussiam, limes est à septentrione mare Sarmaticum cum Lacu Curoniensi, & ora Liuoniæ: Ab ortu Samogitia, cæteraq; Lithuania: A meridie verò Masouia. Satrapiam ea nullam habet: præfecturas permultas.

Prussię vetus diuisio.

Olim Prussia priusquam sub iugùm Christi missa est, alios fines habuit, & aliter diuisa fuit. Fuit autem ea decem regionibus siue tractibus descripta: videlicet Pomesaniensi, in quo est Marieburgum, Christiburgum, Quizinum siue Marieuerderum: Pogesaniensi, in quo est Elbinga & Hollandia: Erminio siue Varmiensi, qui retinet etiamnunc in lingua Germanica vetus nomen, & Ermeland vocatur: Natãgino, vbi est Balga, Brãdemburgum, Cruciburgum: Sambiensi, in quo sunt mõs regiꝰ siue Kœnixberga & Lochstete: Nadrauensi, quo Tapelauuca, Insterburgũ, & Vonsdorfia cõtinentur: Salauensi, in quo est Ragneta & Labia: Sudino, qui & ipse nomen suũ retinet, & ad aquilonem ortumq; æstiuum inter vtrunq; Habum & mare longè ꝓminet: Bartheno, quo Rastenburgum, Barthesteinũ, & Resla siue Reselia cõtinentur: & Salindo, qui nescio an is sit, in quo Galindas populos ponit Ptolemæus. In his Sudinꝰ tractꝰ fuit primarius, opibus & viribꝰ maximè pollẽs, ita vt ad sex millia equitum, peditum etiã ingentem numerum cõficeret. Cæterorum quilibet minimũ ter mille equites, peditũ verò decem millia cõficere potuit, si vera sunt ea, quæ nos in vetusto quodã libro Germanica lingua scripto legimus. Cæterũ Culmensis tractus & Pomerania,

Russia Regia, siue rubra.

Poloniæ non Prussiæ partes fuere. Sed nos cætera prosequamur. Russia, quam rubram nonnulli vocant, latere occidentali minori Poloniæ iungitur. A septentrione Russiam albam, & Volyniam habet: Ab Austro Vngariam, eiusque populum Ceculos, & nonnullam Moldauiæ partem attingit eo tractu terræ, qui Pocuce appellatur. Nam cætera Moldauia siue Valachia, qua Podoliæ quoque iungitur, magis est Orientalis Russię. Continet Russia duas satrapias, nempe Belsensem, quę ad Volyniam & Lithuaniam vergit & eam, quę peculiariter Russica & Leopoliensis dicitur, australem magis & orientalem: Nisi quod Chelmensis tractus eius non exiguus ad septentrionem, etiam vltra Belsensem prominet, & Polesię finitimus est. Reliquum autem orientale latus eiusdem Russię, ac to-

Podolia.

tius Polonici regni claudit Podolia, ab Aquilone & Euro albę Russię, à cętero ortu vastis campis Tataricis atque Turcicis, vt diximus, à meridie verò Moldauię continens: Totaque vna satrapia censetur, quam Podolicam vocant. Olim Podolia & Russia tam ea, quę nunc Polonię pars est, quàm ea, quę est in ditione

Lithuano-

Lithuanorum & Moschorum, suos habuit duces, quemadmodum luculentius ostendimus in historia: Quorum stirps cum latè propagata esset, partim ipsa sese intestinis dissidijs atque ciuilibus bellis confecit, partim à Polovucijs, qui Goti fuisse videntur, ac Tataris extirpata, partim Polonorum & Lithuanorum adiuncta est imperio, partim in nomen & ius de se ortorum Moschorum transijt. Extant etiamnunc permulti, ducale nomen, sed plerique nudum propemodum & inane retinentes: Inter Polonos verò nulla ducum superest memoria. Hi nunc sunt Polonię, quatenus hîc eam descripsimus fines: hę partes. Est autem regio tota ferè plana & aprica, maximè quà ad occidentem solem & septentrionem vergit, & quę penitus orientalis est Podolia, ac vel nomine ipso decliuitatem prę se fert, vicinorũ Moldauię, Russię & Vngarię mõtanorum intuitu. Minor Polonia itidem atque Russia, quo propiùs accedit ad fines Vngarię, hoc magis montana est, & syluestris. Quo longius autem inde recedit, eò lenius decliuis est, magisq; culta & meliore gleba. Tametsi in meditullio quoque Sendomiriensis satrapia aliqua

Russi duces

Hist. Pol. lib. 3.

Polovucij Goti.

Solum Polonicum quale.

Podolia vnde dicta.

ex parte leniter montosa seu verius cliuosa est. Prussia pleraque omnis excepta Marieburgensi satrapia, qua ad Habum & mare vergit collibus molliter & ad fertilitatem, amœnitatemq́ commodè distincta est. Itemq́ pars nonnulla Cuiauiæ. Montes Sarmatici, qui Poloniam & Russiam ab Vngaria dirimunt, ardui & syluestres, non ignoti sunt etiam veteribus Geographis & Historicis: & in his celebris est in primis Carpathus, quem nos Crempacum, ni fallor, vocamus: Alij Biesciadi, Modra, Turza, Vapienna, vernacula lingua appellari, externis ignoti sunt. In meditullio verò minoris Poloniæ Lysecius est, quasi tu dicas caluum, siue caluastrum, in quo monasteriorum est S. Crucis nomine lignoq́ celebre: & Vauelus, arce Cracouiensi, quàm suo ipsius nomine nobilior, & is, in quo situm est Cienstochouiense monasterium, quem clarum latinè Monachi, ni fallor, incolæ appellauêre. Syluestris sanè fuit superioribus temporibus pleraq́ omnis Polonia: Ex eóne autem tempore, ex quo habitari cœpit, an postea pestium, bellorumq́ incommodis eò redacta, non liquet. Sed Sigismundi senioris, filijq́ eius Sigismundi Augusti optimorum

Montes Polon.

Vbertas.

rum & mitissimorum, sapientiumque regum studio diuturnam pacem nacta, nunc vbique diligenter excolitur, frugum leguminumq́ ferax, & pratis abundans. Nec tamen deest etiam nunc syluarum copia. Neque enim eæ penitus excidunter & extirpantur, partim propter pascua & mellificia, partim propter ædificiorum materiam, & ligna mitigando frigori vtilia ac necessaria, partim etiā propter saxosi, vel arenosi soli sterilitatem. Sunt autem syluæ pleræque piceæ, quernæ, faginæ, & abiegnæ: Ac piceę quidem ferè in planis & arenosis locis, abiegnæ & faginæ in montanis, quernæ in vtrisque, sed vberiore gleba præditis. Multæ sunt etiam in planis iuxta ac montanis locis mixtim omni genere arborum refertæ, & pascuis opimæ. Ex his abietes, tiliæ, piceæ, quercus, apum aluearijs grauidæ fiunt, materiamq́ ædificijs nauium ac domorū, malis, tabulis, & vasis aptam, vt & taxi & terebinthi, suppeditant. Quercus & fagi etiam pastum vberē porcis ferisq́ præbent: Omnes autem focorum, & fornacum, furnorumq́ ignibus alimenta subministrāt. Tāta est enim vis frigoris in his regionibus interdū, vt radicit⁹ arescāt arbo-

Syluæ.

Frigoris & gelu vis.

arbores, & aqua ex æditiori loco effusa, priusquàm terram contigerit, in glaciem concrescat. Lacus quidem & paludes & flumina duobus tribusve mensibus hibernis, nonnunquam autem vel in quintum ac sextum vsque glacie concreta, non modo peditibus, verumetiam equitibus & curribus ac plaustris, quamuis oneratis, multis simul longo spacio peruia & secura præbent itinera. Equidem quodam tempore vltima die mensis Martij Vistulam in Masouia per firmam adhuc glaciem cum curru & quadrigis, & aliquot equitum comitatu transiui. Hac etiam præterita hyeme in Prußia glacialis piscatio in lacubus post initium Nouembris cœpta, durauit per totum Martium: gelu autem per totum Aprilem. In tanta autem cœli intemperie pomaria tamen sunt non infrequentia, & fructuosa, ad Vistulam præsertim, & in suburbanis Cracouiensibus, Sendomiriensibus, Varsauiensibus, Torunensibus, Gdanensibus: Elbingensibus item, Fraumburgensibus, Veliscensibus & Bochnensibus, licet remotioribus à Vistula, totoque tractu submontano atque Sciriciensi. In quibus pirorum, malorum, prunorum, persicorum

Pomaria.

rum, cerasorum, & nucum bonitas & varietas certat cum Vngaricis & Italicis. Sunt & vites, quarum vuæ in minore Polonia esui quidem non insuaues sunt, præsertim si æstas & autumnus temperiem suã seruent: sed vinum inde expressum acerbius, vbi defecatum est. Aliquanto suauius & copiosius exprimitur apud Crosnam Silesiæ in finibus maioris Poloniæ. Apud Toruniam quoque in Prußia vineæ coli cœpêre non infœliciter, vt audio. Neque negat solum Polonicum castaneas, mora, cotonea, ficus, amigdalas, pepones, melopepones, herbas & flores omnis generis, & alias hortenses Italiæ delitias, & palatinariumq; lænocinia, si adhibeatur culturę diligentior, & à gelu custodia. Nec metalla foßiliaque desunt in montanis: plumbi quidem intermixto argento apud Ilcussum, Slauucouiam, Chranouiam, & Nouagoram oppida satrapiæ Cracouiensis, & in finibus Silesiæ: Argenti viui apud Tustanum in Rußia: Æris & Lazurij, & plumbi item apud Chencinos: Ferri plurimis in locis syluestribus: Nitri apud Visliciam & alibi: Salis apud Bochnam & Veliscam in satrapia Cracouiensi, & apud Haliciam, Co-

Vineæ.

Metalla.

Salinæ.

lomeiam, Solum (quod quidem à ſale nomen habet) & alijs compluribus in locis Ruſsiæ. Ac in Ruſsia quidem id ex aqua ex profundis puteis hauſta decoquitur, & partim in modum farinę vel niuis minutum relinquitur, partim in fruſtula conformatur: In tractu verò Cracouienſi, partim lapidea duritie ſolidum inſtar ingentium ſaxorum & rupium in ſubterraneis ſpecubus, altè lateq́; excauatis, & villas, templa, oppidaq́; ſuperædificata ſuſtinentibus, ferro excinditur, comminutumq́; deinde, & mola tritum, ad vſus hominum accommodatur, partim & ipſum ex aqua iniectis lapidei ſalis fruſtulis & quisquilijs, quæ ſecantibus id abraduntur, decoquitur. Color lapidei in maſſa liuidus eſt ferè, ac luto reſperſus. Candidum, & in modum criſtalli pellucidum rarius eſt. Tritum candet aliud alio magis. Coctum verò deſpumatis ſordibus candidiſsimum redditur, niui non diſsimile. Fertur in ſalinis Bochnenſibus repiriri quiddam pici concretæ ſimile, quod vocant carbunculum: Quod tritum & epotum ſoluat aluum. Ibidem exaudiuntur nonnunquam canum, gallorum, & aliorum animalium aſsimulatę voces

in

in profundiſsimis ſpecubus: idque mali & incommodi alicuius imminentis portentum vulgò habetur. In maiore quoque Polonia apud Pincum ſalinæ ſunt, verùm tenuiores. Sunt etiam in confinio Oſuencimenſis territorij & Scepuſij aquæ ſalſæ, vnde ſalem coctum vidimus regi exhibitum. Salinæ tamen nullæ ſunt. Porrò in deſertis Podoliæ, & Boriſtheni vicinis locis lacus eſt, cuius aqua ſereno & ardente ſole in ſolidum ſalem concreſcit, ita vt homines cum iumentis & curribus in eo, tanquam in glacie, verſentur, ſectumq́; in fruſta arbitratu ſuo auehāt. Quamprimum autem pluit, ſoluitur illa glacies non ſine periculo inſiſtentium. Apud Biezzum verò ſiue Beciam oppidum in ſubmontana regione, vitreolum effodi, ac in viridem lapideamq́; duritiem decoqui nupercœpit: Coppervuaſſer, hoceſt, æris aquam Germani, & noſtrates item appellant. Antiquitus autem id conficitur ad æris metalla in Scepuſio. Marmor quoque & alabaſter quibuſdam locis effodiuntur. Eſt in maiore Polonia prope Sremum oppidum collis, vbi (res incredibilis, ſed à multis confirmatur) ollæ, amphoræ,

Lacus ſalis in Podolia.

Vitreolū.

Ollæ ſponte naſcentes.

 cacabi

cacabi,& aliarum figurarum vasa fictilia sponte nascuntur,& sub terra effodiuntur mollia,in aërem autem prolata durescunt. Vidi vnum atque alterum, quod inde erutum esse dicebatur, rude,nec satis bene conformatum. Porrò in mari Sarmatico Prußiam alluente colligitur succinum (Ambram etiam externi vocant) Quod fluctibus appulsum ad litora, homines nudi obuiam euntes paruis retibus excipiunt & extrahunt,molle primum,sed mox in aëre durescit, tornoq; ac scalpro variè conformatur. In lacubus quoque nonnullis à mari remotioribus id reperitur: vt in Pißia Episcopæ Varmiensis, modicum tamen. Quin& in editioribus locis fossa altius humo fertur inueniri. Spumáne maris concreta id sit,an succus & guma arboris, an quippiam aliud,non est huius loci disputare. Est sanè leue & pellucidum: Estque fuluum & candidum: Candido maius precium. Ferunt, si incendatur,odore eius venenata necari. Visuntur in nonnullis frustulis formicæ,muscæ,culices& alia insecta,non arte,sed vel opificio naturę,vel fortuitis casibus inclusa. Aquis irrigua est pleraq; omnis Polonia,sed fluuios nauigabiles non multos

Succinum.

Fluuij

multos habet: Præcipui sunt Vistula, Donaiecius, Sanus, Vieper quasi quis dicat Porcū, Varta, Noteßius, Nester, Prutus, Bugus, Bohus siue Bogus, Pripetius, Narua, Dreuancia. Nam Odra,in confinio Morauiæ & Silesiæ existens, & per hanc secundum Poloniæ limitem, perque Marchiam ac Pomeraniam vlteriorem permeans,infra Scecinum in Venedicum sinum decurrit. Olim intra fines Poloniæ tum oriebatur, tū decurrebat. Nieper Rußiam albam, eiq; confinem Podoliam alluens,longo tractu in pontum Euxinum apud Ociacouiam munitionem Tataricam sese exonerat,ortus in Moschouia. Boristhenes is est veteribus Græcis & Latinis, omnium scriptorum consensu, præter Bernardum Vapouium. Qui similitudine nominis,vt credibile est,adductus, Boristhenem vult esse Berezinam:qui in Nieprum ab æstiuo occasu influit, minor eo & ignobilior. Vistula in Cesinensi ora è Sarmaticis montibus exoriens, versus æstiuum occasum & septentrionem primum, mox versus orientem aliquantisper, deinde à Sendomiria versus septentrionem rursus per minorem Poloniam decurrit. A Varsauia verò rursus

Odra.

Berezina.

Vistula.

ſus ad occaſum æquinoctialem, & mox æſtiuum flexus, Maſouiam interluit: Dobrinumq́; à reliqua Cuiauia dirimit. Vbi autem Pruſsię fines attigit, in ſeptentrionem reflexus, deinceps mediam eam diuidit. Supra Marieburgum autem in duos alueos præaltis aggeribus obiectis ſectus, inſulam inſignem & fertilem, quam Zulauam maiorem vocant noſtri, efficit, & nomen amittit. Ac ſiniſter quidem alueus, qui maior eſt Leniuuca, dexter verò Nogatus vocatur: Quorum hic in Habum lacum tribus oſtijs, ille verò duobus partim in eundem Habum, partim in mare infra Gdanum ſeſe exonerat, longitudinis quidem gradu 41. latitudinis verò 54. Fontes autem Viſtulæ ſunt longitudinis itidem 41. gradu, latitudinis 49. minuto 20. Fluens autem amplius centum milliarium Polonicorum ſpacio Viſtula, Solam, Premſam, Scauam, Donaiecium, Viſlocam Ropa auctam, Nidam, Sanum, Vieprum, Pilciam receptis Dreuicia & Volboria, Bſuram, Naruam cum Bugo, Dreuanciam, Berdam, Oſſam, & Motlauiam minora flumina excipit: & Oſuencimum, Zatoriam, Cracouiam, Caζimiriam, Sendomiriam, Varſa-

Flumina Viſtulam influentia.

Vrbes oppida & arces ad Viſtulam ſitę.

Varſauiam, Ploſcum, Vladislauiam, Toruniam, Culmam, Grudentum, Quiζinum, Nouum, Gneuum ſiue Meuam, Marieburgum, Derſauiam, & Gdanum vrbes & oppida non ignobilia præterfluit. Arces item Lipoueciam, Nepolomice, Corcinum Zauichoſtum, Cerueníſcum, Monaſterium, Zacrocimum, Viſſegradum, Sochaciouiam, Dobrinum, Bobrovunicos, Racianζum, Sluζouiam, Dybouiam, Nieſſouiam, Starigradum, ſiue Althauſum, & Suece, & adhęrentes eis vicos alluit. Donaiecius (quod nomen paruum Danubium ſignificat) ex eiſdem Sarmaticis iugis non longè à Viſtulæ fontibus paulò orientalior exortus, per Scepuſium & Submontanum tractum decurrit, Sorſtenumq́ue & Muſsinam, & Melſtinum arces & Sandeciam oppidum, vbi Popruto augetur, præterlapſus, non longè ab Opatouecio vico Viſtulæ miſcetur. Sanus è Bieſciadis iugis longitudinis gradus 44. latitudinis 48. minuto 30. naſcens, & verſus ſeptentrionem & occaſum æſtiuum profluens, poſteaquam Lieſcum, Sobenum, Sanocum, Broζouiam, Præmiſliam, Radimnum, Iaroslauiam, Leζeiſ-

Donaiec⁹.

Popru. fl.

Sanus.

 cum,

Lezeistum, Rusię arces & oppida prætergressus est, Vislocumq; alium à Visloca, & viarum minores fluuios in se recepit, apud Sendomiriam oppidum longitud. grad. 44. ferè, latitud. 50. minuta 30. Vistulam & ipse subit. Varta. *Varta apud Cromolouiam satrapiæ Cracouiensis oppidum ortus, longitudinis gradu 40. min. 50. latitudinis gradu 50. min. 30. per Siradiensem satrapiam, & maiorem Poloniam versus occasum æstiuum ferè decurrit, Olstinum, Censtochouiam, Mestouiam, Siradiam, Vartam, Vneouiam, Colum, Coninum, Pysdros, Sremum, Curnicum, Posnaniam vrbem, Obornicos, Stobniciam, Vvroncos, Siracouiam, Mezichodum oppida & vicos cum adiunctis arcibus, & Landisbergam veteris Marchiæ præterfluens, Nyrumq;, Vvresniam, Velinam, Prosniam, Obram, & Notessium minores fluuios excipiens: Et apud Costrinum oppidum in Odram è Silesia occurrentem, influit longitud. grad. 37. latitud. 52. minut. 50.* Notessius. *Notessius verò apud Crusuiciam Cuiauiæ oppidum è Goplo lacu existens, & ipse per maiorem Poloniam versus occasum hibernum means, Pacossum ambit, Labisinum, Naclum, Pilam*

lam, Vsce, Drenumq; arces & oppida præterlabitur. Nester, quem Tyram veteribus vocari volunt, Nester siue Tyras. *in Rusia è Sarmaticis iugis non longè à Tybisci & Sani fontibus ortus, initio versus Aquilonem profluit, deinde ad ortum conuersus, Bistriciam, Lipam, Seretum Rusicum, alium à Valachico, Sbrucium, Smotricium, Vsciam, & Moraquam ignobiliora flumina absorbet, & Zidaciouiam, Haliciam, Cesibiesos, Cernonum, Chocimum Valachiæ, & alia quędam oppida pręter lapsus, infra Pocuce Podoliam à Valachia longo spacio diuidit: Ad extremũ deflexo nonnihil in meridiem alueo, super Bialogrodum vrbem Scythicam, siue Turcicam, quæ & Moncastrum dicitur, in Pontum Euxinum, siue continentem ei Obidouum lacum influit longitud. grad. 53. latitud. 47. minut. 30. Bugus* Bugus. *in Rusia & ipse non longe ab Olesco oppido, longitud. grad. 46. latitud. 49. exoriens, & primum in occasum, mox in Septentrionem secundum occidentale latus Volyniæ tendens, postremo ad occasum reflexus, vbi Polessensem tractum (receptis Rata, & Muchauecio fluuijs) emensus est, & Buscum, Grodecum, Grodlum, Lubomliam*

liam Rusica, Bresteque, Ianouiam, Drohicinum, Polessensia, & Cameneciam Masouiticam oppida prætergressus est, apud Serocium vicum longitud. grad. 43. latitud. 52. minut. 40. Narua à septentrione & ortu æstiuo è Lithuania profluenti ægrè miscetur, nigrorem suum retinens aliquamdiu: Nec multo inferius victor Narua apud Nouiduuorum oppidum Vistulam subit. Est autem peculiaris Naruæ natura, sicut & Dlugossus annotauit, quod non fert venenosa animalia, vsque adeò, vt serpentes, qui nauibus Bugo delatis adhæserint, edito sibilo refugiant, cum primum aquam eius fluminis attigerint. Narua veneno sis carens.

Pripetius. *Pripetius in Chelmensi tractu è palude non longe à Lubomlia existens longitud. gradus 47. latitud. 50. præter occiduum & septentrionale latus Volymiæ diuersus à Bugo per Rusiam albam longo spacio versus Orientem solem progreditur, & cum nonnullis alijs, tum Styro, Turo, Slucio, Suislocio grandibus fluuijs auctus, Nieprum siue Boristhenem supra Kiouiam subit, longitud. grad. 51. latitud. 53. ferè.*

Bogus. *Bohus autē, siue Bogus è palude ortus in finibus Podoliæ long. grad. 49. latitud. 49. min. 30. itidē per Rusi-*

Rusiā albā meridionalior longo terrarū tractu ad ortū tendit: ad extremū deflexo in meridiem cursu, & ipse in Boristhenem non longe ab ostijs eius long. grad. 55. lat. 48. sese exonerat. Prutus. *Prutus è iugo montium Sarmaticorum long. grad. 46. minut. 50. latitud. 47. minut. 30. versus aquilonem in Pocuce delapsus, & Colomeiam Sniatinumq; præterlapsus, inde per Valachiam siue Moldauiā primum orientalis, deinde australis versus Bulgariā in Danubiū decurrit, long. gra. 52. lat. 45. ferè. In Prusia verò Alla siue Alna, & Passaria, non longis inter se spatijs orti, versus septentrionē fluunt:* Passaria. *Et Passaria quidem infra Olstinecium, siue Hochsteinum (vt vocant Germani) ducale oppidum existens, Morango, Libstadia, Brunsberga, & Helgebeila oppidis præteritis, Habum lacum subit, long. gradu 42. min. 30. latitud. 54.* Alla. *Alla verò supra Allesteinum S. Collegij Varmiensis arcē & oppidū, cui etiam nomen dedit, oriens, præteritis Vartemberga, Gutestadia, Heilsberga, siue Allesberga Varmiensibus, & Barthesteino, Sipelbeino, Fridelandia, Allemburgo ducalibus oppidis, apud Velam Prægolæ, ab ortu hiberno per* Prægola.

 duca-

ducalem Prußiam decurrenti, miſcetur, & cum eo infra Kœnixbergam, hoc eſt, Regium montem, vrbem longitud. grad. 43. latitud. 54. Habo lacu recipitur. Dreuantia verò non ita longo ab ijs interuallo oriens, diuerſoque meatu verſus Auſtrum fluens ſupra Toruniam à Viſtula excipitur. Atque hæc de fluminibus nunc ſufficiant. Lacubus piſcoſis inprimis abundat Pruſsia. In his nominatiſsimus eſt Habus, cuius modo mentionem fecimus: quem etiam recens mare vulgò vocant. Ad quindecim milliaria in longitudinem inter Gdanum & Regium montem vrbes ſecundum mare patens, & ab eo anguſta inſula, quæ Neringa appellatur, diſiunctus: In latitudinem verò duo milliaria plus minus. Ac Elbingam quidem vrbem non longo ſpacio adſpicit, eiq; portum efficit, eiuſdem nominis flumine nauigabili influente. Tolkemitam verò, Fraumbergam, (cui baſilica Varmienſis in modum arcis munita impendet) Balgam, Brandeburgum, & Fiſshauſum oppida & arces alluit, receptisque, vt dixi, Viſtula & Prægola, & aliis minoribus fluminibus, apud Lochſtete arcem mari miſcetur. Hoc aliquanto amplior lacus alter

Dreuantia.

Lacus Habus.

Neringa Inſula.

ter eſt eodem nomine, cognomento Curonienſis, in Prußia ducali, in quo ſunt oſtia Nemenis fluuij (Memelam vocant Germani) per Lithuaniam defluentis. Inter hos duos Habos & mare peninſula eſt, quæ & ipſa Neringa, ſed Curonienſis appellatur, arces & oppida continens. Secundum hos eſt Druſnus ſiue Drauſenus lacus in Marieburgenſi ſatrapia, vnde Elbinga flumen profluit: Partecinus Lubnus, Reuſina, & Viecininus in Culmenſi: In Pomeranica verò StuorZonagaci, quaſi quis ſtratum vel factum aggerem dicat, inter Choiniciam, Slochouiam, ac Tucholiam oppida, ſeptem milliarium ſpacio longus, quinque latus: Vnde Berda fluuius profluens, per Crempſcum, Lubonum, & Charſicouum minores lacus in Viſtulam influit infra Bydgoſtiam. Nec ignobiliores his ſunt Vſdice, Lubſcus, & Oſiecinus in eodem tractu: Alij minores. Sunt & in Varmienſi ditione non pauci. Præcipui verò Dadaius, Zainus, Vadangus, Piſsia, Blanke, quaſi albus, Sinſer, Lingenaus, Lemanglus, Ellingus, Plaucicus, Vulpingus, Clebergus, Coſnicus, Obelus, Marangus, & alij complures. Sunt & in ducali Prußia multi & gran-

Habus Curonienſis.

Elbinga flumen.

Varmienſis lacus.

grandes, quos ommittimus. Habet & maior Polonia & Cuiauia nonnullos, piscososque. In quibus Goplus princeps est, quinque milliaria patens in longum, semis in latum: Secundum hunc sunt Blendnus, Pouizus, Slesinus, Sanus, Piednicia, Niezamyslus, Voniesca, Lomunice, Pcieuus, Lubstouus, Drauuscus, Noblun, Tulangus, Ielen, & Lednicia, in cuius insula Gnesnensis basilica initio condita fuisse, indeque propter difficilem aditum, in eum, in quo nunc est, locum translata esse putatur, quemadmodum Dlugossus memorat. In Cuiauia verò Tur, Lanscus, Bielscus, Lubotinus, Orlie, Berdouus, Borimouus, Creuianta: Et in Dobrinensi tractu Gorznus, Mocouus, & Scampscus, minores aliquanto superioribus. Pro lacubus minor Polonia, Silesia, Rußia, ac Podolia piscinas habent arte manuq; factas permultas & grandes. Non carent tamen & lacubus, Lublinensis maximè & Chelmensis tractus. Equibus Biale, hoc est, Albus, per antiphrasim sic dictus, prætereundus non est: Cuius aqua Aprili & Maio mensibus fuscos reddit lauantes: Pisces autem pinguissimos profert, qui brasmi, à nostratibus autem

Goplus.

Piscinæ.

Biale lacus.

tem Clescij vocantur. Est & in Belsensi lacus Crinice, non amplus, verùm profundus. De quo illud memorabile annotauit item Dlugossus, quod certis temporibus altero vel tertio quoque anno cum mugitu fluctus attollens exhauritur prope ad fundum vsque, aquis vicini montis cauernas subeuntibus: Atque ibi tunc facilè præhenduntur pisces in aqua vadabili. Post dies aliquot ea refluit. In cæteris lacubus, atque etiam in maioribus piscinis & fluminibus hiberno tempore commodiores ferè sunt piscationes, quàm æstate, pertusa certis interuallis glacie, retique per maius foramen in aquam immisso: quod longis funibus ad perticas alligatis hominum equorumve opera longo spacio in diuersum tractum, coeuntibus rursus piscatoribus alio foramine piscibus refertum extrahitur. Sunt autem eadem genera piscium in lacubus & piscinis. Vtrobique enim sunt lupi, siue lucei, prasini, percæ, rhombi (si modo sic appellandi sunt ij, quos nos Carasios dicimus) sumi, sendacij, cirtæ, siue certæ, à delitijs, ni fallor, apud Germanos nomen sortitæ, tincæ, anguillæ, ruboculi, carpones, quos re-

Crinice.

Piscationes hybernæ.

Piscium genera.

ginas vocât Itali, Latini Cyprinos, quemadmodum vult Ioannes Dubrauius Olomucensis Episcopus. Tametsi minus frequentes hi sunt in lacubus, quàm in piscinis: In quas paruuli tanquam in viuaria studiose includuntur. Ferunt etiam lacus nonnulli eos, quos sului&as & sielauas nostrates, Germani Marenas vocant. Piscis est dulcis & sapidus, aleci similis: Fluuiatiles verò sunt cum ijsdem ferè omnes, tum delicati inprimis, truta, barbo siue mullus (Paruenam vocant) fundulus, occulata, quæ lampreda quoque dicitur, alosa, siue borbocha, cuius iecur potissimum est in delicijs, à nostratibus Mientus vocatur: Itemque Lipien, sli&, ber&ana, vcleia, iasde&, & quæ bialariba, hoc est, albus piscis à nostratibus appellatur: quibus latina nomina dare nō habemus. Quanquam quid vetat Alberti Magni, & aliorum scriptorum, qui eiusmodi res persecuti sunt, exemplo, eos vernaculis nominibus ad latinum sonum cōformatis appellare? Quod in superioribus quoque nonnullis factum est. Cancris & anguillis abundat inprimis Nida fluuius. Anguillis etiam & Stintis Habus, & alij nonnulli lacus Prussici. Marinis piscibus non

Pisces fluuiatiles.

non admodum abundat ea regio. Nobiles autem præcipuè sunt haleces, quos haringas Germani vocant, quorum sale conditorum maximus est vulgò vsus in tota Polonia, atque adeò in Lithuania quoque, Boëmia, Silesia, Morauia & Vngaria. Tanta eorum copia est. Sed in Prussia pauci prehenduntur: A Cymbrica autem Chersoneso, & Scandia, & ex Oceano Germanico plurimi & optimi nauibus eò importantur. Pomuchlæ non desunt, neque passeres. Salmonem siue esocem, & sturionem inter marinós ne, an fluuiatiles numerem, nescio, Vtrobique quidem prehenduntur: Sed è mari sursum fluminum certis temporibus enatant, transilientes obstacula. In quibus etiam insidiosis capsis collocatis capiuntur. Tanto sunt autem suauiores, quanto longius à mari & Habo recesserint. Quin vniuersè pisces ij, qui in fluuijs iuxta ac lacubus & mari victitant, sapidiores sunt in fluuijs, quàm in mari vel lacubus capti. Non est hîc prætereunda quarundam aquarum non vulgaris natura. Est in Scepusio riuus ex arduis montibus profluens, cuius guttæ in lapideam duriciem concrescunt, ita vt ex ijs sponte existant fulcra

Salmones & Sturiones.

Aquarum mira natura.

cra sustentantia canales, quibus riuus ille ad moletrinas deducitur. Est & fons siue lacus pestilentem aquam & vaporem emittens, cuius non modo gustu, sed etiam afflatu animalia & aues necantur. Sunt etiam nonnullis in locis Poloniæ scaturigines tepidarum aquarum, sulfuris & aluminis odorem redolentium, quibus scabies & vlcera hominum & iumentorum curantur. Sed nos ab aquis & aquatilibus ad terrestres animãtes transeamus. E ferarum animantium genere fert hæc regio copiam leporum, dorcarum, sciurorum: cuniculorum quoque alicubi: Ceruorum etiam, & aprorũ, & vrsorum, & luporum nonnullis in locis. In primis autem Nepolomicensis & Radomiensis saltus nobiles sunt Ceruorũ venationibus. Et horum autem, & Onagrorum atque Bisontium Prussia ducalis, eiq; finitima Masouia ferax est & inprimis Podolia: vbi agminatim in campis nõ modo hæ feræ, verumetiã feri equi pascuntur. Est autem bisons prægrandis, verum pernicissima fera, magnis & introrsus leniter incuruis cornibus nigris armata, quibus equum cum sessore correptum in sublime identidem iactat, & arbores mediocri crassitudine euertit.

Thermæ.

Feræ.

Bisons siue Zubr.

uertit. Magnitudinis eius illud quoque est argumẽtum, quod in capite eius inter cornua, duo imò tres etiam homines possunt cõsidere. Habet villosum & hispidũ corium, & sub mento palearia. Caro eius sale condita in delitijs est magnatibus & principibus. Cornu sonorũ, & ob id venatoribus in vsu est. Zubrum seu Zambrũ vocãt nostrates: Imo & Græci recentiores: Onager verò los appellatur. Alcẽ hanc esse volunt: De qua scribunt Plinius, & nonnulli alij ex veteribus. Fera est longis cruribus, & auribus, aliquanto maior equo, colore cesio & fusco, mas capite cornuto: Cuius vngula posteriorum crurum, si Autumni initio spiranti adhuc desecentur, expetitur, comitiali præsertim morbo laborantibus salutaris. Ferunt etiam capreas montana loca Vngariæ finitima. Cæterum Vri, hoc est, boues syluestres, quos nos thuros dicimus, in solis Masouiticis syluis apud Vyskitcos extant. Et harum quidẽ ferarum carnes aptæ sunt humano esui: Cultui verò pelles subministrant panthera, siue is est lupus ceruarius (Ris appellatur à nostratibus) maculosis vẽtre & pedibus: quæ partes maximè in precio sũt. Martes, siue Mardures, quas cunas dicimus,

Onager & Alce Łoś

Vrus siue Thur.

Panthera.

mus, vulpes, lupi, Rosomaci, Lutræ item & castores amphibia. Atque horum, castorum, inquam, caudæ etiam inter delicatos, cibos, & pro piscibus habentur, reliqua carne inutili propemodum. Extruit autem sibi hoc animal cubile ligneum in marginibus fluminum & lacuum, cameris compluribus alijs super alias distinctum, ac secundum incrementum aquæ domicilium mutat, ita vt cauda natante reliquum corpus in sicco maneat. Pellem habet in dorso hispidam, sed mollem: vnde fimbriæ fiunt exornandis vestibus hibernis & pileis. Vrsorum quoque volæ cum digitis esitantur: pelles etiam stragulæ vestis vsum præbent. Quin & amicire his famulos cœperunt ij, qui feroculi videri volunt. Cuniculi, lepores, & sciuri cultui iuxta ac esui apti sunt. Sunt etiam in Podolia animalia sciurorum vel cuniculorum magnitudine, in cauernis degentia, varias & maculosas pelles habentia, quæ & ipsæ ad vestitum & pallia fœminarum expetuntur. CrZecicos vulgò vocant. Omni autem genere ferarum magis abundat Lithuania propter vastitatem syluestrem. De bisontium venatione scire operę precium est, quòd in campis

Castor.

Bisontium venatio.

campis Podolicis segregati ex agmine singuli ab equitibus sagittariis ordine in girum dispositis conficiuntur. Vnus enim post alium ferę adequitantes, iaculantur, citatísque equis refugiunt. Efferata autem illa ictu & vulnere, refugientem insequitur. Interim ferit eam alius. Quē illa rursus priore dimisso insequitur, donec defatigata labore & vulneribus concidat. In syluis verò ij deprehensi opportuno aliquo loco deiectu arborum à rusticanis hominibus ad id coactis, quasi intra sepes includuntur, plures etiā quàm singuli, ita vt effugere inde non posint. Deinde extructa ex tempore principi & magnatibus ac fœminis cauea siue tabulato editori, ex quo tuto spectare posint, venatores cum venabulis ad suam quisque arborem disponuntur. Mox ab equitibus strepitu & clamore, admissuq; canum fera excitata è vepretis in medium propellitur. Quæ à venatore post arborem latentè, vt cuique maximè appropinquarit, venabulo petitur efferataq; ictu, arborem, cuius obiectu ille se tegit, cornibus petit, & cum arbor sit gracilior, quàm vt ambobus cornibus in eam posit impingere, fronte ac toto corporis nisu in eam incum-

 bit,

bit, cornibus vtrinque prominentibus. Vrget interim semel adactũ in præcordia ferrum venator, sensim cedens appetenti se feræ, ac circum arborem giranti: nec desunt canes grandiores morsibus adiuuantes, donec ea exanimata vel defatigata prorsus concidat. Quod si venator ictum frustratus sit, aut minus opportunè intulerit, aut à fera etiam correptus & proculcatus fuerit, aliquis è vicinioribus rubrum pannum feræ obiectat. Hoc enim colore maximè efferatur. Ibi ea dimisso priori, hunc petit recipientem se ad suam arborem, & ab eo feritur & conficitur. Linguæ eius contactus vitatur, qua lõgius exerta attrahit ad se hominem, si vel extremã vestis eius orã contingat. Est enim ea scabra. Vrsi verò, quamuis prægrandes, etiam viui capiuntur, reti implicati, venatoribus compluribus simul accurrentibus, & ligneis furcis caput pedesq; feræ ad terram deprimentibus, donec ea fune constringatur. Constricta in arcam ligneam concluditur, ita, vt se commouere nequeat, & auehitur, Vnde post, vbi libitum est, ad spectaculũ, & vrbanam vel campestrem venationem emittitur. Sic autẽ colligatur, vt vno tractu funis ex arca promi-

Vrsorum venatio.

prominentis soluatur. Vidimus aliquãdo in spectaculo equulum, & quidẽ castratum, cum Vrso prægrandi commissum. Qui ex interuallo accurrens obuerso tergo calcibus vrsum petebat & refugiebat, vrso ad stipitem, laxiore tamẽ fune alligato, Sed alia persequamur. De iumentorum genere bobus & equis abundat Polonia: camelis, asinis & mulis caret. Aliunde ij nonnunquam adducuntur, sed non durãt. Ouium itẽ & caprarũ ferax est: Auiũ quoque magnam habet copiã. Præter altiles antẽ, nempe gallos gallinaceos, domesticos iuxta ac Indicos, (qui nuper adeò inuecti sunt) anseres, anates, & columbas, in delitijs hæ sunt: Pygargus, quem quidam Bistardam vocãt, eò quod tardior sit propter molẽ corporis, & vix à terra euolet, pauo, grus, cygnus, perdix, bonosa, coturnix, sturus siue starnus, & quæ Cietrzevu & Cieciorca, & Glussetz, quasi surdaster, à nostratibus vocantur. Et vt rapaces aquilas, falcões, accipitres, miluios, vultures, nisos, ardeas, & multas alias mittamus, minorũ quoq; auicularũ aptarũ esui ingẽs est copia. In his nobilis inprimis ea, quæ in solis ferè louicensibus campis cum niue existit ac disparet, auicula,

Animalia domestica.

Aues.

auicula, passere non multo maior: quàm à niue Sniegulam vocamus. Turdus rarior est, itemq; Pardua, quam ita vocamus nomine vernaculo, quando latinum non habemus. Auis est sylue-stris, gallina non multo minor, in campis Russicis & Podolicis. In iisdem reperiuntur coturnices virentibus pedibus, quarum esus spasmum inducit. Ex auibus maiores atque teneriores sub hyemis initium gregatim auolant, vereq; nouo redeunt: Nonnullæ minores, velut hirundines & Cypseli, implicitis inter se pedibus & alis conglobatę in lacus, paludes, & piscinas sese immergunt, ac vere nouo emergunt, & explicantes sese euolant. Hiberno quidem tempore retibus extractæ à piscantibus sine vllo sensu & motu, & ad ignem admotæ, vel in hypocaustis calidis positæ reuiuiscunt, & euolant, sed statim lęsæ frigore, vel ignis calore atque vapore insolito emoriuntur. Cæteræ hyemis tolerantiores, in syluis, vel circum domos & villas vitam degunt. Nec plura nunc de situ, vbertate & omni descriptione Poloniæ. Genti Polonę sicut originem, ita & linguam communem esse cum Boëmis, Russis, Moschis, Croatis, Morauis, Silesijs,

Sniegula.

Pardua.

Coturnices Russicę.

Auiculæ sediuinæ.

Lingua Polonica.

Cassubiis, Bulgaris, Rasciis, Serbis, Illyris, & vniuerso nomine Slauico seu Venedico alibi exposuimus. Tametsi dialectis ea tam varia est, vt nonnulli ex his populis ægrè & vix se inuicem intelligant. Cęterum ab aliis omnibus linguis ea prorsus diuersa est: Nisi quod multa instrumētorum, operum, & aliarum rerum ad opificia & communem vitam pertinentium vocabula à finitimis, & priscis, ni fallor, incolis Germanis mutuata est. Sunt hodieque non modo mercatores & opifices Germani multi sparsim in vrbibus habitantes, verùm oppida penè tota & pagi pleni vtentium lingua Germanica in Submontana regione, eiq; finitimis Russia & Scepusio, itemque in extrema ora maioris Poloniæ, deductis eò, sicut & in Silesiam & in Prussiam, quodam tempore Germanorum colonijs, & multis de plebe compendij sui causa subinde immigrantibus. Quin & equestres quædam familiæ antiquitus è Germania ducunt originem. Cui rei argumento sunt stemmata siue insignia, & eorum nomina. Sed iam ij, atque etiam oppidani & pagani diuturnitate temporis ac domicilij, & connubijs magna ex parte in Polonos transie-

Histo. Pol. lib. I.

Germanicæ linguæ vsus.

runt. Libenter autem & Poloni propter multum vsum & cõmercia cum Germanis condiscunt linguam Germanicam. Libentius etiam Latinã, propter sacrorum ritus & sacerdotia, scribendiq; vsum, qui vulgatissimus fuit antiquitus hac lingua cum in priuatis scripturis & epistolis, tũ in actis publicis, ac diplomatibus, mãdatis, edictis, decretisq; principum, & omnium iudicum & magistratuum. Estq; etiamnunc, aliquanto tamen minus, in vsu. Nostràs enim lingua neq; tam copiosa est, quàm aliæ, neq; scriptu lectuq; facilis. Sed Prussiæ incolæ, cùm maxima ex parte Germani, aut è Germanis oriundi sint, in cõscribendis actis iudiciorum Germanica lingua magis vtuntur vulgò, mixtim Polonica & Germanica loquentes. Prisci Prussi, quorum pertenues adhuc extant reliquiæ, peculiarem habuerunt habentq;, ab vtraq; penitus diuersam. In Russia, meridionali præsertim, iam fere vsitatior est Polonica dialectus, quàm vernacula, ex quo gens ea Polonorum cessit imperio, Polonis propter vbertatem soli & militiam aduersus Tataros libenter ibi figentibus domicilia. Sunt etiam in Russia Podoliaq; Armeni, mercaturam

Latinæ linguæ vsus. *Armeni.*

turam exercentes: Hebræi verò longè frequentiores, etiam in cætera Polonia, præter Prussiam, sparsim oppida & vicos incolentes. Vtrique sua lingua vtuntur: sed & Polonica, vel Russica: Hebræi verò passim & Germanica. Penetrarunt & Itali mercatores atq; opifices in vrbes primarias nostra ferè memoria: Estque nonnullus eius linguæ vsus etiã apud Polonos elegantiores. Libenter enim ij peregrinantur in Italia. Pagis autem & vicis potissimum, atq; etiam oppidis gens Polona antiquitus habitat: quibus ferè castella & arces adiunctæ sunt, dominorum & præfectorum domicilia. Vrbes munitas atq; cultas non multas habet. Princeps est Cracouia in minore Polonia, regum & regni domicilium: Quæ cum ædificiorum priuatorum iuxta ac publicorum splendore atq; munitione, tum rerum omnium ad victum cultumq; corporis pertinentium, & mercium exoticarum copia, emporio, magnis ad vitã degendã commoditatibus, hominumq; frequentia, ciuilitate, & elegantia facilè primum locum obtinet, & cum claris Germaniæ Italiæq; vrbibus certat. Germanis autem mercatoribus abũdat antiquitus. Neq; caret Italis.

Hebræi. *Habitandi ratio.* *Vrbs Cracouia.*

Habet opportunitatem Vistulæ fluuij, quo pisces, ligna, & omnis ædificiorum materia, & alia quædam è vicina Silesia importantur. Nonnulla etiam cum alio, tum in Prussiam deportantur, & inde merces exoticæ reportantur. Habet item suburbana ampla & frequentia, & cum hortis atque pomariis delicatis, tum viuariis piscium & prædiis culta, ac temperie cœli amœna. Adiuncta sunt ei duo oppida: à meridie quidem Cazimiria, ponte ligneo iuncta interlabente Vistula. Est tamen intermedius vrbi & ponti continens viculus, cui nomen est Stradomia. Quem flexus Vistulę tria latera ambientis, & influentis in eum Rudauæ occursus facit insulam. A septentrione verò pomeriis vrbis continens est Cleparia, non tamen cincta mœnibus, vt est Cazimiria. Habet & arcem peramplam Cracouia, à latere Australi in colle seu rupe, Vistulæ & Stradomię imminentem, mœnibus turribusq́ munitam, & magnificis regiæ ac basilicę, in qua sedes est Episcopi, duorumq́ præterea delubrorum, & aliarum priuatarum domuum ædificiis exornatam. Regiam quidem Sigismundus rex senior nostra memoria in eam, quæ nunc visitur

Cazimiria.

Stradomia

Rudaua.

Cleparia.

visitur, formam, amplitudinem & splendorem redegit. Habet Academiam quoque omnium disciplinarum atque doctrinæ studiis & professione florentem. Olim tamen, quàm nunc honestis disciplinis, & frequentia præceptorum iuxta ac studiosorum florentiorem, cum principes viri ornamentis patriæ magis fauerent ac studerent, necdum vel Luteranismo infectæ, vel ferro Turcico diuexatæ, & fermè subactę essent gentes finitimę. Sita est autem vrbs ea non procul à finibus Silesiæ, Vngariæ & Russiæ, longitudinis quidem gradu 42. latitudinis verò 50. Secundum hanc sunt haud ignobilia oppida in eadem minore Polonia ac diœcesi Cracouiensi, Lublinum, tricesimo sexto milliario versus ortum æstiuum, longitudinis 45. ferè, latitud. amplius 51. gradu: non spaciosum quidem, sed benè exædificatum, & externarum gentium Christianarum iuxta ac barbararũ, emporio nobile: Deinde Sendomiria, Sandecia, Tarnouia, Biezzum siue Becia, Vislicia, Ilcussum & Osuencimum in Silesia. In maiore Polonia Posnania vrbs est, æmula Cracouiæ, quinquaginta milliariis ab ea distans, longitudinis quidem gradu 39.

Academia Cracouien.

Lublinum.

lat. verò 52. min. 30. itidem cõmercijs & emporio Germanorum exculta. Quæ & ipsa Academiã, opera & sumptibus Ioannis Lubrãtij episcopi nostra ætate fundatã, sed à successoribus eius neglectã habet. Nunc tamẽ ea cura & munificentia Episcopi Adami Conarij instauratur. Habet & arcem, & basilicam sedemq; episcopi cum oppidis Srodca & Valisseuo, interlabente Varta flumine disiunctã. Secundum hanc sunt oppida Calissia, Gnesna, vetustate & Archiepiscopi sede basilicaq; nobilis, vuschouua, quã Freistadiam Germani vocant, Costenum, & Slupcia episcopi. In Russia Leopolis longitud. grad. ferè 46. latitud. 49. sita, quinquagesimo à Cracouia milliario. Vrbs est satis munita, duas arces adiunctas habens, emporio, ciuiumq; elegantia & humanitate florens, ac sede alterius Archiepiscopi, & duorum episcoporum, nempe Armenici atq; Russici non ignobilis. Sunt etiam oppida Præmislia & Crosna: Quorum Præmislia arce munita, & duobus episcopis, latino siue catholico, & Russico cohonestata est. Chelma quoq; itidem duos habet Episcopos: sed propter oppidi seu vici immuniti infrequentiam, Tataricasque excursiones, catho-

Adam Conarius episcop. Posnan.

Leopolis.

catholici Episcopi cathedra Crasnostauiã translata est. In Podolia Camenecia est, vrbs cum arce, natura loci manuq; permunita, triginta milliarijs bene longis distans à Leopoli versus ortum hybernum, longitudinis gradu 49. fermè latitudinis verò 48. minut. 30: Habetque & ipsa suum Episcopum. In Masouia Varsauia est longitud. 43. lat 52. grad. & minut. 20. pari ferè spacio, hoc est, quadraginta milliarijs à Cracouia & Posnania. Deindè Ploscum basilica nobile & episcopo, eiusque episcopi oppidum Pultouia cum arce, & Lomza. In Cuiauia sunt, Breste, & Vladislauia sedes & oppidum episcopi, cum arce, quam Stanislaus Carncouius Episcopus nuper splendidiorem, & magis habitabilem reddidit. In Prussia verò Gdanum siue Dantiscum, octogesimo fermè à Cracouia milliario, à Posnania verò quadragesimo, à mari vno fermè: longitud. quidem gradu 41. minut. 30. lat. verò 54. minut. 20. vrbs est è tribus oppidis coagmentata, portu, naualibus, & horreis nobilis: copia & varietate mercimoniorum partim maritimorum ex toto occidente & septentrione, partim terrestrium ex diuersis mundi partibus, & fluuiatilium,

Camenecia

Varsauia.

Ploscum.

Vladislauia.

Gdanum siue Dantiscum.

um, maxime Vistulæ præterlabentis opportunitate abundans: munitione firma, ciuium & conuenarum industria ac diligentia culta. Quæ anno superiori, dum opus hoc primum editur rebellis facta, virtute & dexteritate fortissimi prudentissimiq́; regis Stephani post insignem cladem & diuturnam obsidionem clementer in deditionem redacta est. Gdano proxima dignitate nunc est Torunia, viginti quatuor milliariis intorsum versus Posnaniam & Cracouiam ab eo distans, & in ripa Vistulæ sita, longit. gr. 41. lat. 32. duobusq́; oppidis distincta. Olim emporio & omnibus rebus florentior. Sed Gdani incrementa eam non paruis detrimentis affecere, & infrequentem reddidere. Quod ipsa itidem Culmę prius vsu venerat: Quæ ciuitas ea dignatione fuit antiquitus, vt ab ea cætera omnis Prussia, atque etiam Masouia pleraque ius peteret: Quod inde etiamnum Culmense dicitur. Viguerunt in ea non ita pridem etiam bonarum literarum studia. Nunc ea pro amplitudine sua infrequens est admodum: Cumque superiori tempore in ditione Regia fuisset, nunc paret episcopo: qui inde nomen habet. Tametsi cathedra eius

Torunia.

Culma.

Ius Culmense.

eius est in oppido Culmesea, vno milliario inde distante. Elbinga etiam Prussiæ vrbs est gemina, permunita & copiosa: nisi quod eius quoque luminibus, vt ita dicam, officiunt, ab altera parte Gdanum, ab altera Regius mons siue Kœnixberga, vicinæ, & maiore commoditate portuum copiosæ vrbes. Est autem Regius mons, ducalis Prussiæ caput, tribus oppidis & arce magnifica, nostraque memoria etiam basilica & sede Episcopi Sambiensis insignis: terrestri quidem itinere decem octo milliarium, per Habum vero aliquanto minore interuallo à Gdano distans, long. gradu 43. latitud. 54. minut. 50. Prægola flumen oppida intersecat, & vno fermè milliario infra ea in Habum influit. Minoribus item oppidis frequens est admodum vtraque Prussia, & quidem nec incultis, nec immunitis. In regia, primarium est Marieburgum, cum ipsum per se mœnibus turribusque permunitum, tum arce amplissima & munitissima nobile, situm ad Nogatum brachium Vistulæ, sexto ab vrbe Gdano milliario: Propter adiacētis autem insulæ, cuius mentionem supra fecimus, vbertatem glebæ, pagorumque frequentiam & cultum, copiosum &

Elbinga.

Regius mons, siue Kœnixberga.

Marieburgum.

frequens. Ea verò insula in palustri olim restagnantis Vistulae solo operibus & praealti ac firmi aggeris obiecta ad vtrunq; fluminis brachium effecta, magno hominum labore non sine periculo ab inundatione defensatur. Maior ea vocatur. Minor autem appellatur, continens ei ad occidentale Lenivucae latus, & ad Motlauiam Gdanumq; pertinens planicies: & ipsa palustris olim. Nunc autem fossarum ductibus exculta & facta compascua. Marieburgo non multum vlla re cedit Allesberga, siue Heilsberga, episcopi Varmiensis domicilium. Cathedra enim supra Fraumbergam est, quemadmodum superius attigimus. Initio verò, Brunsbergae ea fuit collocata. Quod ipsum quoque oppidum geminum, permunitum, frequens & copiosum est, ita vt inter primarias vrbes Prussiae numerari queat. Quam nuper vir amplisß. Stanislaus Hosius, S. R. E. Cardinalis & Varmiensis Episcopus vnà cum sacro eius ipsius Ecclesiae collegio studijs literarum atque doctrinae nobiliorem reddidit, nobis adiutoribus, & in religione catholica conseruat, collegio religioso eorum hominum, qui de societate Iesu vocātur, in ea collocato. His oppidis non

Minor.

Heilsberga

Fraumberga.

Brunsberga.

Stanislaus Hosius Cardinalis.

Oppida Pruss.

non multum cedunt Gutestadia, Allesteinum, Resla, Vormita, Melsacum, Vartemberga, Seburgum in eodem tractu ac dioecesi Varmiensi. InPomerania, Tucholia, Choinicia, Stargarta siue Starigrodū, Nouum, Gneuū, Dersauia. In reliqua Prussia, Neimarcum, Brodnicia, Stuma, Grudentū, Lubauia, Razinum, & inter haec interiectū ducale, Quizinum, quod Germani Marieuerder vocant, non ita pridem sedes Pomesaniensis episcopi: Cuius dioecesis insulam quoque maiorem, & Stumense territorium complectebatur. Nunc ea caret episcopo. Haec omnia oppida & ipsa per se moenibus cincta sunt, & ferè arces validas & benè exaedificatas, sed vetustas, adiunctas habent. In caetera quoq; Polonia non infrequētia sunt oppida (aut si vicos appellare malumus) pleraq; sine vllis moenibus, nec nisi ligneis aedificijs, praeter templa & castella, siue arces adiūctas. Sunt item arces in editioribus locis & rupibus extructae, nullis adiunctis oppidis: Melstinum, Tencinum, Landiscorona, Ogrodenecia, Lipouecia, Olstinum, Pilcia, Sorstenum, Soben, Ocecium, Visnice. Sunt & monasteria ad munitionem pariter & commoditatem habita-

Siuè Resselia.

Pomesaniensis episcopa.

Arces Pol.

Monasteria.

habitatorum exædificata, & vicis pagisve non longe distantibus frequentata: Tinecense, Mogilense, Miechouiense, Andreouiense, Brescense, Stananticense, Copriuunicense siue Pocrivunicense, Lyssecense, Cienstochouiense, Vitouiense, Suleouiense, Landense, Lubinense, Ceruenscense, Paradisense, Mogilnense, Tremesnense, Secechouiense, Vangrouecense: & Sarnouicense, Pelplinense, Oliuense, Zucouiense in Prussia.

Pagi. Pagi plerique omnes ad lacus, riuos, & flumina siti sunt, sparsim duplici, vt plurimum, ordine disiectis agrestium domicilijs. In his casæ sunt ligneę vel luteæ, humiles, pleræque omnes stramentis, nonnullæ asserculis intectæ, præter prędia domosque dominorum, quæ ampliores sunt & cultiores. In Prussicis tamen pagis agrestes Germani minus incultè habitant: Oppidani vero cultius etiam lateritijs ferè domibus interiectu trabium firmatis, & ad omnem commoditatem instructis: Quæ tamen plerǫque stramentis tectæ sunt: nonnullæ lateritijs tegulis.

Vrbes quales. Vrbes longè sunt cultiores, nisi quòd habent domos angustiores. Cæteræ vero Poloniæ vrbes primariæ laxioribus domibus, nec minus cultis habitantur. In quibus

quibus cum Germani mercatores superiori ætate lateribus & lapidibus elegantius ędificare cœpissent, nunc Poloni quoque eodem studio tenentur, illosque superare contendunt: Nec in vrbibus modo, sed etiam in villis lautius habitare student, Italorum ferè opificum opera & industria.

Hypocausta. Hypocaustorum permagnus est vsus maiore parte anni in tota Polonia, præter Cassubiam, & Prussiæ partem quandam: vbi agrestes per hibernum tempus accenso in medio domicilij foco, cum pecudibus, iumentis, ac cæteris animalibus & auibus domesticis in sordibus, fœtore, atque fumo (licet non desint ampla fumaria) vitam degunt: sicut & in Samogitia, & alijs ad Septentrionem vergentibus regionibus. Quanquam hypocausta quoque, agrestiũ duntaxat, pleraque fumosa sunt, (vt quæ furnis ad coquendos cibos & panes intus extructis calorem excipiant, & fumarijs magna ex parte careant) Et anserum, anatum, gallinarumque cum pullis suis, ac ouicularum quoque, capellarum, vitellorum, ac sucularum, propter hibernum gelu, admissu & receptu sordida.

Balneæ. Balnearum item excalfactarum frequens est Polonis

vsus

vſus æſtate iuxta ac hyeme ad abluẽda & leuandą ſudore corpora. In quibus mares ſeorſum lauant à fœminis. Veſtium genus neq; vnum eſt, neq; certum, aut ſuum cuiq; ordini, conditioni, ætati & generi hominũ. Exoticis delectãtur plurimi. Fœminæ paſsim cum alio cultu vario, tum virorum amiculis vtuntur. Quanquã id nouũ eſt. Reticulis tamẽ, aut lineis velis ſiue flammeis ex capita integunt. Puellæ antiquitus nuda capita ſertis aureis, gemmatis vel ſericeis, vel floreis, vel herbaceis redimitæ progrediuntur in propatulum: Sed nunc ex atque etiam matronę pileis ſericeis, pellibus ſuffultis, itidem ac mares ferè tectę incedunt. Victus genti antiquitus vulgo & in plebe, agreſti prę ſertim & vicana, ſuccidia, lactarijs, piſciculis, oleribusq; potiſsimũ cõſtat. Nunc multi veruecina quoq;, & vitulina, & bubula carne victitant: Quarum carniũ fora in pagis quoq; apud templa & parœcias feſtis diebus inſtituuntur. Vrbanis, atq; nobilitati victus eſt dapſilior: Et iam lautior etiã, menſæq; cum altilibus, tum feris animalibus, auibusque, & piſcibus lautis inſtructæ: In quibus permagnus eſt aromatũ, neq; exiguus ſaccari & alicrum

Veſtitus.

Victus ratio.

orum exoticorum condimentorũ vſus: Nec oleribus exquiſitis eæ carent. Nec deſunt bellaria, aliæq; lautitiæ cum domi natæ, tũ exoticæ. Triticei panis viniq; vſus non ita pridẽ inoleuit apud elegantiores. Nunc quidem vtroq; multum vtitur etiã vulgus in conuiuijs: Vino quoq; pręſertim in minore Polonia vicina Vngarię & Morauiæ. Nec obſtat precium. Cæterum ſiliginei panis, & cereuiſię promiſcuus eſt vſus in tota Polonia. Fit autem cereuiſia in Pruſsia quidem ex ordeo, in cætera verò Polonia etiam è tritico minutatim molito ſeu confracto, & aqua decocto cum lupulo. Admiſcetur nonnunquam tritico ſiligo, vel ſpelta, vel auena. Mel quoq; itidem cum lupulo aqua decoctum in frequenti vſu eſt: Ruſsis prę ſertim & Podoliis, apud quos permagna eſt apum & mellis optimi ex dictamo & aliis benè olentibus herbis ac floribus collecti copia. Nec Pruſsis & Maſouiis mel deeſt: Qui & ipſi itidem id decoquunt. Medonem vulgò vocant. Solet autem is condiri Varſauiæ peculiariter ſucco è ceraſis, rubi-ve malis expreſſo, aut aromatibus: & pro ratione condimẽtorum, Kerſtrangi, Malinici, ac Troinici nomen accipit.

Cereuiſia.

Medo ſiue aqua mulſa.

Corporum habitudo. Color hominum ferè candidus est: capillus flauus, vel magis albicans: statura mediocris, aut mediocrem paulò excedens, habitudo corporum succulenta. Nisi quòd fœminis, & maximè puellis nobilioribus vrbanisq́; studium est, vt se reddant curatura iunceas, quemadmodum inquit Terentius. ille. Alioqui formæ atque teneritudinis nonmagna ab ijs adhibetur cura. Fucare autem faciem & capillos tingere, indecorum habetur. Sed est in viris iuxta ac fœminis naturalis quædam formę bonitas, ingenuo rubore tincta. Ingenia & mores Pol. Ingenia Polonorum sunt aperta & candida, & falli, quàm fallere magis apta: non tam irritabilia, quàm placabilia: minimè proterua aut pertinacia: imò valde tractabilia, si commodè ac placidè tractentur. Exemplis autem inprimis ij cõmouentur: & sunt principibus & magistratibus suis satis morigeri. Ad comitatem, ciuilitatem, benignitatem & hospitalitatem prompti, Hospitalitas & ciuilitas. ita vt ignotos & externos non modo libenter suscipiant hospitio, sed etiam inuitent, & omni officio prosequantur: & non modo ad conuictum atque familiaritatem quorumlibet faciles, verumetiam ad mores & imitationem eorum, cum

cum quibus viuunt, externorum præsertim, flexibiles. Iuuentutis laxior est paulò & neglectior educatio: Sed ea naturæ bonitate compensatur. Educatio. Ad Scholas quidem & magistros mittere mares liberos, & latinis literis teneram ætatulam imbuere, omnibus, pauperibus iuxta ac diuitibus, nobilitati ac plebi, oppidanæ præsertim, studium est. Multi pœdagogos domi aliunt. Itaque ne in medio quidem Latio quis reperiat tam multos vulgò, cum quibus latinè tamen loqui possit. Puellæ quoque nobiles & vrbanæ vel domi, vel in monasterijs vernacula, imò & latina lingua legere & scribere discunt: Adultiores, puellæ quidem reifam. culinariæ præsertim & pecuariæ curandæ, lanificioq́; seu linificio potius, atque textrinæ, & acu pingendi arti manus admouent: Mares verò agriculturæ vel opificio cuipiam, vel mercaturæ, vel magistratuum & procerũ, sacerdotumue opulentiorum ministerijs & affectationi sese addicunt. Multi domi cum parentibus vitam degunt, eosq́; in re familiari curanda subleuant, ac decedentibus eis, patres familias facti, rem suam agunt. Complures libenter peregrinantur, dispendiorum reifamilias negligentes, Peregrinatio.

gentes, egestatisq; & omnium, quæ peregrinantes consequuntur, incommodorum tollerantes. Externa enim magis, quàm domestica admirantur. Itaque linguas earum gentium, ad quas peruenerint, cupidè & facilè discunt. Quin etiam in victu cultuque corporis, & moribus noui aliquid peregrè afferre student, indeq; elegantiæ laudem quærunt. Quod iam ad opiniones quoq; de religione proserpsit. Sunt autem docilia hominum ingenia, & valent quocunque intenduntur: Sed alienis inuentis perdiscendis ea magis accommodant, quàm vt noui aliquid ipsi excogitent, & excellere magnoperè vlla re studeant. Id adeò fit, siue quod vni alicui arti & studio non libenter sese addicunt, sed multa nosse cupiunt: siue incuria, segnitie, laborisque fugitatione, quæ plerisque in rebus peculiaris est huic genti: præsertim quòd homines, ad quorum vsum ferè liberalia iuxta ac mechanica studia referuntur, mediocritate contenti, exquisitam artificum & operum præstantiam non magnoperè requirunt: Seu denique quod ditiores ocio, delitijsque sese dedunt, relicta tenuioribus ingenij & industriæ exercitatione: Hos verò cùm sit diffici-

Studia.

difficile, vt ait Philosophus, egentem bene operari, præsidijs vitæ comparandis distineri, & alienis nonnunquam ab ingenio suo studijs & negocijs implicari necesse est. Atque vbi, quod satis est, cōpararint, & ipsi ferme superiorum similes euadunt, vel rei fam. tuendæ cura, litiumque anfractibus, vel potentiorum consectatione distrahuntur, idque siue ambitionis stimulis incitati, siue quo se suosque certo aliquo præsidio ab aliorum iniurijs & contumelijs vindicent. Nescio enim quomodo fit, vt ad vitæ commoda & ornamenta non modò comparanda, sed etiam tuenda non satis præsidij sit, hac nostra præsertim ætate, in solis animi & ingenii bonis, & in legibus ac iure communi. Non tam autem ad artes mechanicas tractandas Poloni apti esse videntur, quàm ad studia doctrinæ. Nisi forte illas contempsere potius, quàm assequi nequiuere. Externis quidem plerisque opificibus antiquitùs vsi sunt, & vtuntur etiam nunc non paucis. Bonarum literarnm atq; doctrinę studia accuratius consectantur, inprimis ij, qui his præsidiis ex humilitate sordibusque dome-

Aristoteles

Doctrinæ studia.

domesticis emergere cupiunt, aut qui sua vel parentum voluntate ad sacerdotium animos adijciunt. Seueriores autem disciplinas ad nostra usque tempora potissimum consectati sunt Poloni. Non defuere nobis sanè superioribus temporibus insignes mathematici, astrologi, dialectici & philosophi, atque etiam theologi, ij præsertim, qui vocantur Scholastici, cum instituta Cracouię ante centum septuaginta annos Academia, magistri eius generis Lutetia Pragaque acciti, admirationi essent vulgo, & primoribus, atque ipsis etiam regibus. Humanitatis & linguarũ eruditarum studia diu neglecta iacuere: Nec solum apud maiores nostros, verum & alibi, fatali quadam temporum conditione. Proinde non erat, unde nostrates ea discerent post acceptas cum religione Christiana literas, & cultum vitæ mitioris. Quo factum est, ut illi quoque, qui tunc docti habebantur, & erant, nihil propemodum literis mandarent, nec in publicum sibi edendum esse ducerent, si quid fortè exercitandi sui, aliorumue docendorum causa conscripsissent. Neque sanè expedita erat edendi ratio, cum careret Polonia typographis. Ita docto-rum

Academia Cracouię.

rum virorum memoria cum ipsis pariter extincta est. Nunc certè, posteaquam animaduersum est, in precio esse linguarum, eloquentiæ, humanitatisq́ studia, cupidè ea quoque nostrates amplexi sunt, sed ad usum ciuilem & vulgarem magis, quàm ad gloriam. Non defuere tamen nostra hac ætate, neque nunc desunt, cum in studijs humanitatis & eloquentiæ, tum in omni genere doctrinæ magni quidam & excellentes viri, qui cum commoda vitæ honestissimis disciplinis, & gloriæ, siue utilitati publicæ posthabuissent, eò euaserunt, ut admirationi sint, si non suis, certè externis, incorruptiùs iudicantibus. Sed eos recensere nunc necesse non est. Nec medicinam posthabent, posteaquam ea vulgatis delicatiore & laxiore victus ratione morbis, in precio esse cœpit. In alijs minus elaborant, propterea quòd minus ea conducere videntur ad commoda & ornamenta vitæ comparanda. Non est enim nouum, plurimos mortales hunc finem studiis laboribusque suis statuere, patresque similes illius habere, de quo canit poëta quidam: Sæpe pater dixit, Studium quid inutile tentas? Rem porrò familiarem diligentius curare non ita pridem

Eruditio.

Ouidius.

Rei familiaris cura.

pridem, & eodem prope tempore, quo bellorum incommodis vacui, luxum, splendoremque consectari, cœpimus. Sed in ea minor est vulgo parta tuendi ac dispensandi, quam acquirendi diligentia. Maiores quidem nostri comparandis diuitiis non magnopere incubuere, satis habentes, sine magna cura & labore, vnde in diem propemodum, si non lautè, non durè quidē certè, nec parcè cum suis viuerēt.

Temporū diuersa ratio.

Itaq; trāquilliores tunc res domi erant. Minus appetebatur alienum: Minus erat litium: Minus iurgiorum atq; cædium: Minus fraudium & periuriorum. Maior autem erat fratrum & agnatorum, cognatorum affiniumq; inter ipsos cōcordia, & beneuolentia. Maior nō modò parentum, sed etiam quorumuis natu grandiorum reuerentia. Perrara finium regundorum iudicia. Herciscundæ verò familiæ nulla propemodum.

Controuersiarum trāsactiones.

Cæterorum enim cognatorum, aut vicinorum natu maiorum interuentu & intercessione componebatur, si quid vlla de re exortum erat cōtrouersię, quod ipsi inter se vicini vel necessarii transigere familiariter nequiuissent.

Rei militaris studium

Res militaris quoniam cùm instituto gētis, tum temporum quadā cōditione in honore fuit

fuit superioribus atq; adeò omnibus ferè seculis, extitere multi virtute bellica præstantes viri, maxime nostra memoria, Non ita pridem extincti. Et quamuis in diuturna pace & ocio, extant etiamnunc nonnulli. Nec emarcuit vulgò in Polonis vigor ille animorum, laudisque bellicæ studium, si qua se vsquam offerat idonea virtutis exerendæ occasio. Meditationem & exercitationem viri sapientes requirunt. Idque ideò fortaße, quia desunt virtuti sua præmia, & quod ignauo ocio & conuiuiis plusculum indulgetur. Ad hæc autem, & festas epulas conueniunt plerunque vicini & necessarii inter se ad vnum aliquē viri soli, vel pariter cum fœminis. Nec turpe habetur, puellas quoque interesse, & earum colloquia, conuiuia, choreasq; à iuuenibus frequentari, parentibus earum cognatisve natu maioribus præsentibus: Atque ita plurima conciliantur matrimonia.

Cōpotationum commoda & incommoda.

Nec rarò in eiusmodi cōuiuijs simultates & immicitiæ abolētur, & vel dissolutæ, vel nutantes amicitiæ redintegrantur. Quanquam intemperantioribus compotationibus interdum cruentæ quoque pugnæ inter conuiuas amicos & necessarios accenduntur, iurgijs

plerunque inter viliora seruitia coortis. Potantibus enim dominis, nec illa à poculis arcentur. Quin illiberalis conuiuator habetur, cui curæ non est, vt seruitia conuiuarum benè pasta ac pota sint. Quo fertiliores enim sunt hæ regiones, eò magis indulgent homines vulgò crapulę prolixioribusque conuiuiis, & compotationibus, ita vt multi eum solum ducant fructum laborum atque diuitiarum suarum. Vigent autem passim inter mares compotationes ad æquales haustus non solum in conuiuiis, verumetiam in cauponis, ad quas vulgus compotandi causa conuenire solet: Eoque prouecta est hæc licentia, vt quod profestis diebus partum est, festo die potando ferè prodigatur. Atque inde fit, proserpente potandi etiam profestis diebus & ocij consuetudine, & inertia, vt angustiore re familiari vtantur multi: pręsertim cum nemini curæ sit, quid priuatus quisque gerat negocii, vnde & quomodo sese sustentet: & fructuosa sit autem dominis & magistratibus illa potandi licentia. Etenim non exigua & tributorum & vectigalium publicorum iuxta ac priuatorum portio è cauponis corrogatur. Exolescit tamen sensim apud

Luxus Polonorum.

Aequales haustus.

apud honoratiores illa ad æquales haustus potandi consuetudo, eorum studio, qui apud eas gentes, quæ humanitatem studiosius colunt, peregrinati sunt. Sed lautitia in victu potuque magis ac magis indies inolescit. In cultu quoque corporis, vestiumque numero, varietate, ac precio maior luxus existit. Nec solùm exoticis pannis & pellibus, verumetiam serico, & purpura vestiri, & argento, auro, margaritis, gemmis exornari mos inoleuit, inferioribus quibusque præstantium genere, honore, vel facultatibus exempla cupidè amplectentibus, nullis autem legibus sumptuarijs modum in victu cultuque corporis cuiquam ordini aut homini præscribentibus. Quo planiora autem & absolutiora sint omnia, quæ de gente Polona persequimur, ordines & genera hominum describamus: Quæ descriptio reipublicę quoque fundamenta continebit. Distinguitur populus Polonus partim genere, partim ex religione sumpto vitæ instituto. Ac genere quidem in equestrem ordinem siue nobilitatem, atque plebem distribuitur: Religionis autem instituto in sacrum & profanum ordinē. Liceat autem nobis eum, qui fanorum atque

Ordines & status hominum.

que sacrorum administrationem non habet, profanum appellare, vulgò ecclesiasticũ & laicum, vel spiritualem & secularem statum & ordinẽ vocitant. De his posterius: Nunc de nobilitate & plebe. Nobilitas Polona ad regimen atq; defensionem cæteræ multitudinis regionisque segregata est. Atq; inde qui sunt huius ordinis, antiquitus milites, nunc equites ferè ab equestri militia cui sunt obnoxij, à latinè loquentibus & scribentibus appellantur: Vernacula autem lingua Schliachta, à generis nobilitate, mutuato, nisi fallor, à Germanis vocabulo, (quasi geschlechter) vocãtur, & Ziemianie, quasi agrarij, vel, vt vulgò interpretantur, terrigenæ, à terra & agris, quos ferè colunt & habitant antiquitus, hæreditarios, precióve, seu principis beneficio partos. Habet autem nobilitas multas & magnas prærogatiuas, quæ partim regum & principum munificentia firmatæ sunt, partim moribus & institutis inualuere: Quæ magna ex parte sparsim opportunis locis huic, & historico operi à nobis insertæ sunt. Regi quidem ea soli ferè subiecta est. Iudicatur tamen ad præscriptum legum & à magistratibus regni & regijs, quemadmodũ posterio-

Nobilitas. *Milites & equites.* *Ziemanie.* *Nobilitatis prærogatiuæ.*

steriore libro ostendemus. E cæteris, priuatis præsertim, nemo nobilitatem cum agris & pagis subiectam habet, nisi fortè in Rußia antiquitus, & prisco ducum gentis iure. Habet etiam Cracouiensis Episcopus in Seueriensi ditione: Habet & Varmiensis, eiusque ipsius Ecclesię collegium: Quin & Plocensis Præpositus: Et alij fortaßè. Licet tamen homini nobili siue equiti sculletiam, vt vulgò vocant, siue aduocatiam, in bonis alienis paganis iuxta ac oppidanis voluntate domini obtinere: (De Sculletijs autem & Aduocatijs posteriore libro dicemus) Licet etiam priuati conditione in vrbem vel oppidum cuiuslibet commigrare, saluis personæ suæ prærogatiuis, nisi is decus nobilitatis amittat. Nobilitas porrò genere censetur, & meritis, adiuncto vitæ instituto. Habentur enim nobiles, quorum maiores aut parentes virtutis ergò in eum ordinem allecti, militiæq; adscripti, & gentilicio signo donati sunt, quiue ipsi hæc meruere virtute sua. Sed præstabilius habetur, nobilem natum esse, quàm factum. Nasci autem nobilem patre simul & matre nobilibus oportet legitimo coniunctis matrimonio. Quanquam nec plebeia

Nobiles qui

mater liberorum nobilitatem minuit, dummodo pater sit nobilis. Nothi quamuis nobilibus & illustribus orti, non censentur in familijs, neque nobilitatis prærogatiuis fruuntur. Conferendi porrò huius decoris, hoc est, nobilitatis, potestatem solus habet princeps: Idque vel suo ipsius iudicio & beneficio facit, vel interueniente testimonio, & quasi adoptione clarorum & principum alicuius familię virorum, stemma & gentem suam cum eo, qui ita creatur nobilis, communicantium. Eiusmodi tamen creatis nobilibus obtinere & possidere bona terrestria statuto quodam nouo non licet. Sed posteritas eorum pari cum alijs natis equitibus iure esse incipit. Amittitur porrò nobilitas decretò principis, ob admissum dedecus, & atrox aliquod facinus. Contaminatur etiam, & abdicatur quodammodo, si quis desertis militiæ & agriculturæ studijs, sordidum quæstum faciat arte mechanica, vel tenuiore, & minutioribus mensuris ac ponderibus vtente mercatura, & cauponatione. Est autem pari dignatione Polonica omnis nobilitas: Nec est vllum in ea patritiorum comitumue discrimen, exæquata quodam tempore omnium condi-

Nothi.

Nobilitas à quo & quomodo conferatur.

Nobilitatis amissio.

Nobilitas æqualis.

conditione. Nuper adeò paucis quibusdam, parentum, vel ipsorummet amplitudine atque meritis, & principum beneficio Comitum decus de nouo partum est. Ducum, qui peculiares haberent dominatus vel territoria, nunquam aliud genus fuit apud Polonos, quàm id, quod à Boleslao Kriuousto principe propagatum fuit, cùm is principatum inter liberos diuisisset. Verum id iam defecit. Rußi habuerunt antiquitus suos duces, habentque etiamnum ij, qui dudum Lithuanicæ ditionis fuere, aut sunt etiamnum, & Volynij. Neque enim subactis, vel in deditionem acceptis ea prærogatiua adempta fuit. De Prussorum & Curoniensium ducibus pòst attingemus. Multæ sunt autem nobilitatis Polonæ gentes, & quasi tribus, non locis, & regionibus, verùm signis quibusdam gentilitiis, quæ arma & insignia vocant, eorumq́ appellationibus distinctæ, quæ singulæ rursus multas stirpes & familias cognominibus & agnationibus distinctas complectuntur. Verbi gratia, Leliuiorum gens, cuius signum est, noua luna supernè stellam inter cornua continens in cælestino scuto, Tarnouiam, Pileciam, Melstiniam, & alias nonnullas hone-

Comites.

Duces.

Gentes & familiæ nobiles vnde appellatæ sint.

honestas & amplas familias comprehendit. Signa verò gentilitia, siue insignia partim à rebus, quarum sunt notæ, quemadmodum Topororũ ab ascia, partim ab euentu, vt Ielitiorum à visceribus tranfixis appellationem habent: Plurimorum ratio obscura est. Nisi fortè à primis cõditoribus gentium ea sumpta sunt. Neque enim olim, vt nunc, ab arcibus, villis & pagis, quibus dominabantur, denominabantur equites: Sed vndelibet sumpta aut indita nomina, ad longam posteritatem, amisso etiam vel cõmutato patrimonio, rectè trãsmittebãt. Qualia supersunt etiãnunc multa cùm alibi, tũ in Submontano & Sciriciẽsi tractu, & in Russia. Vt sunt Herborth, Dunin, Iordan, Gladis, Pienianscus, Pirschala, Omita, Farureius, & alia eiusdem generis. Nũc malunt pleriq; de arcium, oppidorum & pagorum nominibus deflexa paululum per denominationem in ski siue ki voce appellari. Ea verò deflexio vel adiectio syllabæ à latinè loquentibus & scribentibus in ius commutatur, ita vt à Choina Choinski, & pro eo latinè Choinius, à Crasne Crasinski, & pro eo Crasinius, à Lasco Laski appelletur: Cęterum pro eo non Lascius, sed Lascus

Cognomina nobilitatis vnde & qualia.

cus dicitur. Quod nos in historia secuti sumus, perspicuitati orationis & externorum auribus inseruientes. Idem veteres historicos græcos & latinos in barbaris nominibus factitasse animaduertimus. Interdum autem sine hac deflexione vel adiectione, arcis vel oppidi, vel pagi nomen, vnde quisque ortus, vel cuius dominus est, cum præpositione de, vel à, vel ab, vel in, cognominis loco vsurpatur, à magnatibus præsertim & clarioribus: ita vt verbi gratia, in Tencin, vel à Gorca, vel de Felstein, quis appelletur. Obseruaturq; in his vulgò discrimen quoddam, non magis à Polonis, quam a Germanis & Boëmis: qui itidem vtuntur huiuscemodi appellationibus. In enim præpositionem ijs ferè attribuunt, qui domini sunt locorum: cæteras, etiam ijs, qui inde duntaxat orti vel oriundi sunt, etiamsi ibi non habeant, vbi pedem figant. Gentilitiorum autem signorum, quæ quidem quærendo inuestigare potuimus, appellationes hæ sunt: In quibus enumerandis ordinem primarum literarum & vernaculæ linguæ sonum seruabimus. Abram siue Valdorff: Amadei: Bialina · Biberstein: Bodulia: Bogoria.

Signa siue insignia nobilitatis Poloniæ.

 Boitza:

Boitza: Brog: Bozestado: Buincia, siue Buincza: Byliny: Cioleke: Copaczina: Coumia: Cielantcoua: Coruitz siue Bies: Choleua: Cotfitz: Corab: Corciak siue Corczak: Dambroua: Dambroua altera: Dembno: Doliua: Dolenga: Drzeuicza. Druzina: Driia: Dzialossa: Godziemba: Gosdoua: Grabia: Griph, quod & Suieboda: Gryzima: Grzimala: Habdanc: Herburthova: Helm: Ianina: Iastrzembiec: Ielita, siue Koslarogi: Iednorozec: Iunossa: Korsboc: Kerdei: Labentz: Larissa: Leliua: Liada: Leuart siue Leopardus: Lodzia: Lzauia: Lis, quod & Murza: Mozela: Morskicot: Mandrostca: Nalencz: Niesobia: Nieczuia: Nouina: Oliua: Osmarog: Odrouvanz: Ostoia: Orlia: Olobog: Ouada: Oxa: Pilaua: Pirzchala: Poualia siue Ogon: Poboze: Pogonia, Polucosia: Pravuda: Pomian: Przeginia: Prus: Prus alterum: quod & Nauilki: Prosnia: Raua: Raduan: Roza: Rogala: Ruchaba: Rolia: Scheliga: Slepouuron: Socolia: Seruicaptur: Schilde: Staricon: Starza: quod & Ossoria: Strzemien: Strzegomia: Sternberg: Srenaua: Sulima: Svvirczek: Sirocomlia: Schumberg siue Cotfitza: Svvinca: Tarnaua: Topor: Topacz:

pacz: Trzaski: Tramby: Varnia: Vieniaua: Vvczelie: Vierussoua: Venzik: Vadvua: Vierzinkova: Zabava: Zadora siue Plomien: Zagrobia. Duorum nomina non tenemus, Ea sunt albæ aquilæ anterior pars dimidia à capite cauda tenus, erecta, cum duabus stellis à tergo: Et quinque rosæ albæ in quincuncem collocatæ. Vnde, simul & ex gente Iastrzembecia ego maternum genus duco: Pater verò meus è Pirzchalia & Osmarogia. Nihil autem vetat his nostrum quoque adiungere, quo me vnà cum fratribus meis, & omni posteritate nostra optimus Rex Sigismundus Augustus ornauit, dimidiam aquilam pectore tenus, naturali colore, extensis alis, laurea corolla circum collum redimitam in rubro scuto impartitus. Cui Ferdinandus Rom. Imperator electus immortali memoria dignissimus, cum legatione apud eum eiusdem regis nomine in septimum annum fungerer, gentilitium Austriacæ familiæ suæ stemma, rubram in albo scuto teniam per transuersum ductam subdidit, & duo nigræ Imperialis aquilæ capita galeæ coronatæ superposuit. Cur autem minus liceat cuipiam à se parto, quàm ab alijs relicto decore gaudere

dere? Et hactenus quidem de nominibus gentium Polonæ nobilitatis nobis dictum sit. Signa, origines, familiasq́ꝫ describere, longum & operosum esset, ne dicam infinitum. Antiquitus sparsim nobilitas in agris habitat, in sua quisqꝫ villa, vel castello, vel arce, rem familiarem operis & laboribus adscriptitiorum suorum vel mercenariorum curans, & agricultura, gregũ, armẽtorũ, & apiariorũ fructu, itemqꝫ venatione & aucupio nõ modo sustentans sese cum domesticis suis familijs, verumetiã honestas diuitias comparans vendẽdis ijs, quæ supersunt vsui domestico, quæqꝫ desunt inde vicissim comparandis.

Nobilitatis habitandi & viuendi ratio.

Matres autem familias, & puellæ nobiles lanificium, & linum, canabumqꝫ, & rem pecuariam tractantes non dedecet vendere ea, quæ ex huiusmodi re familiari & fructibus eius supersunt vsui domestico. Quin & culinæ curã eæ gerunt, exceptis illustrioribus & senatorijs, quæ hæc pleraqꝫ dedignãtur, aut pedissequarum opera peragunt. Iter facientes, fœminæ quidem carpentis, vehiculis, aut curribus vehuntur: Mares verò vel ijsdem, vel equis potius pedestrem incedere per viam, longiorẽ præsertim, minus honorificũ vulgò

Fœminarũ studia.

vulgò habetur: nisi paupertas necessitatem imponat. Iam autem lautiores & elegantiores de nobilitate in vrbibus domicilia figere, villis & rusticis prædijs relictis, incipiunt. Prodeuntem in publicum nobilem virum iuxta ac fœminam asseclis maribus, fœminam verò etiam puellis pedissequis stipari, honorificum habetur. Et in eũ vsum alit quisque domi suæ famulitium pro modo facultatum: idque simili figura & colore vestium, non sine sumptu & luxu vestiri vsitatum est. Aluntur & equi complures. Equitantem enim aut vehentem herum famuli honoratiores non nisi per vrbem, vel ad suburbana pedestres assectantur. Ac Senatores quidem primarij pedestres iuxta ac equestres, medij ferè inter asseclas mares incedunt, honoratioribus antecedentibus, cætera verò turba cum pueris subsequente. In cętera nobilitate assectæ omnes heros sequuntur. Matronas autẽ & puellas nobiles mares quidem antecedunt, fœminę subsequuntur, præter filias, & quæ in filiarum loco habentur, & sorores puellas, quæ secundum anteambulones proximè matrem vel sororem præcedunt. Spectatur autem in famulis & pedissequis

Comitatus.

Famuli & pedissequę.

cum vsus ad ministeria, tum statura, forma, elegantia & genus. Nec deest copia equestrium ac nobilium iuuenum, qui vel studio ciuilitatis, prudentiæq; vsu rerum comparandæ incitati, vel tenuitate fortunarum adacti, vel præsidij contra vim potentiorum sibi suisq; comparandi causa, non modò in magnatum & episcoporum, sacerdotumq; ac doctorum clientelas, verumetiam in parium, ac tenuiorum inferiorumq; nonnunquam, eorum præsertim, qui magistratus gerunt, aut aliquo sunt numero in aula principis, aut opibus, industria, eruditione, gratiave populari valent, assectationem & ministerium parua, vel nullo mercede à parentibus & propinquis traduntur, vel ipsi sese addicunt. Duratq; ea seruitus, quoad vtrique, hero, inquam, & seruo siue clienti placet. Multi etiam de ditioribus necessariorum & amicorum liberos pio quodam & honesto iuuentutis educandæ studio vltro sibi in familiaritatem & ministerium adsciscunt. Ad eundem modum & fœminæ fœminis famulantur. Nec pudendum aut dedecori affine est genus hoc seruitutis, sed liberale & sociabile: Nec rara est in eo vicißitudo, ita vt eum quis habeat in

ministerio, cuius parentibus ipse seruiuerit: Honestaq; habetur hæc iuuentutis equestris educandę ratio, ęquabilitatem quandam etiam in ęqualibus fortunis continens: Et multos ex humili loco ac tenui fortuna non modo ad mediocres, verumetiam ad summos nonnunquam honores, amplißimasq; facultates & opes ipsorum virtus, herorumq; beneficentia prouehit: idque maximè conciliandis luculentis coniugiis, vel sacerdotiis. Honestatis magna semper à nobilitate ratio habita est. Fraudem facere, promissum fallere, peierare, mentiri, probrosum & infame semper habitum est, atque etiamnunc habetur, quamuis in maiore, quàm olim, habendi studio & licentia. Quòd si quid eiuscemodi in probri loco cuiquam obiiciatur, præsertim ab eiusdem ordinis viro, non tam legibus & magistratuum iudicio & authoritate, quàm ferro manuq; vindicatur. Dißimulare quidem probrosum habetur. Loci tamen ratio ducitur. Plebeis minor est cura dignitatis, atque pomposæ ambitionis, exceptis vrbanis fœminis, quæ & ipsæ benè cultæ, & vna aut altera pedissequa comitatæ incedere student: Vita autem laboriosor & solicitior tam

Nobilitatis studia.

Plebs.

mulierum, quàm virorum, nullo ferè sexus discrimine, nisi quod fœminę opificia non exercent, neq; vecturam: neq; negociandi gratia peregrinantur. Vicina tamen oppida intra fines regni adeunt, domiq; negociãtur. In iudicio standi ius non habent. In plebe autem numerantur, quicunque nobiles siue equites non sunt, siue sint agricolæ, olitores, apiarij & pecuarii, siue opifices & operarii, siue caupones, propolę, vectores, & mercatores, & siue in agris, quemadmodum superius attigimus, pagis, atq; vicis vitam degant, siue in oppidis & vrbibus. Ac vrbes quidem & oppida à mercatoribus, opificibus, & propolis habitantur. Vici autem & pagi, & suburbana prædia ab aratoribus, olitoribus, pecuariis & apiariis. Caupones verò, molitores, operarii, vectores, iumentorumq; locatores, vtrobiq; sunt. Sunt autem aliquanto meliore & liberiore conditione vrbani & oppidani, quàm agrestes. Ac censum quidem annuum vtrique dominis suis pensitant, verum agrestes & vicani plerique omnes operas præterea gratuitas ad colendos eorum agros, & alios vsus domesticos, non solum manuarias, verumetiam cum iumentis ipsi, per

Plebeij qui.

Vrbanorũ & agrestiũ discrimen.

se, vel per mercenarios & operarios suos præstant. Nec aliò cuiquam commigrare inconsulto domino licet: ita vt videantur esse glebæ adscriptitii, nec multum à seruis differant, præsertim vt nunc sunt tempora. Cmiecie seu Cmetones vulgò vocantur. His autem deteriore conditione sunt hortulani, qui hortos colunt. Vtriq; Chlopi appellantur: Quam appellationem, velut probrosam, non fert nobilitas. Habent sanè in eos domini vitæ necisq; potestatem: pręter eos, qui ab ineunte ætate literarum studiis, sacrorũque ministerio sese addixerunt. In plebe vrbana non desunt, qui rem lautiorem per famulos & vicarios administrantes, ipsi ocio, honestioribus studiis, vel delitiis vacant. Multi lautius & sumptuosius victitant: Atque inde crescunt rerum precia, & non pauci ex iis ad egestatem rediguntur. Et hactenus quidem de nobilitate & plebe. Iam de sacro siue ecclesiastico ordine. Quod vt planiùs fiat, de religionibus prius pauca attingamus. Christianam religionem Polona gens, abiecto semel impio dæmonum cultu, sexcentis amplius annis constanter retinet, religiosèque colit, hæreticarum nouationum

Religio & pietas Polonorum.

Hereses in Polonia.

insolens & impatiens ante nostram ætatem. Nuper adeò nostra memoria Lutherana primum, mox etiam Berengariana seu Caluiniana labes à mercatoribus, & bonarum literarum studiosis iuuenibus, leuitate animorum, & curioso studio nouitatis inductis peregrè inuecta, multorum animos infecit. Quod olim etiam de Hussitica & Viclefica extremis Vladislai Iagellonis regis, & primis filiorum eius Vladislai, & Cazimiri temporibus (cum horum iuxta ac illius ætas contemneretur) vsu venire cœperat. Sed principum & episcoporum virtute, authoritate, studio, ac diligentia, cæterorumque procerum pietate, grauitate, & constantia malum altius radices agere permissum non est. Itaque retinuerunt ij tunc cum prisca religione etiam dignitatem authoritatemque suam, & rempub. Quæ qui nunc viuunt, vtinam posteris etiam suis relinquant. Iam autem non solum illæ, quas dudum memoraui, verumetiam Picardorum, Anabaptistarum, Arianorum, Pneumatomachorum, Trideitarum, Photinianorum, Ebionitarum, Recutitorum, & nescio quę non pestes, proh nefas, Poloniam, laxatis semel licentiæ habenis,

benis, agminatim inuadunt, & prætextu, seu verius abusu libertatis, præeuntibus nonnullis de nobilitate, sibi quisque religionis magister, atque adeò rex & lex esse incipit. Sed hęc alibi prolixius deplorauimus. Prussi aliquanto posterius Christo nomina dedere: Citius autem & cupidius Lutheranum dogma amplexi sunt, vrbani præsertim, & qui sunt Germanici sanguinis, propter mercatorum & opificum Germanorum frequentiam & commercia, & lectionem librorum importatorum è Germania. Quum enim ea colluuies hominum quasi ad pileum vocata, semel ecclesiasticæ disciplinæ iugum excussisset, à magistratibus siue timore, siue peruersa animi inductione, & ob iusiurandum præceptoribus suis in Germania datum, eodem inclinatis, imò redemptis etiam, non modò non repressa est, sed magis etiam confirmatur & incitatur. Multi tamen adhuc pia maiorum instituta retinent, præsertim vbi magistratus officium suum faciunt, alienum non vsurpant. Masouij tenaciores antiquæ religionis & pietatis, à profanis nouationibus fermè abhorrent. Abhorrent etiam Russi. Græcos autē hi sequuntur, quos ab initio religio-

Prussorum religio.

Masouiorū pietas.

Russorum religio & schisma.

religionis magistros habuere, & cum ijs à nobis, hoc est, à Romanæ & catholicę ecclesiæ consensu sese per sacrilegum schisma præcidunt tanta pertinacia, vt nihil commune habere velint cum

Latini. latinis. Sic enim nos appellant, qui in cultu diuino publicè latina lingua vtimur, & cum sapientiss. & sanctiss. maioribus ipsorum Græcorum iuxta ac nostris summam Romani pontificis dignitatem & authoritatem in vniuerso Christianorum populorum cœtu agnoscimus. Nec in multis præterea à nobis ij dissentiunt: & quidem ritibus & institutis ecclesiasticis magis, quàm dogmatibus religionis. Vulgant autem diuortia, quamuis leui de causa. Plurimi tamen ex ijs, ex quo tempore Polonorum ditione tenentur, ad nos & Romanæ ecclesiæ societatem & instituta transierunt, eodemq́ cum cæteris Polonis iure

Armeni. sunt. Armeni oppida quędam Russiæ Podoliæq́ incolentes, suis & ipsi ritibus suaque lingua in sacris vtuntur. Non abhorrent ij tamen sicut accepimus, à Romana ecclesia & Rom. pontifice:

Iudæi. Quin principatum eius in vniuersa Christi ecclesia agnoscunt. Hebræi verò, quibus aliunde pulsis, Russiæ & Lithuaniæ, ac totius ferè Poloniæ

niæ oppida referta sunt, suam retinent religionem: nisi fortè superstitio vel impietas ea potiùs dici debet. Feruntur etiam Tatari Ceremissi in vno aut altero oppido Podoliæ suis vti ritibus & impietate Mahometana, quemadmodnm & Lithuanici. Quorum in delubro apud Trocos nihil prę ter pileum turbinatum, qualibus vulgo ea gens vtitur, in suggesto editiore positum ante multos annos aspeximus. Sed mittamus barbaros incolas, cum falsis suis religionibus, & ad institutum nostrum reuertamur. Tam apud Russos igitur, & Armenos, quàm apud Polonos, qui Christi Dei, ac magistri nostri institutis cōuenienter pietatem colunt antiquitus, certus est ordo eorum hominum, qui religioni sacrisq́ peculiariter moderantur & inseruiunt, non genere, sed eorum, penes quos eius rei potestas est antiquitus, & iam inde ab temporibus apostolicis (Episcoporū inquā) authoritate, segregatione, & initiatione siue consecratione à cætera omni multitudine distinctus: quem sacrum & ecclesiasticum & spiritualem dici supra memoraui-mus. In quo non modo episcopi & sacerdotes verum etiam cæteri sacrorum administri, &

Tatari. (margin, beside "dici debet … Ceremissi in")

Sacer & ecclesiasticus ordo. (margin, beside "Tam apud Russos igitur")

Plebei arcētur à nōnullis honoribus ecclesiasticis.

& monachi monachęque censentur, è plebeio iuxta ac equestri ordine allecti. Vtrisque enim antiquitus iam inde ab initio patuit aditus ad hūc ordinem. Patrum demum, aut auorum nostrorum memoria ab episcopalibus non tam functionibus, quàm sedibus, & primarijs quarundam opulentiorum basilicarum, siue ecclesiarum, vt vulgò vocant, cathedralium honoribus, quæ prelaturæ & canonicatus dicuntur, plebei (theologis, iureconsultis, & medicis aliquot exceptis) excludi cœpere. Quod iam ad Abbatias quoque & monasteria (vbi ex professo mundana omnia abdicantur) inducitur. Secernitur etiam sacer

Sacri ordinis distinctio.

ordo vestitu & cultu corporis à cætera multitudine: Sed & inter se non modò à cæteris sacerdotibus episcopi, & ab vtrisque monachi, verumetiam ipsæ inter se monachorum & monacharū sectæ partim figura, partim colore vestium, partim toto vitæ instituto distinguuntur. Quæ quoniam communia sunt Polonis cum cæteris Christianis populis, persequi hic prolixius necesse non est. Proinde distinctis ordinibus, reliquam rei fam. Polonicæ rationem paucis concludamus.

Res numaria.

In magna rerum omnium copia, vt fit, maior

maior aliquanto fuit superioribus temporibus, quàm nunc est, argenti & auri, reiq́ numariæ penuria, præsertim cum auri & argenti metalla nulla extarent, & minus nota essent nostris maioribus transmarina mercimonia.

Moneta.

Neque proprium habebant numum Poloni, sed externis & maximè Boëmicis vsi sunt aliquandiu. Cœpit deinde ante ducentos, ni fallor, annos à Casimiro magno rege æs & argentum signari ad exemplum Boëmorum.

Aureus.

Aureos verò numos primus omniū Sigismūdus rex huius Sigismundi Augusti pater nostra memoria signauit, bonitate & pōdere Vngaricorū. Tametsi Alexandri quoq́ fratris eius aureum numum vidimus. Sic autem creuit iam auri precium, vt prope duplo carior nunc sit aureus numus, quàm fuit auorum nostrorum memoria. Id adeò, partim propter luxum, & crebriorem auri vsum, exportationemq́ ad exteros, partim quia deterior nunc esse fertur reliqua moneta, cùm ponderis diminutione, tum æris admixtione. Est autem ea multiplex.

Grossus.

Ac grossus quidem argenteum numisma est cum admixto ære, olim vicesima octaua, nunc, quinquagesima secunda vel tertia, imò iam

iam quarta & quinta pas aurei Vngarici, sexagene, siue copæ sexagesima, marcæ quadragesima octaua, floreni tricesima, fertonis duodecima, scoti verò dimidia. Sic vulgò dicuntur pondera siue genera, quibus pecuniam numeramus & computamus. Sunt & minores grosso numi. Medians quidem grossi dimidium, nona ferè parte superans cruciatum Germanicum, sed iam exæquatus. Solidus tertia pars grossi, ternarius sexta, obolus verò decima octaua. Atque hi quidem nunc ærei sunt inalbati: Superiori tẽpore habuerunt admixtum argentum, vt etiamnunc habent grossi & mediantes. Argentei verò sunt trigrossus ac segrossus, hic quidem sex, ille verò tribus grossis æstimatione par. Vtrumque primus signauit Rex Sigismundus senior, Sed iam pauci extant: Exportantur enim, & conflantur ab auaris Iudæis, mercatoribus, & argentarijs apud gentes finitimas. Permagnus est autem etiãnunc apud nos vsus externæ monetæ, quæ pro mercibus vndelibet importatur. Magna sunt enim nunc, si vnquã aliàs, Polonis variarum rerum cum cæteris gentibus cõmercia: Quanquã commutatione mercium permulta

Copa. Marca. Florenus. Ferto. Scotus.

Medians.

Solidus. Ternarius. Obolus.

Mercimonia.

ta peraguntur. Exportantur autem in primis, siligo, triticum, ordeum, auena, & alia legumina, linum, lupulus, coria boum, sebum, alutæ, mel, cera, succinum, pix, cinis, mali, asseres, cæteraq; materies fabricandis nauibus, & ornandis domibus apta: Cereuisia quoq;, & herba quędã tingendis lanæ & serico idonea. Iam verò & boum, veruecum, & equorum permagna vis nõ modo finitimis, verumetiã remotioribus populis suppeditatur. Ac equi partim propter pernicitatẽ, & laboris, incommodorumq; tolerantiam, partim propter molliorem incessum à remotioribus etiam populis expetuntur. Importantur autem vicißim aliunde panni non modo sericei & aurei, sed etiam lanei lineique subtiliores, aulæa, tapetes, & alia parietum, equorum, & hominum ornamenta, quorum opificia minus exquisita sunt apud Polonos, licet non desit materia, & alijs gentibus suppeditetur. Margaritæ item, & gemmæ, & pelles sabellinæ, pantherinæ, siue lupiceruariæ, hermellinæ, mardurinæ, murium ponticorum, vulpinæ, lupinæ, vrsinæ, & aliarum ferarum, quarum maiorem copiam producunt interiores Septentrionis Orien-

Quæ exportantur.

Quæ aliunde importantur.

Orientisque ſyluæ. Huſiones quoque ſiue Mariani, & haleces, & alia ſalſamenta, & vento vel ſole durati piſces marini. Adhæc argentum, æs, orichalcum, & chalybs cùm facta, tum infecta. Boum etiam copiam auget vber paſcuis Valachia, ſiue Moldauia, & Beſſarabia: ſicut equorũ Vngaria. Vina plurima ex eadem Vngaria & Morauia: Ex Auſtria, Rhetia, Slauonia, Italia, Creta, & Græcia importantur etiam, ſed pauciora. Gdanum autem Renenſe & Gallicum & Hiſpanienſe, Canarienſe quoque, & Creticum nauibus aduehitur. Porrò aromata, & varia eduliorum condimenta atque cupediæ, quæ vnà cum vino, & pannis aureis ac ſericeis gentem hanc atque regnum vehementer exhauriunt, de longè ab oriente & occidente importantur. Harum autem rerum atque mercium exportandarum & importandarum commercia ſunt Polonis, maritima quidem cum accolis ſinus Venedici & Oceani Germanici, Pomeranis, Mechelburgenſibus, Holſacijs, Danis, Friſijs, Hollandis, Brabantis, & alijs Belgis, Gallis, Liuonibus, Moſchis, Sueonibus ſiue Suetis, Noruegiis, Anglis, Scotis, Hiſpanis etiam & Luſita-

Populi cũ quibus cõmercia ſũt Polonis.

Luſitanis. Itemq́; per Pontum Euxinum cum gentibus Turcicæ ditionis: Terreſtria verò cum Germanis, Morauis, Sileſijs, Boëmis, Vngaris, Italis, Moldauis, Moſchis, Armenis, atque Turcis. Sed iam hunc librum claudamus, altero reipub. Polonæ rationem deſcripturi. Ac primum quidem de Magiſtratibus & muneribus publicis perſequemur: deinde verò iudiciorum, comitiorum, & belli rationem explicabimus, ſic tamen, vtrobiq́; vt Pruſſos ad calcem operis vitandæ perplexitatis cauſa reſeruemus.

(∴)

O POLO-

POLONIAE
MARTINI CROMERI
LIBER ALTER.

De Republica & Magistratibus Polonorum.

DE tribus primis & simplicibus rerumpubl. formis, quæ vel vnius, vel paucorum imperio, vel multorum omniumve quadam æquabilitate iuris continentur, vnius principatum Poloni semper, [Monarchiam Poloni amplectuntur.] præter duo quædam tempora, de quibus in historia [Hist. Polo. lib. 2.] memorauimus, amplexi sunt, bonis plerunque & moderatis, & à tyrannide alienis vsi principibus. [Regni Pol. origo.] Fuitque contenta Polonia principis siue Ducis nomine & imperio, donec Otto tertius eius nominis Imperator Rom. [Hist. lib. 3.] Boleslaum cognomento Chrobrum (Chabrum vulgò vocant) paulò post susceptam religionem Christianam: hoc est, anno post Christum natum millesimo & primo, regio diademate & honore dignatus est. Nec tamen vltra quartum regem tunc

is

is honos mansit apud hanc gentem. Nam post [Hist. lib.] alterum Boleslaum, prioris illius pronepotem, ducentis amplius annis, principes Polonorum regio nomine abstinuerunt. Deinde verò anno Christi 1295. reuocatum & renouatum id in [Regni resumptio. Hist. lib. 11.] Præmislo, manet in hanc diem: Et quidem ad externos plerunque liberis liberi populi suffragijs delatum, cum antea Poloni externum principem non habuissent: Ac neque ex alia familia per quadringentos amplius annos, quàm ex ea, quæ à Piasto duxit originem. A centum & [Hist. lib. 14 & 15.] amplius octoginta annis regnauit perpetua successione Iagellonia magnorum ducum Lithuaniæ progenies. Non hæreditario tamen, sed electionis iure. Fuit autem initio liberior dominatus principis, [Principis potestas.] & nullis propemodum legibus adstrictus, infinitam non modo omnium rerum, sed etiam vitæ necisque omnium potestatem habens. Post susceptam verò publicè religionem Christianam, temperare cœpit primũ pijs monitis atq; doctrina episcoporũ & sacerdotũ (quibus nũc præclara scilicet refertur gratia, tũc permagna erat eorũ dignatio & authoritas) ac cæterorũ Christianorũ populorũ

O 2 imita-

imitatione & moribus. Deinde verò bellatricis nobilitatis meritis & obsequijs: fortaßis autem & contentionibus multa de suo iure remittentibus & indulgentibus equestri ordini regibus & principibus. Nunc sanè angustis finibus regia potestas in sacrum & equestrem ordinem, & vtrique subiectos homines atque bona, circumscripta est: Ac in sacerdotes quidem iam inde ab initio susceptæ religionis Christianæ rex nihil prorsus iuris habet: De equitis verò capite & fama, non nisi in comitijs cum Senatu iudicat, certis aliquot causis exceptis: Senatu autem inconsulto neque bellum cuiquam facit, neque fœdus publicè cum quoquam icit, neque tributa, vectigalia, ac telonia noua instituit, neque alienat quicquam de bonis regni, neque rem vllam maiorem ad rempubl. pertinentem statuit, aut facit. Porrò leges nouas condere, pecuniam extra ordinem publicè imperare, monetam signare, successorem sibi designare, ne cum Senatu quidem potest absque consensu cæteræ nobilitatis, siue equestris & militaris ordinis: De quo ferè magistratus etiam publici & Senatores leguntur: ita vt penes eum ordinem nunc sit propemodum

Regiæ potestatis fines.

dum

dum summa reipubl. Itaque nunc regnum & respubl. Polonorum à veteri Lacedemoniorum, vel huius temporis Venetorum reipubl. ratione non multum differt. Ius creandi regis penes Senatum est, de quo paulò post dicemus. Atque id etiam equester ordo sibi vendicare cœpit, ita vt tum demum in eo ratum sit senatus iudicium, si assentiatur cætera nobilitas. Non temerè tamen disceditur à stirpe regia mascula, si qua extat. A nouo rege iusiurandum exigitur in hanc sententiam, Quod secundum leges & instituta maiorum regnaturus sit, & suum cuique ordini & homini ius priuilegiumq́; & beneficium, à prioribus regibus collatum, saluum conseruaturus, neque de regni finibus & bonis quicquam diminuturus, quin amissa etiam ab alijs pro virili sua recuperaturus. Vicißim autem senatus omnis in verba eius iurat. Inauguratur autem (si tamen hoc verbo vti fas est) olim quidẽ in Gnesnensi, nunc verò in Cracouiensi basilica ritu solenni Christianorum ab Archiepiscopo Gnesnensi sacris operante, ac duobus proximis episcopis: vnctusque inter scapulas sacro oleo ante aram maximam, vbi etiam sacrosanctam Eucharì-

Regis electio.

Iusiurandum regis.

Coronatio

chari-

charistiam venerabundus accipit, & corona aurea redimitus, accepto in dextram sceptro, & in leuam pomo aureis, in editiore solio ex tempore pparato collocatur, omnibusq; ritè peractis coronatus in regiã reducitur. Postridie põpa itidẽ solenni coronatus in forũ vrbis equo vehitur, senatoribus equestribus, episcopis quidem ponè sequentibus, profanis verò antecedentibus longo ordine. E quibus tres primores pomũ, sceptrum, & strictum gladium proximè ei præferunt. Ibi erectum ex tempore tabulatum sublime cum ijs pedester conscendit, & in editiori solio collocatur. Sedentẽ senatus paulò inferior ordine circũsidet. Deindẽ assurgens ille, versus quatuor mundi partes gladium vibrat, rursumq; residens, eius contactu siue leni ictu inter scapulas cuiusq; nobiles & equites auratos creat: quod perinde est, ac si baltheo militari donet. Vrbani autẽ & oppidani magistratus in verba noui regis iurant. Inde ritè peractis omnibus, in arcẽ cũ eadẽ pompa

Reginę coronatio.

reditur, & festis epulis indulgetur. Nec multo diuersa est reginæ inauguratio: quæ fit præsente, deducẽte, & postulante pro ea rege. Deducit autẽ eã coronatã etiã ad forum rex ipse quoq; coronatus

tus cum simili pompa. Sed non iuratur in verba reginæ, nec ei defertur vlla potestas aut iurisdictio.

Vectigalia principis.

Vectigalia principis aliquanto luculentiora & ampliora olim fuere, quàm nunc sunt.

Poradline siue rastrale tributũ.

Pensitabant enim ei omnes agrestes & adscriptitij quotãnis tributum poradline, quod nos rastrale dicere possumus (Regale etiã vocatur) in iugerum, seu laneum & mansum, vt vulgò vocant, duodenos grossos, & quidem latos siue Pragenses:

Grossi Pragenses siue lati.

qui dimidio eos, qui nunc sunt in vsu, grossos vernaculos excedunt. Quin si bonitatem & põdus argenti spectes, quadruplo, quemadmodum earum rerum periti affirmant, melior tunc erat grossus quàm nunc est. Pensitabant & alias quasdam cum numarias, tum pecuarias, frumentarias, auenarias, & aliarum rerum pensiones: nec modo agricolæ, sed & oppidani: Quin & equites siue milites non penitus immunes erant. Et iumenta autem hi ei, quacunq; iter faciebat, alij secundum alios suppeditabant, & canes cum venatoribus eius alere necesse habebant. Ne monastica quidem & alia ecclesiastica bona initio prorsus erant libera ab huiusmodi oneribus ac tributis: Quorum appellationes videre licet in

 vetu-

Pensionũ priscarum nomina.

vetustis principum diplomatis: Nempe przevuod, povuos, stroza, stan, povuoloue, targoue, Croua, podvuody, Voginia, Narzas, sep, podvuorovue, Opoliæ. Liberæ autem principi erant vbique piscationes atque venationes: Alijs non erant, ne in suo quidem cuiquam fundo, absque peculiari principis indulgentia. Mulctæ quoque maleficiorum principi dependebantur. Quæ cum ita essent, cumque permagna esset rerum omnium ad victum pertinentium vilitas, & necdum maritima cum externis populis commercia extitissent, aut vulgata essent, non distrahebantur fruges, & alij fructus prædiorum principis, quæq; ex pensionibus in cellam eius comportata erant, neque ad vnum aliquem totius regni locum (quod non sine graui agrestium pressura futurum erat) conuehebantur: sed in præfecturis asseruabantur. Cumq; ad officium principis pertinere existimaretur, non desidem & vni alicui loco affixum hærere, sed obire omne regnum, & fines eius tueri, & omnium vsibus se se exponere, querimonias afflictorum audire, ius dicere, tenuiores à potentiorum iniuriis vindicare, quoquo is venerat cum equitatu & comitatu

Princeps Poloniam obibat.

tatu

tatu suo aulico, eius præfecturæ fructibus & prouentibus alebatur, quoad ei manere ibi libuisset, opus ve esset, siue quoad horrea cellæque sufficerent, seu denique descriptis cuique præfecto pro ratione perfecturæ, & prouentuum certis temporum spacijs. Atque hoc illud est, quod scriptores quidam externi rerum Polonicarum imperiti ante nostram memoriam in eam partem acceperunt, & literis mandarunt, quasi rex Polonus egestatis causa regnum suum obire perpetuò necesse habeat, quo à suis hominibus quasi precario sustentetur. Cæterum postea cum principes vel certo se loco continere, vel bellis distenti peregrè diutius abesse cœpissent, distrahi cœpere fructus prædiorum, qui præfectorum cum sua cuiusque familia moderatis vsibus superessent. Remissæ sunt deinde principum beneficentia sacro & equestri ordini, & vtriusque adscriptitijs & subditis pleræque omnes pensiones & onera. Nunc sanè equestris & ecclesiastici ordinis homines nihil regi pensitare necesse habent. Ac ne oppidani quidem eorum, aut agrestes adscriptitij, præter binos grossos vernaculos de manso, siue laneo (quæ idem sunt) pagano, & eo quidem

Error quorundam scriptorũ.

Vectigalium imminutio.

Cmetones.

Rastrale siue regale tributum.

 solo

solo, quem adscriptitius ipse sibi colit. Nam qui sacerdotibus & equitibus coluntur, itemq́ suburbani & scultetorum (de quibus post attingemus) agri ab ea quoque pensione immunes sunt.

Operæ subditorum sacerdotalium & equestrium.

Ne subseruiunt quidem principi sacerdotum & equitum homines agrestes & oppidani, præterquàm ad arces tempore belli reficiendas, atque etiã nouas, si id è senatusconsulto fiat, cõdendas.

Stationes.

Non ita pridem abbates & Præpositi monasteriorum certas pensiones, quæ Stationes vulgò dicuntur, regi denuo pensitare cœperunt. Adscriptitij quoq́ ipsorum ad colendos principi agros, subuectiones, & pensiones quasdã frumentarias reuocantur, quo præfectorum regiorum præsidio tutiores sint ab iniurijs improborum. His autem exceptis, soli præfecturarũ adscriptitij in suis quiq́ præfecturis agros colendo, & vectigalia pensitando rem familiarem principis sustinent: Quæ nunc tamen aliquanto exquisitius curatur, quàm olim.

Metalla.

Habet is etiã è metallis mediocre vectigal. In iis autem conductitiarum operarum vsus est: Quarum impensa deducta, reliquum cedit principi. Omnium verò metallorum in Polonia fructuosissimæ sunt salinæ.

Sed

Nobilitatis prærogatiua in salinis.

Sed habet in iis equester ordo hanc prærogatiuã, vt in vsum suum domesticum statis anni temporibus aliquanto minoris emat salem, quàm cæteri homines.

Telonia.

E teloniis quoque mercium & vectorum prouenit vectigal principi. Cæterorum hominum nemo ius vllum habet instituendi & exigendi telonii, præter peculiarem regis indulgentiam: idque ob necessariam extra ordinem refectionem viarum, pontium, & aggerum. Cæterum naulum à traiectu fluminum in suo cuiq́ solo instituere licet.

Telonium vetus & nouum.

Duplex autem est telonium: vetus & nouum. Ac vetus quidem exile est, quod ab iis penditur, qui intra fines regni negociantur. Nouum verò maius aliquanto, quod boum, equorum, coriorum, frumenti, lanæ, ceræ, sebi, & aliarum mercium, quæ ad exteras oras exportantur, & earum, quæ aliunde importantur nomine pensitatur. Vtriusque immunitatem habent ecclesiasticus & equester ordo, modo ne mercaturã quis exerceat, hoc est, venum ea exportet, quæ ipse aliunde emerit, ac non de suo pararit. Si quis tamen boues emptos suo pabulo & frumento per hyemem aluerit, perinde habetur, ac si domi eius nati sint. Publicè quoque ciui-

P 2 *tates*

tates nonnullæ habent immunitatem veteris telonij. De nouo fuit superiori tempore controuersia inter equestrem ordinem atque regem. Hæc igitur nunc sunt perpetua principis vectigalia: Quę distrahere, aut addicere cuipiam iure hereditario rex, Alexandri regis lege prohibetur. Atque ea lex neglecta post, & ante paucos annos acerbius reuocata, multos conturbauit, & non exiguos motus excitauit: qui nondum prorsus sopiti sunt. Extra ordinem nihil à quoquam, nisi fortè à Iudæis, regi pensitatur. Ex his autem vectigalibus is cum domestica familia sua sese sustentat: inde comitatui suo aulico stipendia præbet: inde in legationes, dotes, & elocationes filiarum, arcium præsidia, & sartatecta, viarum publicarum refectiones, machinas & apparatum bellorum, præmia bene merentium de se ac de republ. & in alios vsus impendit: Inde & senatoribus ferè, ac magistratibus publicis, & nonnullis sacerdotijs certi ac perpetui reditus antiquitus constituti sunt, partim pietate & beneficentia principum attributi, partim accepto in vsus necessarios precio venditi. Et hactenus quidem de principe siue rege ac vectigalibus eius.

Alienationes regi interdictæ. Alexandri R. statutū.

Impensæ principis.

ius. Iam de legibus. Legum scriptarū nullus fuit vsus apud Polonos vetustioribus temporibus: Nec vllæ extant antiquiores ijs, quas Cazimirus magnus rex condidit: Quæ sanè pauculæ sunt. Nec multæ ijs à successoribus eius adiectę sunt. Extremis demum ferè temporibus Sigismundi senioris, & regnante filio eius Sigismundo Augusto magis ac magis exarsit, & longius progressus est pruritus & libido nouarum legum condendarum, & antiquiorum mutandarum. Quo fit, vt hæ propemodum exolescant, nouæ autem vix, aut ne vix quidem inolescant: sed vtræque, hæ quidem nouitate, illæ verò vetustate sua in contemptum vulgò veniant, maxima reipublicę pernicie. Earum autem condendarum potestas est simul penes regem, senatum, & nuncios nobilitatis nec nisi in comitijs. Statuta regni vocantur. Priscis temporibus viua lex erat Rex siue princeps: Qui cum vnus in tam amplo regno omnia neque præstare, neque prouidere, ac ne iudiciorum quidem difficultates rectè explicare posse videretur, & lubricus autem procliuisq́, ad tyrannidem gradus in summa potestate esse soleat, adhibiti sunt ei Senatores siue

Leges Polonorum.

Consiliarij siue Senatores regni

 Consi-

Consiliarii, qui & consilia actionesq; eius ad salutem reipubl. & iudicia ad iustitiæ & æquitatis trutinam dirigerent, & monitis consiliisq; salubribus, quasi viuis quibusdā legibus pro re nata cùm animum eius informarent, tum potestatem modificarentur. Hic est Senatus Regius, multò amplior modo, quam olim, certo hominum numero constans, quos Senatores & Consiliarios regni appellamus. Qui non nisi iurati ad hoc collegium, & ad consilium admittuntur. Et perpetuum est hoc munus, quoad viuit quisque, certis annexum honoribus & magistratibus, partim ecclesiasticis, partim profanis. Sunt autem in Senatu antiquitus, Archiepiscopi duo, septem episcopi, Palatini quindecim, Castellani quinque & sexaginta. Archiepiscopi sunt, Gnesnēsis in maiore Polonia, Leopoliensis in Rußia. Episcopi verò, Cracrouiensis in minore, Posnaniensis in maiore Polonia. VVladislauiensis in Cuiauia & Pomerania, qui tamen iam à certo tempore Posnaniensem loco anteit: Plocensis in Masouia, In Rußia Præmisliensis & Chelmensis: Camenecensis in Podolia. Qui omnes, quo ordine nunc à nobis enumerati sunt, eum perpetuo seruant in

Senatorū genera & numerus.

Archiepiscopi.

Episcopi.

Senatorū numerus & ordo recentior ad calcem operis adscriptus est.

in senatu, dicendaq; sententia, & in publicis celebritatibus. De Prußicis suo loco dicemus. Sunt quidem præterea tres Rußici & Græci schismatis episcopi in Rußia, quos ipsi Rußi Vvladicas vocant, nimirum Leopoliensis, Præmisliensis, & Chelmensis: qui vna cum sectatoribus suis, & alijs Rußicis itidem episcopis, qui sunt in ditione Lithuanica, à Kiouiensi metropolita, & à Patriarcha Constantinopolitano, quod ad religionem & initiationes attinet, dependent. Habent & Armeni suum episcopum. Sed neque hic neque Rußici pertinent ad regium consilium. Superioribus seculis, cum latius paterent versus occidentem solem fines Poloniæ, Vvratislauiensis quoque & Lubussensis episcopi, & Camenensis, in senatu sua loca habebant: Atque etiam nunc duo priores in prouincia Gnesnensi censentur. Et nostra memoria habuit vterque certa bona in Polonia. Nunc Camenensis episcopatus in ducum Pomeraniæ, Lubussensis in Marchionum Brandeburgensium faucibus, Vvratislauiensis in regum Boëmię ditione est. Secundum episcopos in Senatu sunt Palatini hoc ordine: Cracouiensis & Posnaniensis, alternis

Russorum Episcopi.

Palatini.

 vici-

vicibus inter se priora & posteriora habentes loca & suffragia: Deinde Sendomiriensis, Calissiensis, Siradiensis, Lenciciensis, Brestensis, Vvladislauiensis, siue Iuniuuladislauien. Leopoliensis siue Russiæ, Podoliæ, Lublinensis, Belsensis, Plocensis, Masouiæ, & Rauensis, Castellani, Cracouiensis, Voiniciensis, Sandecensis, & Biecensis in satrapia siue Palatinatu Cracouiensi: Posnaniensis, Medirecensis, Rogosnensis, Sremensis, Præmentensis, Criuinensis, & Santocensis in Posnaniensi, Sendomiriensis, Visliciensis, Radomiensis, Zauichostensis, Zarnouiensis, Malogostensis, Polanecensis, Cechouiensis in Sendomiriensi: Calissiensis, Gnesnensis, Landensis, Naclensis, Biechouiensis, Camenensis in Calissiensi, Siradiensis, Rospirensis, Spicimiriensis, Velunensis & Conariensis in Siradiensi: Lenciciensis, Brezinensis, Inovulodensis, & Conariensis alius in Lenciciensi: In Brestensi, Brestensis, Crusuiciensis & Coualiensis: In Iuniuuladislauiensi, Iuniuuladislauiensis, Bydgostiensis, & Conariensis item alius, itemq; Dobrinensis, Ripinensis, & Slonensis in terra Dobrinensi: In Russia, Leopoliensis, Præmisliensis, Haliciensis,

ciensis, Sanocensis, & Chelmensis: In Podolia vnicus Camenecensis: In Lublinensi item Lublinensis: In Belsensi Belsensis: In Plocensi Plocensis, Racianzensis & Siepercensis: In Masouia Cyrnensis, Viznensis, Varsauiensis, Vissegradensis, Zacrocimensis, Ciechanoniensis, & Liuensis: In Rauensi Rauensis, Sochaciouiensis, & Gostinensis: In Silesia vnus Osuencimensis, Palatinum ea non habet. Ex his Castellanis, qui primi in vnaquaque satrapia modò à nobis enumerati sunt, eum inter se seruant ordinem, quo palatinos recensuimus, excepto Cracouiensi, qui ex quodam tempore palatinos omnes loco suffragioq; anteit. Voiniciensis item & huic proximus Gnesnensis prærogatiua quadam inter Calissiensem & Siradiensem Castellanos interiecti sunt. Cæterorum hic esse legitimus ordo existimatur, vt Rauensi, qui superiorum extremus est, proximus sit Sandecensis: deinde Medirecensis, Visliciensis, Biecensis, Rogosnensis, Radomiensis, Zauichostensis, Landensis, Sremensis, Zarnouiensis, Malogostensis, Velunensis, Præmisliensis, Haliciensis, Sanocensis, Chelmensis, Dobrinensis, Polanecensis, Præmenten-

Castellanorum ordo.

Voiniciensis & Gnesnensis Castellanorum loca.

mentensis, Criuinensis, Cechouiensis, Naclensis, Rospirensis, Biechouiensis, Osuencimensis, Brezinensis, Crusuicien sis, Bydgostiensis, Camenensis, Spicimiriensis, Inovulodensis, Coualiensis, Santocensis, Sochacxouiensis, Gostinensis, Vizinensis, Varsauiensis, Racianzensis, Siepercensis, Vissegrodensis, Ripinensis, Zacrocimensis, Ciechanouiensis, Liuensis, Slonensis: extremi tres Conarienses: In quibus primum locum is, qui est in Siradiensi satrapia, medium qui in Lenciciensi, vltimum qui in Inovuladislauiensi, obtinet. Sunt item in Senatu Magistratus quidam & administri principis, quos officiales regni vocant: Nempe Marescallus, siue Maresalcus, qui magnus dicitur, Cancellarius, Procancellarius siue Vicecancellarius, ac thesaurarius. Est etiam vnus de magistratibus aulicis, seu curiæ principis, Maresalcus curiæ: Putãtur etiam duo præfecti seu Capitanei, nempe maioris Poloniæ, & Cracouiensis ad cõsiliũ pertinere. Sed perrarò vsu venit, vt ij nõ aliquo alio honore Senatorio præditi sint. Horũ autẽ omniũ magistratuum loca & suffragia in consilio sunt secũdũ Castellanos eo, quo hic à nobis cõscripti sunt, ordine.

Magistratus pertinentes ad consilium publicum.

Nisi

Nisi si quo alio eminentiori honore ij cohonestentur: Quod fit plerunque. Hoc igitur est consilium publicum apud Polonos, & Senatus regius siue regni, sex & nonaginta consiliarijs constans: Quorum alij vocantur maiores, alij minores consiliarii. Sunt autem maiores, Archiepiscopi, Episcopi, Palatini, primarij aliquot satrapiarum Castellani vsq; ad Siradiensem fortassis: Cæteri omnes minores: qui posterius in cõsilium adhiberi cœperunt: & excluduntur nonnunquam à consilijs secretioribus. In hoc senatu censentur etiam Prussici consiliarij. Verum de his & omni republ. Prussica separatim posteriùs persequemur. Accessere nuper (posteaquàm hæc nos conscripsimus) & Lithuanici cum antiqui, tum quos Sigismundus Augustus Rex ad numerum eorum adiecit. Eos quoque alii loco reseruabimus. Porrò Secretarii admittuntur quidem & ipsi iurati in Senatum, sed vt auditores modo, & quasi seminarium quoddã senatus: Neque locum habent in consessu consiliariorum, neque dictionem sententiæ. Ex his autem vnus primi siue maioris Secretarii nomen & honorem obtinet, de quo plura paulò post:

Consiliariorum numerus. Diuisio.

Secretarij.

Referendarij.

 Duo

Duo referendarij siue supplicum libellorum magistri sunt. Putantur & succamerarij aditum habere ad locum habendi senatus, claudendi & aperiendi ostij causa, idque in suo tantum quisq; territorio. Iam & Senatorum, primariorum præsertim, filios adolescentes admitti in Senatum non inusitatum est. Quanquam solent & ij sacramento adigi in numero secretariorum, quo liberius intersint consilijs. Conuocantur autem Senatores à principe ad consilium, præsentes quidem quoties opus est: qui verò longius absunt, non nisi arduis de causis, vtpote ad comitia, vel celebritatis alicuius gratia, nimirum ad nuptias principis, seu liberorum eius, aut si quis socius & obnoxius regno dux in verba principis iuraturus sit. Cum ijs verò, qui adsunt, princeps pro re nata consultat. Nisi fortè res grauior ac difficilior incidat, quæ plurium consilio & consensu sit explicanda, velut de indicendis comitiis. Tunc enim absentes singuli per epistolas regias consuluntur, maiores presertim.

Consilij conuocandi ratio.

Atque hæc de genere, numero, ordine & officio senatorum siue cōsiliariorum regni suffecerint, si vnum illud addiderimus, quòd subseruiunt ij quoq;

Senatorũ communia officia.

quoque principi & reipubl. quoties opus est, domi quidem in iudiciis cum aliis, tum recuperatoriis, quas commißiones vulgò vocamus, foris autem in legationibus obeundis, aut si quid aliud publicè cum dignitate peragendum est. Cum autem ii certis magistratibus & honoribus præditi sint, habent etiam præter communem senatorium munus, curamq; totius reipubl. peculiaria officia pro diuersitate magistratuum siue honorum attributa. Ac Archiepiscopi quidem & episcopi officia quæ sint, nemini Christiano incognitum est: Nec vllum ii peculiare habent in Polonia, præ cęteris nationibus: Nisi quod Archiepiscopus Gnesnensis perpetua quadam Pontificis Max. legatione fungitur, & legatus natus sedis apostolicæ appellatur. Quo nomine ampliorem habet iurisdictionem: de qua suo loco attingemus. Habet etiam primatis honorem ab eadem sede apostolica, absque eo, quòd est antiquo gentis instituto, & prærogatiua primas regni, & princeps senatus. Proinde penes eum est potestas indicendi comitia, conuocandi senatum, senatusq; consulta definiendi & edicendi, absente rege, & regno vacante. Palatini munera sunt,

Archiepiscop⁹ Gnesnensis legatus nat⁹.

Primas.

Palatini officium.

Q 3 esse

esse ductorem copiarum suæ satrapiæ in expeditionibus bellicis: indeque nomen habet lingua vernacula, vt Voieuoda dicatur, quasi dux belli, siue copiarum. Palatinus autem dicitur Romanorum imitatione, apud quos sub imperatoribus non obscurum erat nomen honosq́ comitum palatinorum. Porrò in pace palatini est, in sua cuiusque satrapia conuentus nobilitatis instituere, iisque, & iudiciis præsidere: preciarebus venalibus præter tempus comitiorum & belli imponere: ponderum & mensurarum curam gerere. Iudæorum quoq; patrocinium & iudicia ad palatinum pertinent. Castellani quasi legati sunt Palatinorum, ductoresque & præsides nobilitatis sub suo quisque palatino. Appellantur autẽ Castellani etiam vernacula lingua mutuato à latinis vocabulo, à castellis siue oppidis, eorumq́; territoriis, quæ singuli singula habent attributa: non quòd dominatum, iurisdictionem, aut curationem in eis habeant, sed legationẽ tantũ bellicã, cuius modo fecimus mentionem: plerique etiã certos reditus anniuersarios: Indeque suam quisque denominationem sumit, videlicet, vt Voiniciensis, vel Sremensis, vel alius

Voieuoda.

Castellani officium & nomen.

alius cuiuspiam loci Castellanus vocetur. Vocantur etiam persæpe nomine vernaculo domini, loci appellatione in ki vel ski syllabam deflexa, verbi gratia, pan Posnanski, pan Ploski. Solus autem Cracouiensis Castellanus, præter nomen & reditus, nihil habet commune cum aliis: Sed liberum is honorem habet, absque vllo prorsus munere, præter commune Senatorium. Tam Palatinum autem, quàm Castellanum lege esse non licet quenquam in ea satrapia, in qua nullum proprium habet fundum, seu bona terrestria. Vocanturque ii vtrique vulgò communi vocabulo dignitarii, quasi dignitate & honore præditi, addito ferè satrapiæ, seu terræ nomine. Magistratus verò siue officiales regni ab officiis & functionibus quibusdam publicis, quibus funguntur ad vniuersam rempubl. pertinentibus, hanc sumunt communem appellationem. Nam peculiaria eorum nomina superius iam indicauimus: Quibus singulis REGNI nomen adiungitur, vt, verbi gratia, Maresalcus, & Cancellarius regni dicatur, eodemque modo cæteri. Officia verò singulorum hæc sunt. Maresalcus quidẽ magister est aulæ regiæ, & administer consi-

Castellani Cracouiẽsis prærogatiua.

De Palatinis & Castellanis lex.

Dignitarij.

Officiales siue magistratus regni.

Maresalci regni officia.

consilii publici, penes quem ius est conuocandi senatum iussu regis, vel primatis, præstandi silentium & audientiam, faciendi potestatem dicendæ sententię, legatos externos introducendi, eiiciendi è consilio eos, qui ad id non pertinent, pronunciandi decreta regia in causis infamiæ & capitalibus, promulgãdi ad populum senatusconsulta, moderandi pompis publicis, hospites illustres suscipiendi, compescendi motus inquietorum atque turbulentorum non modo circum senatum & in publico, sed etiam in priuatis principis cœnaculis & habitaculis, animaduertendi in delicta, quæ in loco & oppido domicilii siue hospitii regii, vel comitiorum admittuntur, denique in comitiis & in comitatu regio diuersoria distribuendi, & imponendi rebus venalibus precia: vnde etiam vectigal seu tributum forale ipsi prouenit. Maresalci etiam est in aulicum regis comitatum & ad ministros mensæ regiæ, aliorumq́ munerum aulicorum (profanos præsertim) iurisdictio, censura, & animaduersio: eoq́ gestat is in publicis conuentibus, & regi in propatulum prodeunti præfert erectum sceptrum ligneum, siue baculum. Cancellarius & Vicecancella-

cancellarius, nominibus & loco distincti, sed potestate & munere exæquati, diplomatibus, edictis, mandatis, epistolis, & alijs scripturis regijs conscribendis atque signandis, quæque ad eum mittuntur accipiendis, & legendis præsunt. Itaque in potestate sua habent signa regia, Cancellarius quidem maius, Vicecancellarius verò minus. Authoritas eorum eo vsque patet, vt multa inconsulto principe signare: quæ verò contra leges esse videntur, iubenti illi negare poßint. Dant etiam responsa regio nomine, & quibus de rebus consilium haberi debet in senatu proponunt: denique senatus consulta, regiaq́ & comitialia placita ac decreta literis mandant, & in publicum edunt. Sunt etiam ij cognitores priuatarum querimoniarum, & prouocationum ab vrbanis & oppidanis, præfectorumque iudicijs, ad regium tribunal deuolutarum: Secretarijs, scribis, sacerdotibus, concionatoribus, & cantoribus aulicis ceremonijsq́ ecclesiasticis moderantur: is præsertim, qui est de sacro ordine. Lege enim, quamuis non antiqua, alterutrum ex ijs sacri, alterum profani ordinis esse oportet, cum antiquitus soli ferè sacerdotes eo munere funge- *(Cancellarij & Vicecancellarij officia.)*

R ren-

rentur. Sunt autem ij in proxima expectatione honorum sui vterque ordinis. Sed neque sacerdoticum episcopa, exceptis Præmisliensi, Culmensi, Chelmensi, & Camenecensi, neque profano siue seculari cum vllo palatinatu vel Castellania retinere munus hoc licet, præter peculiarē indulgentiam, aut conniuentiam: Est autem vsitatum, vt de Vicecancellario fiat Cancellarius propter loci & sententiæ dicendæ prærogatiuam. Thesaurarius ipso nomine indicat munus suū. Est enim promus & condus thesauri regij, symbolorum siue insignium regni, quæ sunt, corona, pomum, sceptrum, & gladius, suppellectilis & redituum regiorum, scripturarumq; & monumentorum publicorum: author & moderator quorumuis quæstorum, curatorum, atq; dispensatorum principis, & rationum reddendarum exactor, monetariæ officinæ magister, stipendiorum tam militarium, quàm aulicorum solutor: reddēdæ principi rationi obnoxius. De Maresalco curiæ, & præfectis, referendarijs, & secretarijs dicemus postea. Numerantur etiam inter Magistratus & officiales regni, duo duces exercitus: quorum alter generalis & supremus

Thesaurarij officiū. Regni symbola.

Duces exercitus siue capitanei.

exerci-

exercituum regni capitaneus, alter campi ductor, seu campestris Capitaneus dicitur. Ac ille quidem dux est & moderator belli secundum principem, & vicarius principis. Ducit exercitum, capit locum castris, acies instruit, dat signum pugnæ & receptus, commeatus & annonæ curam in bello gerit, precia rebus venalibus imponit, ponderibusq; & mensuris earum modum statuit, & in deliquentes animaduertit. Campestris verò, huius est quasi Vicarius à principe datus, excubiarū potissimū explorationumq; curā gerit, & mercenarijs militibus, illo præsertim altero absente, præest. Neuter tamē in senatu locū habet: Quin temporarij esse perhibentur, neq; inter magistratus regni habiti superioribus temporibus. Longè minus autē alij quidā, qui & ipsi nostra ferè memoria pro magistratibus regni haberi & appellari cœpere. Neq; tamē in Senatu locū habent, neq; functionē vllā ad vniuersum regnū pertinentē: Ii verò sunt, gladifer, pocillator siue pincerna, structor mensæ, quē incisorem vocant, dapifer, subdapifer, magister culinæ, qui dapibus apparandis & cocis regiis præest. Et certè aut iidem sunt terrestres Cracouienses satrapiæ,

Magistratus quidā alij.

 aut

aut ea sola de omnibus nullos habet. Itaque nos quoque de sententia peritiorum inter terrestre honores & magistratus eorum officia exponemus.

Officiales seu magistratus terrestres.

Dicuntur autem terrestres honores & magistratus, qui non uniuersi regni, sed terrarum atque satrapiarum sunt peculiares. Officia terrestria vulgò appellantur: & his qui præditi sunt, officiales terrestres. Sunt autem ii Succamerarius, Capitaneus, gladifer, vexillifer, pincerna, subpincerna, incisor, subdapifer, dapifer, tribunus, iudex, subiudex, notarius, thesaurarius, venator, agaso siue equorum curator. Habentq; certas suas functiones siue curationes antiquitus in sua quisque satrapia siue tractu, ac terra, vt vulgò loquuntur: quarum quælibet olim, discerpto in multos dominatus regno suum ducem habuit. Eius autem hi fuerunt administri peculiares. Nunc magna pars solum nomen nudumq; honorem retinent. Quales sunt gladiferi, pincernæ, subpincernæ, incisores, dapiferi, subdapiferi, ac thesaurarii: nisi quòd in extraordinariis iudiciis, quas commissiones vocant, regiis mandatis subseruiunt, & in colloquiis assident. Tametsi etiamnunc ii peculiaribus suis

mune-

muneribus fungi rectè posse existimantur in suo quisque tractu, à quo denominationem habet, quoties eum princeps adit:

Gladifer.

Nempe vt gladifer Posnaniensis in Posnaniensi satrapia gladium ipsi præferat in solenni pompa:

Pincerna. Incisor siue structor. Dapifer. Subdapifer. Suppincerna. Thesaurarius.

pincerna poculum administret: incisor siue structor mensam apponat: dapifer dapes inferat: subdapifer dapiferum cum sceptro seu baculo præcedat, subpincerna potus curam gerat, thesaurarius condus ac promus pecuniæ sit ac suppellectilis eius. Cęteri sanè funguntur etiamnunc ferè suis muneribus.

Vexillifer. Tribunus.

Ac vexillifer quidem in bello vexillum præfert exercitui suæ satrapiæ: Tribunus custos est arcis in suo quisque tractu, durante bello: Itaque vacationem habet militiæ:

Venator. Agaso. Iudex.

Venator venationibus & syluis præest: Agaso equitio siue armento equorum: Iudex causis & controuersiis priuatis nobilitatis disceptandis & iudicandis præsidet vnà cum subiudice:

Subiudex. Notarius siue scriba.

qui eius est socius, non vicarius, loco tantum inferior. Notarius scriba est & actuarius iudicii: Sed habet ipse quoq; in iudiciis ius dicendę sententię, consuetudine magis, quàm legum pręscripto.

Succamerarius.

Cæterum Succamerarius (vt eius partes postremò loco

 explice-

explicemus, licet honore omnibus his anteeat) olim fortaßis præfuit cubiculo & cubiculariis principis in sua quisq; terra: Nunc regendis modo finibus agrorum ac bonorum terrestriũ præest: Quem itidem atque iudicem, subiudicem, & notarium iuratum esse oportet. Habetq; is ad id munus obeundum vicarios, & ipsos iuratos in singulis territoriis singulos, qui camerarii vocãtur, siue cubicularii, propterea fortaßis, quòd antiquitus ministri cubiculi principis ad id munus legabãtur à succamerario. Nunc is eos sibi legit arbitratu suo ex equestri ordine eiusdem territorii, & iureiurando adigit, mutatq; quoties vult. Cracouiensis Succamerarius præ cæteris ea prærogatiua præditus est, vt salinarum eius ipsius tractus arbiter sit & inspector. Capitaneorũ officia statim exponemus. Cæterũ hi, de quibus modo egimus, nõ omnes in omnibus satrapiis sunt, neque in singulis singuli. Et Cracouiensis quidem satrapia succamerariũ, gladiferũ, dapiferum, tribunum, iudicem, subiudicem & notarium habet singulos: Posnaniensis cæteros quidem habet itidem singulos, Succamerarios verò, iudices, subiudices, & notarios binos. Habet

Cameratij.

Succamerarius Cracouiensis.

Officiales Cracouiẽ. satrapiæ.

Posnanien

bet enim hosce terra Vuschouensis peculiares, quæ à Polonia quodã tempore seiuncta fuit. Sendomiriensis satrapia cæteros quidem & ipsa singulos habet, præter tribunum, quem etiã Prissouiense territorium nõ ita pridem suum habere cœpit. Calißiensis item eosdem omnes habet singulos. Siradiensis structore & subdapifero caret: gladiferũ, pincernã, dapiferum, habet singulos: succamerarios, vexilliferos, iudices, & notarios binos. Habet enim hos Velunense territorium suos, ex quo tempore auulsum fuit à Polonia, sicut arbitror. Tribuni item duo sunt in eadem satrapia, Maior & minor. Lenciciensis gladiferum, structorem, & subdapiferum nõ habet, cæteros habet singulos. Itemq; Brestensis. Inovuladislauiensis verò gladiferum vnum habet, structorem & subdapiferum nullum: Reliquos omnes binos. Habet enim Dobrinensis terra peculiarem succamerariũ, vexilliferũ, pincernã, dapiferũ, tribunũ, iudicem, subiudicem, & notariũ. Rußia quinos habet sucamerarios, vexilliferos, pincernas, dapiferos, tribunos, iudices, subiudices, & notarios: Nẽpe Leopoliẽsem, Præmisliẽsem, Sanocẽsẽ, Haliciensẽ & Chelmẽsẽ: gladiferum,

Sendomiriensis.

Calissien. Siradieu.

Lencicien.

Brestensis, Iuovvladislcuien.

Russicæ.

Podolicæ. *rum, structorem, & subdapiferum nullum. Po-*
dolia itidem nullum de his tribus: Reliquos ve-
rò singulos, exceptis tribunis, quos duos habet,
Lublinen. *Camenecensem atq; Trebovuliensem. Lubli-*
nensis satrapia gladiferum, structorem, & sub-
dapiferum nec ipsa habet: vexilliferum, pincer-
nam, ac dapiferum singulos, cęteros binos. Lu-
couiense enim territorium peculiares habet suc-
camerarium, tribunum, iudicem, subiudicem,
Belsensis. *& notarium. Belsensis succamerarium, vexilli-*
ferum, pincernam, dapiferum, iudicem, subiu-
dicem, & notarium habet singulos, cæteros non
Plocensis. *habet. Plocẽsis succamerarium, pincernam, da-*
piferum, ac tribunum singulos, Iudicem verò &
subiudicem notarios binos (Habet enim hos Za-
vucrense territorium suos) Structore ac sub-
Rauensis. *dapifero ea satrapia caret: Rauensis verò stru-*
ctore item & gladifero: Subdapiferum vnum
habet: reliquos autem ternos, territoriis distin-
ctos, videlicet Rauensem, Gostinensem, & So-
chaciouiensem. Masouia iudices habet vndecim,
totidem quot territoria: Nimirum Cyrnensem
Viznensem, Varsauiensem, Nurensem, Vysse-
grodensem, Zacrocimensem, Ciechanouiensem,
Lomzen-

Lomzensem, Ostrolencensem siue Zembrouien-
sem, Rozanensem, & Liuensem: Subiudices &
notarios totidem: Succamerarios vno minus:
Zembrouiense enim territorium eo caret: Pin-
cernas atque dapiferos octonos. Rozanense enim
& Liuense, atque item Zembrouiense territoria
hos non habent: Vexilliferum ne Lomzense qui-
dem: Subdapiferum autem neque hæc ipsa, neque
Nurense, neque Vissegrodense: Porrò subpincer-
nas & thesaurarios totidem, quot subdapiferos
habet Masouia, nempe quinque: Subpincernam
item Rauensis satrapia habet: Brestensis: verò
thesaurarium: Cæteræ omnes neutrum: Magi-
strum culinę nulla præter Cracouiensem, simo-
do non regni is est. Agasonem nulla, præter Rus-
siam: Venatores solæ Cracouiensis, Posnaniensis,
Siradiensis atque Lenciciensis singulos: Sendo-
miriensis verò & Masouitica binos Hæc qui-
dem Viznen. & Lomzensem: Illa verò Sendo-
miriensem & Radomiensem. Habent & Osui-
encimensis & Zatoriensis terræ suos iudices sin-
gulos: Habet etiam Seueriensis ab episcopo. Cæ-
terorum terrestrium magistratuum nullum
habet Silesia, præfectis siue capitaneis exceptis: Capitanei siue præfecti.

S De

*De quibus iam dicendum est. Capitaneus, quem
præfectum rectè dixerimus addito nomine ar-
cis, cui præest, custos est ac defensor nõ solum ar-
cis regię, verumetiam pacis atq; tranquillitatis
publicæ in sua quisq; præfectura, quam à vi tu-
tam debet præstare & vindicare, & furibus la-
tronibusq; repurgare. Itaq; iurisdictionem coer-
cionemq́; habet latè patentem, non modo in agre-
stes & oppidanos, verumetiã in equestris ordinis
homines: Qua de re accuratius suo loco tracta
bimus. Adhæc omnium aliorum iudicum, eccle-
siasticorum iuxtà ac profanorum sententias ad
extremum executioni mandat, si executores alij
nolint, vel nõ proficiãt. Gerit etiã curã cõmodo-
rum & redituum principis, qui ex re familiari,
ac censibus & pensionibus oppidanorum & agre-
stium proueniunt. Et omninò arces, & villæ, seu
rustica prædia cum suis sartis tectis, & oppida
pagiq́; principis in ditione præfectorum sunt. So-*
Cracouiẽ. præfecti priuilegiũ
*lus omnium Cracouiensis præfectus licet amplis-
simã iurisdictionem habeat, tamen sartorum te-
ctorum arcis, & redituum principis curã non*
Magnus procurator arcis Cracouiensis.
*habet. Est enim magnus procurator eius arcis,
qui vtrunq; hoc onus sustinet. Nã Posnaniensis
præfe-*

*præfectus licet maiores etiã prærogatiuas & iu-
risdictionem in tota maiore Polonia obtineat,*
Maioris Poloniæ generalis Capitane⁹.
*atq; ob id generalis maioris Polonię capitaneus
vocitetur, curat tamen sarta tecta arcis Posna-
niensis duntaxat, & reditus regios eiusdem ter-
ritorij. Cętera enim territoria iurisdictioni ei⁹
subiecta, habent ferè suos curatores, quos etiã mi
nus ꝓpriè p̃fectos appellamus: de quibus post age-
mus. Oportet autem p̃fectum esse equestris ordi-*
De præfecturis leges.
*nis, agros & fundos proprios in ea ipsa p̃fectura,
cui p̃ficitur, habentem. Neq; externo autem, neq;
regio vel ducali genere orto conferri p̃fecturam
fas est. Nec duas cuiq̃ habere licet: Ac ne vnam
quidem, primariam duntaxat & iurisdictione
pręditãm, cum primaria Castellania vel Pala-
tinatu eiusdem satrapiæ, Posnaniensi & Craco-
uiensi exceptis: In q̃bus nõ idem ius est. Ne Silesi-
cæ quidem cadunt sub hãc legem. Habet p̃fectus
quilibet suum vicarium, quem Vicecapitaneum*
Vicecapitaneus.
*vel burgrabium vulgò vocant: Nos subpræfe-
ctum fortaßis non ineptè dixerimus, penes quem
est vicaria prefecturæ totius potestas, & rerum
iudicatarum executio. Habet & alterũ admini-
strum statorum, ac certis temporibus peragi*

 solito-

Iudex castrensis. solitorum iudiciorum, quem iudicem castrensem dicunt. Vtrunque arbitratu suo creat & abdicat: Sed vtrunque iuratum itidem, atque ipsum præfectum, & ex equestri ordine esse, certaq; bona terrestria in ea ipsa præfectura habere oportet. Nec eundem iudicem & suppræfectum, terrestrémve & castrensem iudicem esse fas est. Habet item præfectura quæque actuarium iuratum, quem notarium castrensem nominat. Non Notarius castrensis. sunt autem satrapijs, verum arcibus ac territorijs ferè, quę districtus vocantur distinctæ præfecturæ: Præfectura totius Poloniæ. Nonnullæ etiam complura territoria in se complectuntur. Sunt verò hæ totius Poloniæ præfecturæ: In maiore quidem Polonia vnica generalis, Posnaniense, Costense, Vvschouen. Calißiense, Gnesnense, Pysdrense, Coninense, Kcinense, & Naclense territoria complexa: In minore autem Cracouiensis, quæ præter primarium, alia tria territoria, videlicet Prossouiense, XianZense, & Lelouiense in se continet. Præter eam sunt, Sandecensis & Biecensis præfecturæ cum iurisdictione. In Sendomiriensi verò satrapia sunt: Sendomiriensis, Radomiensis (StenZicense quoque territorium dudum complexa,) quod

quod iam peculiarem præfectum habet. Corcinensis, quę & nouæ ciuitatis dicitur, Chencinensis, Opocinensis, Pilsnensis. In Lublinensi eiusdem nominis præfectura est, & Lucouiensis. In Siradiensi Siradiensis, quæ Schadcouiense quoque & Radomscense & Petricouiense territoria annexa habet: Velunensis item & Ostressouiensis. In Lenciciensi vnica est, tria habens territoria, nimirum Lenciciense, BreZinense, & Orlouiense. In Cuiauia Brestensis, Crusuiciense item & Coualiense, & Prędecense territoria adiuncta habens: Iuniuuladislauiensis cum annexo Bydgostiensi territorio: & Bobrovunicensis, Dobrinense, Ripinense & Lipnense territoria complexa. In Rußia Leopoliensis, Pręmisliensis, Sanocensis, Halìciensis, Chelmensis, & Crasnostauiensis. In Podolia Camenecensis atq; Trebovuliensis. In Belsensi satrapia Belsensis, Buscensis, Grodlensis, & Grabenecensis. In Plocensi vnica cum tribus alijs territorijs, Zavucrensi, Mlauensi, Srenensi siue & Srenscensi. In Masouia Cyrnensis, ViZnensis, Varsauiensis, cui Nurense quoque territorium paret, Vyssegrodensis, Zacrocimensis, Ciechanouiensis, LōZensis,

Zensis, Rozanensis (in qua est & Macouiense territorium) & Liuensis. In Rauensi verò satrapia tres pfecturæ sunt, Rauensis, Gostinensis, & Sochaciouiensis. In Silesia sunt Osuiencimensis & Zatoriensis. Præter has præfecturas sunt & aliæ de superioribus ferè detractæ, quæ peculiariter, quamuis minus latine, tenutæ, earumq; præfecti tenutarij vulgò vocantur: qui partim non habent sua territoria, partim habent, verum sine vlla iurisdictione in nobilitatem. Nam ea est penes veros præfectos, quibus eę tenutæ voluntate Regia ppter vtilitatem, vel aliqua alia de causa detractæ sunt. Sunt autem ij tenutarij curatores modo regiorum prędiorū atq; redituum, & castellorum plebisq; subiectę, nō dissimili conditione magni pcuratoris arcis Cracouiensis. In ijs leges ex, quæ de pfecturis dudum cōmemoratæ sunt, locum nō habent. Omnium autē præfecturarum reditus partim ex agricultura, & re pecuaria, partim è molis frumentareis & syluis, partim è censibus, & pensionibus agrestium & oppidanorum pueniunt, & vel certo pacto præfectis locātur à principe, vel eorum fidei cōmittuntur, ita vt rationibus reddendis obnoxij sint. Condonantur

Præfecturę sine iurisdictione, siue tenuta.

Præfecturarum reditus & administratio.

nātur etiā interdū ob eximia merita. Oppignorari quoq; præfecturas nō inusitatū est, eas præsertim, quæ iurisdictione carēt, quæq; nō sunt primariæ cuiusq; satrapiæ. Sed ita demū id legitimū est, si rata redituū portio quotānis de capite deducatur. Quod cūm in desuetudinē abijsset superiori tempore, comitiorum decreto nunc reuocatum est. In iis verò præfecturis, quæ iurisdictionem habent, si vsus reipubl. oppignerationem requirat, etiam assensu senatus comitiali opus est. Sola Sendomiriensis priuilegio quodam neque oppignerari, neque locari perpetua locatione potest. Habent & episcopi, & proceres, atque equites locupletiores nonnulli arces & præfectos suos: Sed hoc nomine principi nequaq̃ obnoxios. Habet arx Cracouiensis peculiariter decem custodes, qui burgrabii, sumpto à Germanis vocabulo, appellantur, sine vlla potestate, præfecti authoritati obnoxios: Qui pacis iuxta ac belli tempore nocturnas, atque etiam diurnas, quando opus est, excubias per se, vel per administros suos seruant: Habentque militiæ vacationem: & eo nomine ambitur id munus à multis, & à rege confertur. Salinę & alia metalla habent

Sendomiriensis pręfecturæ priuilegiū.

Præfecti alij præter regios.

Burgrabij Cracouienses.

Zupparij siue salinatores.

habent suos curatores & administros iuratos, & rationibus reddẽdis obnoxios. Præest autẽ salinis Bochnensibus & Veliscensibus, earũq; administris & operis vnus salinator, quem Zupparium Cracouiensem vocant. Rusicis item vnus, quem Rusicum appellant. Et est honorata hæc vtraque curatio. Sed neque in regni, neque in curię, neque in terrestribus magistratibus numeratur: Quemadmodum neque telonæ, siue quæstores teloniorum, neque tributorum atque exactionum publicarum exactores. Et ij verò vtriq; rationibus reddendis obnoxii sunt. Telonæ quidem, si non redemerint telonia: Quod faciunt plerunque. Hos omnes in hunc locum terrestrium magistratuũ conicere libuit, propterea quòd eorum curationes ad præfectorum officia nonnihil accedunt. Scribam quoque siue notarium thesauri regii nihil vetat his adiicere, quem rex ipse edit, ac thesaurario vicarium adiungit. Est & scriba castrensis, quem etiam notarium campestrem vocant, mercenariorum militum conscriptor, & solutor stipendiorum. Sunt etiam à terrestribus magistratibus non multum diuersa ministeria quædam in aula princi-

Telonæ. Exactores tributorũ. Notarius thesauri. Scriba castrensis. Officia curiæ.

principis, quæ officia curiæ dicuntur. Quorum administri terrestrium plerorumq; & regni officialium (quorum sunt cognomines) quotidianis ministerijs in aula principis funguntur, fidemque suam principi ad suum quisque ministerium iureiurando obstringunt. Sunt autem ij: Maresalcus, Thesaurarius, seu Vicethesaurarius, Succamerarius, Referendarij duo, pincerna, structor mensæ, subdapifer, dapifer, magister culinæ, & præfectus curruum. Nuper etiam his accessere, Vexillifer, ac ductor aulicę militiæ. Qui omnes addito nomine curiæ, à superioribus magistratibus & officialibus cognominibus suis distinguuntur: Nempe vt Maresalcus curiæ, thesaurarius curiæ, atque eodem modo alij dicantur. Nec suo an & Secretarii in hunc ordinem referri debeant, licet nullum peculiare certumq; munus attributum habeant, sed ad nutum principis pręsto sint in obeundis eius nomine legationibus, in scriptionibus & lectionibus publicarum & Regiarum scripturarum, in acciendis ac deducendis ad regem, vel in senatum illustribus hospitibus & legatis principum, in exquirendis & referendis sententiis ægrotorum, &

Secretariorũ officia.

à consilio absentium primariorum senatorum, in recognoscendis pro principe locis, factis, & causis controuersis, regiorum præsertim hominum & administrorum inter ipsos, vel cum magistratibus suis, & si qua sunt alia honesta, & cũ dignitate coniuncta ministeria. Numerus eorũ certus non est. In his eminet vnus, qui appellatur primus seu maior Secretarius. Is absentiũ Cancellariæ p̃sidum vicem supplet in aula & comitatu principis: Nec tamen, vt illi, gestat signũ regium, sed quoties op⁹ est, petito ab ipso annulo signatorio tã diplomata publica, quàm epistolas ipso præsente signat. Quòd si is quoq; absit, peragit ea quispiã de cæteris Secretarijs, quẽ princeps iusserit. Habet autẽ primus quoq; Secretarius secundũ Cancellariũ & Vicecancellariũ prærogatiuã capessendi honores publicos & magistratus, qui vacauerint: In arbitrio tamẽ regio positam. Habet & locum honoratum supra omnes officiales terrestres & aulicos, excepto Maresalco.

Primi Secretarij officium.

Maresalcus curię absente Maresalco regni agit omnia, quæ illius muneris sunt: A præsente etiam socius adhiberi solet ac debet ad ea, quę sunt maioris momenti peragenda, præsertq; cum eò pariter

Maresalci curiæ.

pariter principi erectum sceptrum. Thesaurarius item Thesaurarij regni absentis vices gerit, adhibeturque & ipse à præsente ad pleraque omnia. Succamerarius, est magister cubiculi atque cubiculariorum puerorum, aliorumque domesticorum principis administrorum: Sub cuius potestate est suppellex ad lectum & cubiculum principis, cultumq; corporis pertinens. Ianitoribus quoq; idem pręest. Referendarij, supplicum libellorum magistri sunt, & querimoniis hominum audiendis, Cancellariæq;, vt verbo legis vtamur, referendis præsunt. Quinetiam in litibus vrbanis disceptandis præsto sunt eidem Cancellarię, eiusq; permissu exponunt regi cum consilio causas & controuersias litigantiũ. Nuper adeò sententias quoq; rogari cœperunt in regiis iudiciis. Sunt autem duo pari potestate, alter ecclesiastici, alter profani ordinis. Ductores copiarum, magistri stabuli, magistri culinæ, & præfecti curruum quæ sint officia, ipsa eorum nomina satis ostendunt. Cæterorum munera iam sunt explicata in terrestribus officiis & curationibus. Eadem enim sunt horum, atque illorum: Sed cedunt hi illis præsentibus in sua cui-

Thesaurarij curiæ.

Succamerarij.

Referendariorum.

que satrapia siue terra. Hæc autem omnia honorata sunt ministeria: Minus illa, interioris cubiculi seruatoris, curatoris lecti, atque dispensatoris. Cæterum stipendarii & aulici principis equites, Concionatores, & sacrifici, quamuis honorato sint loco, tamen inter officiales non censentur: Multò minus stipatores siue satellites, cubiculariique, & pueri: Sed perpetui sunt administri principis, & præsto sunt ipsi iter facienti, & quouis loco manenti. Ac sacrifici quidem per vices operantur sacris quotidie præsente rege, Canunt etiam festis diebus, benedictionesque & gratiarum actiones ritu Christiano ad mensam eius peragunt. Concionator sacris concionibus fungitur. Aulici verò (sic enim vocantur) equites equis stipendia merent, præsidii honorisque regii causa, & equestrem eum vel currulem equestres ferè comitantur. Qui equitatus numerosus est atque splendidus, nobili iuuentute constans. In qua sunt complures magistratibus & officiis non modo aulicis, verum etiam terrestribus præditi. Ei verò Maresalci moderantur. Cæteri ministri non habent necesse equos alere. Itaque pedestres prodeuntē in publicum

Alia ministeria aulica.

Aulici equites.

cum

cum principem deducunt. In solennibus tamen pompis non inusitatum est, vt equites quoque aulici pedestres equestrem principem antecedant. In longioribus autem itineribus ii, qui equis non merent, vel regiis, vel oppidatim suppeditatis, vel conductitiis equis aut curribus vehuntur. Ex his stipatores, præsidii causa sunt circum principem: Quod tamen recens est in Polonia: sed auget maiestatem principis. Cubicularii & pueri præsto sunt ad quæuis domestica ministeria. Sed cubiculariorum peculiaris vsus est in acciendis in senatum & ad regem consiliariis, & perferendis quoquo versus, literis, mandatis, edictisque regiis. Quam ad rem oppidatim & vicatim eis mandato principis equi subministrantur: Quæ subuectiones, & lingua vernacula poduodæ vocantur: Cursum publicum latini vocant. Incedentem in publico principem, aulici quidem antecedunt, stipatores prælongis securibus more peditum Germanorum armati latera eius cingunt, Cubicularii verò cum pueris subsequuntur: Sed ita, vt & aulici proceribus atque senatoribus profani ordinis, & cubicularii puerique episcopis ac secretariis ecclesi-

Stipatores siue satellites.

Cubicularij & pueri.

Cursus publicus seu poduodæ.

 astici

astici ordinis proxima principi loca honoris causa concedant: Nisi fortè regem regina sequatur. Tunc enim episcopi quoque & secretarii cum proceribus antecedunt: Reginam verò longus ordo sequitur nobilium matronarũ & puellarũ.

Viliora ministeria.

Hęc igitur est ratio vniuersæ aulę & comitatus regii. Mitto enim cantores, abaci custodẽ, mapparium, canum venaticorum curatores, dimensorum distributores, ianitores, tibicines, tubicines, opifices, & alia viliora ministeria: Quę magna est turba, & sumptibus principis alitur. Et

Reginę comitatus.

quoniam omnia persequimur: Volumus quidem certè: habet etiam regina suum comitatum, nec modo puellarum & matronarum, quæ in gynæceo sunt, sed etiam puerorum cubiculariorum, & aulicornm, & in his peculiares administros

Magister curiæ. Magistri curiæ. Cancellarius siue secretarius.

siue officiales. In primis magistrum curiæ, qui omnibus præest, Reginamque prodeuntem cum sceptro antecedit: & magistram curiæ, matronam gynæceo moderantem: Deinde Cancellarium, vel Secretarium: Cuius sunt munera, literas nomine reginæ conscribere, & signare, & legere, & cõpellãtibus eã responsa dare. Quod quidem nescio an cũ magistro curię cõmune habeat.

Est

Est autem & hic discrimen inter Cancellarium & secretarium, quòd hic non gestat signum reginæ, sicut illæ: sed ab ea, quoties opus est, vtendum accipit. Habet regina etiam thesaurarium suum, & pincernam siue pocillatorem, & structorem mensæ, & subdapiferum, & dapiferum, & culinæ ac stabuli magistros singulos: Itemq; dispensatorẽ, abaci custodem, mapparium, & ianitores eodem, quo regij sunt honoris discrimine: Quibus omnibus victus, vestitus, & mercedes à rege prębentur. Indidem ipsius quoq; reginæ mẽsa instruitur, res vestiaria, mundus muliebris, & iumenta comparantur. Quod si ea regi superstes sit, vidua de suo, ac de fructibus & reditibus eorum bonorum, quę rex ipsi dotis ac donationis propter nuptias nomine de amplissimi consilij sententia attribuerit, sese cum vniuerso comitatu suo deinceps sustentat. Atque hæc de magistratibus regni, terrestribus, & aulicis nobis decursa sunto.

Administri reginæ.

De ecclesiasticis magistratibus, honoribus, ministerijs & curationibus, quales sunt secundum Archiepiscopos & episcopos, suffraganeorum, abbatum, præpositorum, Decanorum, Archidiaconorum, scholasticorum,

Ecclesiastici honores & magistratus.

cantorum, custodum, cancellariorum, vicariorum in spiritualibus, officialium, commissariorum, ministrorum, priorum, custodum siue guardianorum, pœnitentiariorum, parœcorum, quos etiam plebanos vocant, non est operæprecium hic nos persequi: Ne de collegiis quidem, canonicorum, monachorum, & monacharum, fratrum conuentualium, vicariorum, psaltarum, mansionariorum, & si qua sunt alia. Neque enim peculiare quicquam habent apud Polonos præ cæteris gentibus & nationibus Christianis, neque ad rempubl. pertinent, exceptis Archiepiscopis & episcopis, & si quibus fortè præterea peculiariter quædam reipub. munera, quorum superius mentionem fecimus, mandantur. Magnus tamen, vt par est, honor eis & omnibus sacerdotibus habetur solo sacerdotij nomine: Maior etiam olim habebatur: id quod è vetustioribus literarum monumentis depreheditur. Omnes autem ij episcoporum & Archiepiscoporum potestati & iurisdictioni subiecti sunt, præter, si qui pontificis maximi, cuius eximia potestas est, authoritate exempti sunt. Plebes vrbanæ, oppidanæ, vicanæ, & agrestes partim principi parent,

Ecclesiastici ordinis dignatio.

Plebs Polona.

rent, partim proceribus & equitibus: partim certis sacerdotijs attributæ sunt. Reguntur autem à suis quæque dominis, eorumque præfectis ac procuratoribus, ex æquo & bono siue ex arbitrio magis, quàm certis legibus. Quanquam non carent tamen suo quæque iure: Quod non est vnius modi, quemadmodum posterius ostendemus. Præter dominos autem, eorumque præfectos & procuratores, habet plebs quæque oppidatim, vicatim, & pagatim suos magistratus. Ac in pagis quidem scultetum, siue aduocatum hæreditarium vocant, qui est quasi deductor ac defensor coloniæ: qui vel ipse per se, vel per vicarium suum, quem & ipsum aduocatum, seu iudicialem, vocant, cum adiunctis aliquot ex aratorum numero scabinis (sic appellantur iudices, siue assessores iudicij) ius dicit. In ciuitatibus autem & oppidis & vicis præter hos, sunt etiam consules. Ita vocamus eos, qui à veteribus decuriones appellantur: penes quos est ciuitatis cuiusque gubernatio & custodia: in delinquentes animaduersio: publicorum commodorum administratio, curaque ædificiorum & sartorum tectorum publicorum. Inter eos autem vnus præsidet magister

Plebei magistratus.

Scultetus siue aduocatus hæreditarius.

Aduocatus iudicialis. Scabini.

Consules siue decuriones.

Magister ciuium.

magister ciuium, quem vulgò proconsulem vocitant, qui eos, quoties opus est, conuocat, & in consilium adhibet. Nam leuiora sine illis ipse gerit. Consulum non idem est vbiq; numerus. Habent item singulæ opificũ societates & contubernia in qualibet ciuitate & oppido suos magistros, & his adiunctos aliquot seniores. In maioribus vrbibus sunt etiam ædiles vnus & alter de numero decurionum delecti, pecuniæ publicæ quæstores, & sartorum tectorum curatores. In oppidis verò & vicis communiter hæc à decurionibus curantur. Hos magistratus in oppidis præsertim, iuratos esse oportet, pter aduocatos hæreditarios. Nullos autẽ cõmunes magistratus pagi inter se, neq; ciuitates habent. Hæc de plebeijs magistratibus. Creandorum magistratuum, & honorum mãdandorum in Polonia non vna est ratio. Olim episcopi ex præscripto sacrorum canonum à collegijs primariorum sacerdotum, quæ capitula cathedralium ecclesiarum vulgò nominant, legebantur: Nunc princeps, vmbratili quadã electione illis relicta, aut ne relicta quidẽ, solus arbitratu suo edit episcopum, & pontifici max. cõmẽdat, (quod fiebat etiã à collegijs) vt ei9 autho-

Magistri contuberniorum.

Aediles.

Magistratuum creã dorũ ratio.

Episcoporũ electio.

Nominatio.

authoritate approbetur, pficiatur, & ab alijs episcopis consecretur. Cœperunt autem sic editi siue nominati indulgentia vel conniuentia quadã admitti ad consilia publica, priusq̃ approbentur à pontifice: Non item ad functiones sacras, & iurisdictionem ecclesiasticam, & administrationem bonorum. Sed à morte episcopi collegium sacrum distributis inter se curationibus bona vacantia administrat: Excepta Gnesnensi diœcesi, quæ peculiarem habet Oeconomum, etiam viuente Archiepiscopo. Ius autem dicit in ea iuxta ac in alijs diœcesibus vacante sede vnus aliquis, quem collegium administratorem temporarium renunciauerit. Abbatum & præpositorum eligendorum ius collegia monachorum hactenus retinuere: Sed iam vix retinent, ab episcopis primũ, deinde à regibus etiã labefactatum & violatum. Ad electionem quidem certè Regius assensus, & episcopi authoritas accedat oportet. Cæterum in sodalitiis & conuentibus fratum mendicantium neutrum horum requiritur. Ne in inferioribus quidem & quasi vicariis locupletiorum monasteriorum curationibus, quas ferè pposituras vel prioratus vocãt. Prælati

Oeconomus Gnesnensis.

Administrator.

Sacerdotiorum collatio.

Abbatum electio.

Sacerdotiorum collatio.

ti & canonici ecclesiarum cathedralium partim à pontifice max. partim ab ipsarum episcopis alternis mensibus creantur. Primariorum tamen secundum episcopos in vnaquaque ecclesia prælatorum, & nonnullorum canonicorum edendorum, siue commendandorum, & , vt vulgò loquuntur, præsentandorum ius regi concessum est pontificum superiorum indulgentia. Indultum est idem ius etiam priuatis quibusdam, præsertim episcoporum curatoribus , in aliis quibusdam sacerdotiis. In parœciis verò & aliis minoribus sacerdotiis vsitatum & legitimum est, vt ius edendi sit penes eos, vnde profecta est dotatio cuiusque sacerdotii, vel in quorum bonis id, prouentusq́ eius siti sunt, sic tamen, vt penes episcopum sit approbatio editi, & reprobatio, si non sit idoneus: aut si plures pariter edantur, diiudicatio. Quod de illis quoque qui à rege, vel alio quopiam profano commendantur, siue præsentantur intelligendum est. Vocantur autem patroni vsitato iuri pontificio nomine, collatores etiam vulgò, qui ius hoc edendi, siue præsentandi habent : Quibus inuitis obtrudi sacerdotem siue beneficiarium per legem non licet, ne ponti-

ficis quidem maximi authoritate: nisi ii sese indignos eo iure reddiderint, aut intra tempus legitimum vti eo neglexerint. Obtruso pœna est proscriptio. Quæ sic obiter, & præter institutum propemodum hic nobis perstricta sunto. Ad proprios reipubl. Polonæ magistratus reuertamur.

Senatus & magistratuum equestrium creandorum ratio.

Palatinos & Castellanos, & reliquum omnem Senatum regni princeps legit, & iureiurando obstringit sibi & regno siue reipubl. Idem confert præfecturas, cæterosque omnes magistratus, honores & ministeria publica. Sed in magistratibus regni illud receptum est, vt non nisi in comitiis renuncientur.

Iudicis, subiudicis, & notarii electio.

In iudice verò & subiudice, & scriba siue notario terrestribus ita est adstricta legibus potestas principis, vt nobilitas eius satrapiæ siue territorii, cuius iudex, vel subiudex, vel scriba decessit, conuentu instituto authore & præside palatino, quatuor patres familias equites eligat: de quibus princeps vnum, quem vult in locum vacantem surrogat.

Magistratus & honores perpetui.

Abrogari verò magistratus, aut honor vllus nemini potest, nisi per maximam vel mediam capitis diminutionem, hoc est, libertatis, ciuitatisue, siue nobilitatis & bonæ famæ amissionem : aut si quis alium

magistratum honorémue adeptus sit, quem cum priori retinere iure non possit. Ipse se quisq; abdicare arbitratu suo potest. Præfectura, & metallorum, teloniorumq; curatione princeps amouere quemlibet, quando vult, potest, nisi cui ipse promiserit, ac diplomate cauerit, vt ad certum tempus, vel quoad vixerit amoueri nequeat. Aulico item magistratu & ministerio amouere quenq; regi licet. Non temerè tamen id facit, nec ferè sine nota ignominiæ: nisi lex iubeat. Exactores tributorum annui ferè creantur à rege, vel comitiali placito.

Plebeiorũ magistratuum creatio

Plebeios magistratus partim domini, vel præfecti creant, partim ipsi sibi ciues & oppidani legunt, præter Cracouiam, vbi Palatinus ius legendi senatus habet, abrogandi non habet: Nec nisi morte, aut maxima mediáue capitis dimunitione honor is amittitur: Ex omni etiam numero viginti quatuor consulum, quotannis octo, quos vult, Palatinus rebus gerendis pficit, quos psidentes vocant: de quibus certo ordine singuli fiunt magistri ciuium in sex hebdomadas. Nec multùm diuersa est ratio consulum in aliis quibusdam ciuitatibus & oppidis: Nisi quòd præfecti in suæ quisq; ditionis oppido vnum

Cracouiensis consulũ creatio.

aut alterum legendi facultatem habent. Cazimiriæ, Clepariæ, & Prossouiæ magnus procurator arcis Cracouiensis, cùm in legendis consulibus, tùm in aliis rebus præfecti vicem obtinet. Idẽ aduocatum & scabinos iuris supremi Theutonici siue Magdeburgensis legit. Cæteros autẽ scabinos, ipsi consules siue decuriones in sua quique ciuitate & oppido legunt, & sacramento adigunt. Cracouiæ aduocatum quoque iudicialem.

Iudicum iuris supremi creatio.

Cæterùm Scultetus siue aduocatus hæreditarius in quouis oppido, vico atque pago semel à domino constitutus magistratum hunc, obnoxium ipsi domino ad equestre ministerium, reiq; publicæ ad expeditionem bellicam, etiam ad hæredes transmittit. Quin & in externum transferre assentiente domino potest. Est tamen ius fasque domino amouere scultetum, & aduocatum hæreditarium contumacem aut inutilem, persoluto ipsi precio, quod habet inscriptum in diplomate, vel secundum æstimationem emolumentorum atque ædificiorum. Nisi quid enorme & priuatione dignum is commiserit. Quo quidem iure multi sic abuti cœpere ad augenda commoda sua, vt scultetis & aduocatis

Scultetus siue aduocatus hæreditarius.

hæreditarijs sine vlla culpa eiectis prorsus, vel in ordinem redactis, agros eorum prædijs suis adiunxerint, iudiciis verò iudiciales aduocatos arbitratu suo præficiant. Reditus magistratuum. *Reditus magistratuum regni exigui, terrestrium verò & aulicorum nulli ferè sunt. Ne vrbanorum quidem & oppidanorum,& agrestium vlli ferè certi sunt. Honorem Poloni satis amplum & luculentum virtutis & honestorum laborum præmium esse duxerunt, etiam sine compendio: quod minus generosi animi magis plerunque consectantur. Sunt tamen certæ mercedes, & quasi sportulæ, quæ iudicibus iudiciorumque administris penduntur à litigantibus. Primores aliquot Palatini & Castellani, mediocres tamen habent reditus, partim ex agris & prędijs, partim è salinis, vel teloniis, siue aliis quibusdam pensionibus à principe antiquitus in omne tempus attributis.* Episcoporum,& aliorum sacerdotum reditus. *Episcopi nonnulli peramplos habent, vnde non modo ipsi commodè & cum dignitate viuere, & senatoria munera lautè sustinere, verum etiam inferioris ordinis sacerdotes, socios & administros suos rectè alere ac tueri, & omnem cultum diuinum cũ dignitate administrare, & egenis denique*

que liberaliter subuenire queant. Habent etiam decimas omnium segetum publico principum ac totius Poloniæ consensu iam inde ab initio susceptæ religionis Christianæ attributas, & aliis quibusdam pensionibus postea vel cumulatas, vel commutatas: indeque cum alijs quibuslibet sacrorum administris, tum parœcis, prælatis, & canonicis certas portiones antiquitus segregarunt. Habent & luculentos fundos, prædia, pagos, oppida, arces, & territoria, partim priscorum itidem principum & regum, partim priuatorum munificentia adiecta. Priscorum Pol. diuini cultus augendi studium. *Ne abbatum quidem, ac cæterorum sacerdotum, primariorum præsertim, quos prẹlatos vocant, & monasteriorum, atque etiam parœcorum pijs & honestis vsibus male prospexit similis pietas & beneficentia. Ipsi etiam superiorum temporum episcopi, abbates, & sacerdotes successoribus & posteris suis permultum addiderunt, patrimonia sua, vel empta aliunde bona, censusue sacerdotijs adiungendo, templorumque splendorem, ædificiorum atque donariorum omnis generis magnificentia augendo, quo augustiorem cultum diuinum redderent. Atque hæc omnia cum*

ipsis adeò personis ecclesiasticis maiorum legibus ac principum benignitate immunia sunt à plerisque omnibus muneribus & oneribus publicis. Benignitas dei in pios. *Quo prolixior autem fuit hominum in ordinem sacrum munificentia superioribus temporibus, hoc erant abundantiores & ipsi, qui de suo liberales erant, licet minus curæ laborisq́; rei familiari impenderent. Nunc paßim in alienas donationes ac decimas inuaditur longè maiore auaritiæ rapacitatisque infamia, quam egestatis releuatione. Atq; id tentatur etiam (proh nefas) placito & authoritate comitiorum publica, qua refrenari potius talis priuatorum hominum temeritas & iniustitia deberet: vt fuit refrenata antiquioribus constitutionibus & magistratuum seueritate laudabiliter iuxta ac vtiliter. O tempora: ô mores. Nos ad institutum nostrum reuertamur. Multi tamen è sacro ordine nullos habent certos reditus: sed partim Episcoporum & opulentiorum non modò sacerdotum, verumetiam profanorum stipendijs, partim cæteræ multitudinis quotidiana beneficentia & quasi stipe vitã sustentant. Quales ferè sunt etiã ij, qui vocantur mendicantiũ conuentus, siue collegia.*

Sed

Sed nos honorum & magistratuum omni fermè ratione explicata, ad iudicia transeamus. Iudicia. *Eorum autem ratio varia & perplexa est in Polonia. Habet ordo ecclesiasticus, quemadmodum* Ecclesiastica iudicia. *& apud alios Christianos populos, sua, quibus cæteri quoq; homines, nobiles pariter ac plebeij obnoxij sunt aliquatenus in ijs præsertim causis, quæ cum religionis, aut personarum, rerumue sacrarum ratione aliqua ex parte connexæ sunt: Quales sunt, de institutis & ritibus religionis,* Ecclesiastici fori causæ. *quæq; his aduersantur de impietate, hæresi, schismate, magia, incantationibus, fœnore, sacerdotiorum cauponatione, quam Simoniam vulgò vocant: Itemq; de decimis, & fundis, & quibusuis censibus ac reditibus ecclesiasticis, de cæde, vi, & iniuria sacris initiato homini, reiue, aut loco sacro, seu sacerdotii fundo illata. Adhæc de iure patrocinii siue patronatus, quod vocant, & de sacerdotiorum iure quæuis controuersiæ, item quæ de iure matrimonii & natalium, & de miserabilium egentiumque personarum iniuriis, quæque ex obligatione in foro ecclesiastico facta, oriuntur. Testamentariæ causæ profanorum hominum in hoc æquè ac profanis foris*

 discep-

disceptantur, dummodo extra iudicium testamenta sint condita. Aliter enim, in eo foro disceptantur, in quo sunt condita. Nisi quid fortè legatum sit pietatis ergò, & ad piam causam, vt vulgò loquuntur, hoc est, templis, ecclesiarumue ministris, aut egenis: Quæ causa propria est ecclesiastici iudicij. Est autem iudiciorum ecclesiasticorum summa penes episcopos: quorum vices gerunt ij, quos vocant vicarios in spiritualibus, Cancellarij, & officiales: Inter quos vnus, qui est primarius, generalis appellatur: Cæteri foranei. Ab episcopis, eorumque vices gerentibus prouocatio est ad Archiepiscopos: Et ad Gnesnensem quidem ab ipso etiam Leopoliensi Archiepiscopo: Idq; eo nomine, quòd ille est legatus perpetuus, siue, vt vulgò loquuntur, natus sedis apostolicæ. Pertinent autem ad eius prouinciam hi Episcopi: Cracouiensi, Vvladislauiensis, Posnaniensis, & Plocensis in Polonia, Vvratislauiensis in Silesia Boëmicæ ditionis: Lubussensis in Marchia Brandeburgensi, Vilnensis in Lithuania: & Mednicensis in Samogitia: Olim Culmensis quoque in Prussia, & Camenensis in Pomerania sub eo fuere. Sed auulsi sunt postea. Ad Leopo-

Iudices ecclesiastici.

Archiepiscopi Gnesnensis iurisdictio.

liensem verò, Præmisliensis, Chelmensis, Camenecensis, Lucensis, siue Luceoriensis, atq; Kiouiensis. Extrema tandem prouocatio est ad pontificem max. antiquissimo Christianæ religionis instituto. Omnes autem iudices ecclesiastici iudicant, siue adeò iudicare debent è præscripto ecclesiasticorum & pontificiorum canonum: Et præter diras siue censuras & interdicta ecclesiastica, habent ius quoddam coërcendi sontes, in sui quidem ordinis homines laxius, in profanos autem restrictius, ita vt contra hos ad executionem rerum iudicatarum, vrbanorum, ac terrestrium magistratuum opem ad extremum implorare necesse habeant. Nec ij iure eis deesse possunt, aut debent. Habent & profani inter se nobiles iuxta ac plebeij sua iudicia: quibus sacris initiatum aut sacerdotio præditum præesse non licet. Ac nobilitas quidem terrestribus iudicijs peculiariter subest: quæ à iudice, subiudice & notario terrestribus exercentur, alibi quidem quater, alibi sexies quotannis, alibi verò singulis mensibus: Nisi fortè iudex, subiudex, aut notarius desit: aut bellica expeditio, vel comitia, colloquiáue (de quibus paulò post dicemus) interueni-

Executio rerum iudicatarum ab ecclesiasticis iudicibus.

Terrestria iudicia.

ueniant. Tunc enim silent iudicia nobilitatis, non terrestria modo, sed & alia. Sunt autem in qualibet satrapia siue palatinatu certa oppida, in quibus ius hoc dicitur nobilitati, in eo ipso territorio bona agrosq; habenti. Nec euocari quenquam è suo territorio licet, nisi ipse certa obligatione nominatim ab hac prærogatiua recesserit. Cæterum qui nulla habet bona terrestria, conueniri hoc iure non potest. Ne sacerdos quidem, exceptis causis finium regundorum, & adscriptitii alieni profugi, cæsi, vel vulnerati: aut si vllo alio, quam sacerdotii nomine bona terrestria possideat.

Iudiciorū terrestriū loca.

Oppida verò ac territoria iudiciaria hæc sunt: In Cracouiensi quidem satrapia Cracouiensis arx, Prossouia, Xianzum, Lelouia, Biezzum, Cichouia, In quo oppido & Sandecense territorium iudicatur: In Posnaniensi, Posnania, Costenum, & Vvschoua: In Sendomiriensi, Sendomiria, Radomia, Opocinum, Chencini, Vislicia, Pilsna: In Calissiensi, Calissia, Gnezna, Pysdri, Coninum, Keina, Naclum: In Siradiensi, Siradia, Schadcouia, Petricouia, Radomsci, Itē Velunia & Ostressouia: In Lencicièsi, Lencicia, Brezini, & Orlouia: In Brestensi, Breste, Crus-

Crusuicia, Couale, & Prædecia: In Inovuladislauiensi, eiusdem nominis oppidum & Bydgostia: Itemq; Dobrinū, Ripinū, & Lipnū: In Russica Leopolis, Præmislia, Sanocū, Halitia, & Chelma: In Podolica, Camenecia, ac Trebovulia: In Lublinensi, Lublinum, & Lucouia: In Belsensi, Belsum, Buscum, Grodlum: In Plocensi, Ploscū, Plonscum, Bielscum, Racianzum, Zavucrze, Mlavua ac Srenscum: In Masouia, Cyrscum, Vizna, Varsauia, Nur, Vissegradum, Zacrocimum, Ciechanouia, Lomza, Zembrouia, Rozanum, & Liua: In Rauensi Raua, Gostinum & Sochaciouia. In Silesia verò Osuiencimense & Zatoriense territoria suos vtrunq; peculiares habet iudices, qui cum delectis de nobilitate ius dicunt, præfecto præsidente. Ad eundem modum & Seueriensis Episcopi Cracouiensis ditio suum habet. Olim in Silesia ipsi duces in sua quisq; ditione iudiciis præsidebant.

Terrestris iudicij causæ.

His iudiciis disceptantur pleræq; omnes causæ nobilitatis priuatæ ac ciuiles, quemadmodum loquuntur iureconsulti, ac ciuiliter institutę. Regundorum finium controuersia hoc ipso quidem iudicio primum disceptatur inter equites, vel inter equitem &

Succamerarij iudicium.

& sacerdotem: Sed ad extremum ad Succamerarium terrestrem remittitur: Qui in rem præsentem veniens, ipse per se, vel per vicarium suum camerarium illius territorii eam definit, certisq́ metis atque signis fines controuersos designat. Atque hæc est vnica Succamerariorum iurisdictio. Cæterum si cum regiis bonis equiti sit controuersia, non apud terrestre & Succamerarii iudicium ea disceptatur, Sed princeps equite postulante edit recuperatores aliquot de senatu ac terrestribus magistratibus siue officialibus eius satrapiæ, in qua est controuersia: quos commissarios appellamus. Inter quos etiam Succamerarius esse solet: Qui in rem præsentem venientes iudicium id peragunt. Idem fit, si sacerdotalis fundus & ager cum regio controuersos fines habeat: Nisi quod episcopus quoque eius diœceseos editis à principe recuperatoribus vnum aut alterum de suis adiungit. Eademque ratio est petendi recuperatores à principe in causa herciscundæ familiæ, siue diuidundæ hęreditatis inter fratres & propinquos. Quanquam hoc iudicium etiam præfectus exercere potest. Criminales verò causæ de stupro, incendio, latroci-

Commissarialia iudicia.

Capitaneorum, seu præfectorũ iurisdictio.

trocinio, & vi armata alienis ædibus illata ad præfectorum siue capitaneorum in sua cuiusque præfectura iudicium pertinent. Ciuiles item, quæcunque aduersus eos equites instituuntur, qui certos agros & bona terrestria nulla habent, & qui, licet habeant, obligatione tamen sua ei foro obnoxios sese fecerunt, aut merent publica stipendia, aut sacris initiato homini damnum vel iniuriam intulerunt, aut alienum adscriptitium detinent, aut obstaculis denique liberam fluuij nauigationem impediuerunt, aut si quis executionem rei iudicatę prohibeat. Dicit autem ius præfectus in arce, aut alio loco publico suæ quisque præfecturæ sexta quaque septimana per se ipse, vel per vicarium suum iudicem castrensem. Atque hæ sunt iudicij castrensis causæ. Officij verò sunt, rerum iudicatarum executio: viduarum de bonis dotalibus eiectarum, & aliorum spoliatorum restitutio: Itemq́ in deprehensos in scelere, & recenti, vt dicunt, crimine, aut si quis rem alienam apud se deprehensam non reddat domino repetenti: Adhæc in turbatores conuentuum & iudiciorum, & qui vetitis armis vtuntur: in tolerantes censuras ecclesiasti-

Castrense iudicium. & officium

cas vltra annum in iniustos teloniorum exactores,& in sacerdotes, qui iuri patronatus profanorum hominum derogant, aut profanos præter ius ad forum ecclesiasticum euocant, animaduersio. In quibus causis quouis tempore cuiuis quæreti præsto esse debet præfecti authoritas per seipsum, vel per suppræfectum suum: Cuius iurisdictio ad causas officij pertinet, si præfectus ipse ius non dicat. Deniq; furti suspectos prehendendi, reosque iudicandi, & supplicio afficiendi ius habet præfectus & suppræfectus eius. Equestres tamen non nisi eos, qui ter ab eodem crimine damnatis editi, & in album furũ relati sunt.

Regij iudicij causæ.

Porrò status controuersiæ, hoc est, cùm de genere cuiusquam ambigitur, & eæ causæ, quæ infamiæ, confiscationis bonorum, vel capitis pœnam (præter eas, quas dudum præfectis attributas esse exposuimus) annexam habent, atque etiam de cæde equitis, ad solius principis iudicium pertinent. De quibus is in comitijs demum cum senatu cognoscit. Præter, si maleficium in loco domicilij principis ipsius, & sub aspectu eius patratum sit. Tunc enim, si author recenti & calenti, quod aiunt, facinore comprehendatur,

datur, absque citatione princeps eum ipse per se, vel per Maresalcum iudicat. De personalibus verò causis ciuilibus, aut ciuiliter institutis, quæ alioqui ad forum terrestre vel castrense pertinent, princeps itidem quouis loco ac tempore cum ijs, quos ad manum habet, consiliarijs citatum iudicat. Quæ citatio curialis, & post curiam vocatur. Sed eius vsus ita restrictus est, vt ea in minore Polonia contra eum, qui in maiore tantum agros ac domicilium habet, non valeat: neque contrà. Id autem iudicium regiorum terminorum nomen habet. Vbi etiam in præfectos & administros suorum bonorum & redituum, quod ad munera eorum attinet, quicunque & vndecunque ij sint, princeps ipse sibi, instigatore vt vocant, officij petente, & cuiuis postulanti ius dicit: Ac de prouocationibus quoque ab officio castrensi ad se delatis cognoscit. Iniustus tributi publici exactor etiam apud episcopum, palatinum, vel Castellanum loci rectè conuenitur. Belli autem & expeditionis publicæ tempore, cum silent omnia supra memorata fora, penes principẽ est ius omne, & iudiciũ eorũ, quæ in castris & in ipsa expeditione

Citatio post curiam.

Regij terminis.

Exactores iniusti vbi conueniantur.

Iurisdictio bellica.

tione flagitiosè aut sceleratè admittuntur. De iniurijs quidem damnisq; datis in expeditione bellica palatini vel castellani cuiuis querenti contra suę quisque satrapię, vel territorij homines ius dicunt. Si quis autem non pareat, principi deferunt. Ab omnibus porrò iudiciis nobilitatis prouocatio est ad principem: Nisi quòd eæ, quæ fiunt à terrestribus iudiciis, in colloquiis ferè prius disceptantur.

Appellationes seu prouocationes.

Colloquia & generales termini

Appellatur autem colloquium, peculiare palatini cum dignitariis, vt vocant, ac terrestribus magistratibus iudicium: Quod semel quotannis autumni tempore in qualibet satrapia siue palatinatu exerceri debet, prouocationem à terrestribus & castrensibus eiusdem satrapię iudiciis disceptandarum causa. Quod etiam terminos generales vocant. Vbi & alienationes, & obligationes bonorum terrstrium rectè fiunt. Ab hoc itidem ad regem est prouocatio.

Silesiorum prouocationes.

Silesii soli colloquiorum vsum nō habent, neque principem, sed vicinorum duorum triumue principatuum iudicia appellant, in eisq; acquiescunt. Verum id quoque iam exolescit, plerasq; omni nobilitate in ius terrestre Polonicum sese transferente. Fuit aliquando in comiti-

miti-

mitiis facta mentio instituendæ in Polonia nouæ iudicum decurię, quæ de omnibus prouocationibus absque prouocatione cognosceret, quale est in Gallia, quod parlamentum vocant. Sed non placuit, summam iudiciorum cuiquam, præter principem concredere.

Iudiciorū comperendinatio.

Quo fit, vt principe plurimis & variis iudiciis distento, & aliis multis & grauibus tam ampli regni negociis distracto, lites in multos annos comperendinentur, nō sine dolore & querimonia multorum, præsertim augescente indies cupiditate hominum, nullaq; aut exigua certè temerè litiganti, & prouocanti, & iniusto iudici pœna imminente. Vnde capitales existunt inter necessarios quoque & cognatos inimicitiæ, cædes innumerabiles patrantur, coactisq; hominibus, & iustis propè exercitibus nonnunquam confligitur, dum offensus longa iudicii comperendinatione, armis ius suū quisque persequi ac tueri contendit. Sed ad prouocationes redeamus. Earum duplex est ratio:

Appellatio. Motio.

Est enim appellatio, qua inter litigantes solos disceptatur iusténe an iniustè iudicatum sit. Motio verò est, in qua iudex à quo prouocatum est, necesse habet tueri sententiam suam, vt si iniqua

& legibus aduersa fuerit, ipse pudefiat, mulcte-turq;. Quod tamen iam fermè exoleuit. Vtrobiq; autem Regio vel colloquiorum iudicio iniustum decretum rescinditur, vel corrigitur, vniuersáque causa disceptatur ac dijudicatur, etiamsi ab interlocutoria sententia prouocatum sit. Tametsi non temerè admittitur eiusmodi prouocatio. Cognitionum quoque principis de prouocationibus non vna est ratio. Nam de ijs, quæ fiunt à colloquiis, non nisi in comitiis cum frequenti senatu cognoscit. Ad eundem modum de iis etiam, quæ fiunt à terrestribus iudiciis. Nam de iis quoq; rectè à rege cognoscitur in comitiis, si prius ea instituantur, quàm colloquia. Itaq; indiscriminatim prouocari solet ad colloquia, vel ad comitia. De cæteris verè prouocationibus, quę fiunt ab aliis iudiciis, etiam extra comitia cognoscit is cum iis consiliariis, quos ad manum habet, quouis tempore & loco: sed tamen intra fines regni modo. Foris enim nemo equitum sistere se principi necesse habet vlla ex causa, exceptis fiscalibus. Tam in comitiis autem, quàm extra ea in iudiciis regiis adhibentur in consilium etiam supplicum libellorum magistri, siue Referendarii:

De prouocationibus vbi cognoscatur.

darii: Itemque iudex, subiudex, & notarius eius satrapiæ siue territorii, in quo iudicium exercetur: præter, cum de prouocatione ab ipsorum iudicio facta cognoscitur: Habentque ii postremi omnium dictionem sententiæ. Atque his ferè foris atque rationibus nobilitatis iudicia peraguntur. Nam barbaricus ille mos, & à religionis Christianę institutis alienus, prouocandi aduersarium ad singulare certamen, & ferro vsq; ad necem vel deditionem de iure & iniuria, veroq; & falso decernendi, nihil habet commune cum iudicio. Quod tamen nostra memoria semel tantum à Sigismundo rege seniore admissum est. Cum autem liberrimus sit nobilitati Polonæ armorum vsus, ad iudicium tamen terrestre & castrense, & ad comitia nemini armato venire licuit antiquitus: Nunc ea lex propemodum obsoleuit. Ecce autem, dum nos hoc opus, typographo alterã editionẽ parãte, recognoscimus, ꝓdiit in lucẽ noua forma supremorũ iudiciorũ, in proximè prȩteritis comitijs Varsauiẽsibus ꝓmulgata & edita. Iudicatur autẽ nobilitas suis legibus, quæ paucę sunt, & cõstitutiones vel statuta regni vocãtur (Tametsi Masouij peculiaria habet) vel

Referendarij, iudex, subiudex, & notarius terrestres in iudicijs regijs.

Duellum, siue singulare certamen.

Statuta regni, & Masouiorũ

vel moribus, vel ex æquo & bono, siue adeò iudicum opinione. Magnam autem in iis iudiciis vim habet exemplum, & res in simili causa à principe iudicata: Permagnam item, ne dicam nimiam, iusiurandum. Magnus est etiam vsus preconum, quos ministeriales terrestres appellant, magnaq; eis fides habetur, itidem ac tabellionibus in iure ciuili Romano & pontificio. Sed sunt ii ferè illiterati, plebei, & rusticani homines, palatini vel delegati cuiuspiam Regii arbitrio, nec semper exquisito delectu creati. Verum in omni ferè functione sua vnum aut alterum equitem testem adhibeant oportet. Actori nulla est pœna, si causa cadat, vel eam non prosequatur: Ac ne litis quidem impensas reus soluit. Reus condemnatus si iudicatum non soluat, multatur & pigneratur. Condemnatur autem actori in ciuili causa, quanticunque is litem iureiurando interposito æstimauerit. Licet tamen iudici ante iusiurandum eius æstimationem moderari. Si non paruerit rei iudicatæ, reus condemnatur in duplum: quod perlucrum appellant: Prior enim condemnatio lucrum dicitur. Si duplum ad certam diem non exoluerit, præfecti regii eius territo-

Res iudicata.

Preco siue ministerialis terrestris

Executio rerum iudicatarum.

rij, in quo reus bona vel domicilium habet, opem actor implorat. Ex decreto autem præfecti bona rei possidenda ei traduntur, adiecta certa multa, quod vadium vocant, si is prohibuerit. Sin iterum id fecerit, duplicatur multa: Sin tertium, triplicatur, quę vadia duplicata & triplicata appellantur. Quæ tamen sublata iam sunt, Et post interpositum vnum vadium, reus si pergat esse contumax, proscribitur. Proscriptus verò, si vi sese nihilominus suaq; tueatur, cuncta illius præfecturæ nobilitas cõtra eum armatur. Ac ipse quidem prehenditur, bona verò eius à præfecto possidentur, donec de reditibus eorum, non modo iudicatum, sed multæ etiam & vadia soluantur. Indicta verò causa, hoc est, non citatum, neque cõuictum equitem, qui modo agri aliquid habeat, prehendere nulli magistratui ac ne principi quidem licet, pręter furem à seruis pœnæ inter conscios & complices ter editum, aut in maleficio quouis deprehensum, aut qui satisdare nolit, vel non possit. Præfecto remissiori in executione rei iudicatæ pœna est, abrogatio præfecturæ: Nisi fortè eam oppigneratam teneat. Tunc enim centum marcarum multa ipsi à princi-

Nobilium prehensio.

Capitanei negligentis pœna.

Z

principe irrogatur, detrahenda de summa eius capitali, quoties officium suum non fecerit. Oppidanis verò & plebeis magistratibus equitem etiam in scelere deprehensum sine præfecti authoritate iudicare omninò fas non est. Sed sufficiant hæc nunc de iudicijs nobilitatis. Neq; enim omnem iudiciorum rationem & formam persequi

Plebis iudicia.

hic nobis propositum est. Habet plebs peculiaria

Rusticana.

iudicia, in pagis quidem simplicißima, quę vel ab aduocatis iudiciarijs, & scabinis, vel à scultetis, vel à præfectis siue dominis, eorumue procuratoribus & administris sine strepitu & figu-

Vrbana.

ra iudicij exercentur. In vrbibus verò & oppidis exactiora sunt: Quibus equites quoq;, qui in ijs domicilia & ius ciuitatis habent, sunt obnoxij in causis ciuilibus duntaxat. Ea verò partim penes aduocatum & scabinos, partim penes decuriones siue consules & magistratum ciuium sunt, partim etiam penes magistros contuberniorum.

Magistrorum contuberniorum iudicia.

Consules ac magistri contuberniorum sine strepitu & figura iudicij iudicant, hi quidem singuli cum adiunctis sibi primoribus siue senioribus de leuioribus causis, sui quisque generis opificum:

Consulum iurisdictio.

Consules verò de quibusuis, Proprietatis mo-

do & possessionis rerũ soli, & hęreditatis, itemq; capitalibus atq; sanguinarijs exceptis: Quę ad scabinorum & aduocati iudicium peculiariter pertinent.

Scabinorũ iudicia.

Parui momenti causas etiam magister ciuium solus cognoscit. A quo itidem, atq; à magistris contuberniorũ, ad cõsessum consulũ est prouocatio. Ab his porrò ad Regẽ. Inoleuit tamẽ multis in locis mos, vt prius præfectus, vel qui præfecti loco est, appelletur. Atq; inde demum ad Regem prouocetur: Idq; de regijs modo oppidis intelligendum est. Nam quæ alii cuipiam subsunt, in iis prouocationes fiunt ad eorum dominos:

Nobilitatis & sacerdotum oppida non subsunt iurisdictioni regiæ.

Ab iisq; sine prouocatione iudicantur. Sed si quis aduersus eum, qui ipsi non subest, iniustè iudicauerit siue per se, siue per vicarium & procuratorem suum, vocari potest eo nomine in ius, cui est obnoxius. Porrò episcoporum & aliorum ecclesiasticorum hominum subditis opem superioris (nempe episcopi, vel archiepiscopi, vel pontificis max.) contra vim & iniuriam dominorum suorum implorare licet.

Iuratum iudicium.

In iurato autem iudicio (sic enim vocatur id, cui scabini cum aduocato iurati præsident) accuratior seruatur processus iudiciarius. Exerce-

turq́ id ferè inter conciues quinto decimo quoque die, nisi is festus sit: Externis verò & hospitibus postulantibus, quoties opus est, exponitur. Atque hoc quidem emptum dicitur, illud expositum. Est & tertium genus iudicij huius, quod magnum vocant, ac ter statis anni temporibus ob grauiores causas magistro ciuium præsidente exercetur. A iurato autem iudicio legitima est prouocatio ad aliud quoddam iudicium primarium vrbium. Quod quidem duplex est, itidem ac leges, quibus oppidani & agrestes fere vtuntur. Neque enim ijsdem ii cum nobilitate legibus tenentur. Ac in Masouia quidem, vbi ius Culmense viget, ad Varsauiensem, vel Plocensem, hinc porrò olim quidem ad Culmensem, nunc autem ad Torunensem in Prussia magistratũ, atque inde demum ad regem prouocatur. In cæteris vero partibus Poloniæ, vbi iuris Teuthonici Magdeburgensis vsus est, olim ad Magdeburgensem ciuitatem prouocabatur. Sed Cazimirus magnus rex aliud quoddam iudicium in arce Cracouiensi instituit, quod iuris supremi Teuthonici siue Magdeburgensis appellauit. In quo aduocatus cum septem scabinis, magno procura-

Prouocationum & legum ratio quibus oppidani vtuntur.

Culmense ius.

Magdeburgense.

Iudicium iuris supremi Theuthonici.

curatore eiusdem arcis præsidente, non tamen iudicante, iudicant de prouocationibus, quæ fiunt à iuratis quarumuis ciuitatum & oppidorum iudicijs. Inde verò prouocatio est ad aliud iudicium, quod sex ciuitatum dicitur. In quo eiusdem Cazimiri instituto bini certorum oppidorum decuriones siue consules Cracouiam conuenientes in arce ius dicunt sine prouocatione. De quo in historia fusius persecuti sumus. Cognoscit autem princeps de prouocationibus ijs, quæ ab vrbanis & rusticis iudicijs veniunt, & omninò de controuersiis plebeiorum suæ ditionis atque etiam de querimoniis aduersus præfectos suos, vbi libet, etiam extra regnum, & cum quibus vult consiliariis. Sæpè etiam consiliariis & Referendariis, aut Secretariis earum cognitionem delegat, sed ita, vt ipse tamen ad extremum iis referentibus statum controuersiæ, decernat: præsertim si causa ad equitem pertineat. Soli Cracouienses ciues hoc præditi sunt priuilegio quòd à Senatu vrbano non nisi ad principem est prouocatio, & quod eius, itemq́ Cazimiriensis & Clepariensis ciuitatum causæ ab eo non nisi Cracouiæ iudicantur. De quo disceptare non est

Sex ciuitatum iudicium.

Hist. lib. 12. De prouocationibus ab vrbanis iudicijs vbi princeps cognoscat.

Cracouiensis ciuitatis priuilegium.

Scultetorũ iudicia.

huius loci. Habent & sculteti siue aduocati hare-
ditarii pagorũ & oppidorum nonnullis in locis
inter se peculiaria iudicia. A quibus item ad ius
supremum Teuthonicum, & inde ad sex ciuita-
tes, vel ad principem prouocatur. Iure autem
suo quisque iudicatur, prater, quod causæ cædis
& vulnerum Polonico tantum iure iudicantur,

Homicidij iudicium & pœna.

Quo reus actoris iureiurando peragitur. Ac in
recenti quidem crimine comprehensus, cædem
capitis luit supplicio. Post interpositam verò vi-
ginti quatuor horarum moram, ad certam &
lege constitutam capitis æstimationem damna-
tur: quæ diuersa est equitis ac plebeii: Pro plebe-
io capite partim domino eius, partim liberis &
hæredibus cæsi cedit multa: Pro equestri verò,
solis liberis & hæredibus exoluitur. Equiti ta-
men pro equitis cæde vltra multam pœna est e-
tiam carcer annuus. Sed Masouiorum legibus
carceris pœna soluitur is, qui profugus annum
totum exulauerit. Cæterum plebeio equitem in-
terfecisse, capitale est, nisi transigat cum actore.
Vulnerum certæ sunt æstimationes. Fit autem
contemptu harum pœnarum, & capiendæ ex
multa pecuniæ, vt crebrescant magis indies iur-
gia

gia cædesq;. Executio rerum iudicatarum con-
tra oppidanos & vrbanos penes magistratum
est in sua quemque ciuitate, aut si is negligat, do-
mini, vel præfecti auxilium imploratur. Et

Executio vrbanorũ iudiciorũ.

hactenus quidem de iudicijs. Comitiorum ratio
nobis deinceps exponenda est. Duabus autem de
causis ea habentur: propter consultationes de re-
publ. & propter iudicia. Cum enim Polonis,
quemadmodum supra memorauimus, ea potis-
simum forma reipubl. placuisset, in qua penes v-
num quidem esset iudiciorum, & rerum omni-
um in bello & in pace summa, sed vt is rerum a-
gendarum & iudicandarum consilia cum com-
pluribus consiliariis communicaret: hi porrò
cum propter alias functiones publicas, tum eti-
am propter curam rei suæ familiaris, ad latus
principis assidui esse non possent, placuit, vt ii ad
certũ locũ & diẽ cõuocarẽtur à principe, ad exer
cẽda cũ ipso iudicia, cõsiliaq; de republ. capienda.
Hęc sunt comitia publica: Quæ etiam generales
regni cõuẽt⁹ vocãt. Qui olim simplicioribus & me-
lioribus seculis bidui vel tridui spacio peragebã-
tur. Augescẽtibus deinde iudiciis & rebus agẽdis,
extrahi cœpere in longius tẽpus comitia: Sic ta-

Comitiorum ratio.

Comitia vetusta.

men, vt pro re noua & insolita annotarit Ioannes Dlugossus, in nonum diem ea extracta esse. Atque hæc fuit vetustorum comitiorum ratio. Posteriori tempore, hoc est auorum ferè nostrorum memoria cum vniuersa nobilitate, & vna de omnibus ciuitate Cracouiensi communicata sunt comitia: cœperúntque adhiberi legati nobilitatis, siue, vt vulgò loquuntur, nuncij terrarum, hoc est, satrapiarum atque territoriorum, & ciuitatis Cracouiensis, principio quidem vnam ob rem, quemadmodum in historia ex Dlugosso retulimus: Nempe sciscendi in bellum tributi causa. Deinde verò, cum siue incuria principum, siue consiliariorum conniuentia, multa, quæ ad salutem & amplitudinem reipubl. pertinebant, negligi, & nobilitatis prærogatiuæ minui viderentur, ad alias etiam consultationes de republ. accedere cœperunt, non vt consiliarii, sed vt monitores principis atque consiliariorum, & custodes libertatis, & prærogatiuarum nobilitatis, ac legum publicarum. Laudabile sanè & salutare in primis genti Polonę (si eo rectè vtatur) institutum, & ad optimè constitutarũ olim rerumpubl. Romanæ & Lacedæmonię mores

Nuncij terrestres.

Hist lib. 77

mores accedens: Quarum in altera Ephori, in altera tribuni plebis principum & potentium libidini, inertiq; & inutili administrationi reipubl. obiecti erant. Nunc igitur sine nuncijs terrarum non habentur legitima comitia. Atque eam ob rem quoties ea debent institui, indicuntur prius à rege nobilitati conuentus, quos vocant particulares, ad certos dies certaq; oppida: Maioribus quidem Polonis, hoc est Posnaniensis & Calisiensis satrapiarum equitibus Srodam: Cracouiensi verò satrapiæ Prossouiam: Sendomiriensi Radomiam: Siradiensi Schadcouiam, excepto Velunensi tractu, qui suum peculiarem conuentum Veluni habet: Lenciciensi Lenciciam: Cuiauiis Radeouiam: Dobrinenses tamen separatim Ripini conueniunt: Rußis Visnam, præter Chelmenses, qui & ipsi Chelmæ suum habent: Podoliis Cameneciam: Lublinensi satrapiæ Lublinum: Belsensi Belsum: Plocensi Razianzum in eodem tractu: Masouiis Varsauiam, Rauensi nobilitati Rauam: Sochacouiensi Sochacouiam: Gostinensi Gambinum. His igitur locis (nisi iusta causa obstet) nobilitas cum consiliariis & magistratibus terrestribus, siue,

Conuentus particulares.

vt vulgò loquuntur, cum dignitarÿs & officialibus eiusdem satrapiæ, vel tractus ad templum conuenit, & implorata sacro publico ope diuini numinis, legationem regiam audit, vbi, quando & quibus de causis opus sit haberi comitia: Deinde præeuntibus consiliarÿs legatos suos siue nuncios deligit, eisq; vel peculiaria dat mandata ad comitia, vel vniuersè potestatem facit curandi ea, quæcunque in commune è republ. fore videbuntur. Lege autem ab hoc munere legationis excluditur, qui priuatum habet negocium, & litem in comitÿs. Finitur nunciorum potestas vnicis comitÿs. Nec idem sanè est in omnibus satrapÿs eorum numerus: Verum pro numero territoriorum esse debere existimatur. Nuncÿs ita creatis in particularibus conuentibus, mox instituuntur alii conuentus, quos generales vocant. In maiore quidem Polonia Coli, in minore autem Corcini, quæ etiam Nouaciuitas nuncupatur. Et ad hunc quidem Cracouiensis, Sendomiriensis, Rußicæ, Podolicæ, Belsensis, & Lublinensis satrapiarum, Ad illum verò reliquarum proceres, & nuncii recens creati, ac de nobilitate qui volunt, constituta itidem à principe die conueni-

Conuentus generales.

ueniunt, auditisq; iterum mandatis regiis, mandata nobilitatis, & quæ postulat vsus reipubl. inter se conferunt. Atque inde itur ad maiora comitia. Quo vbi conuentum est, re sacra solenni itidem in templo publicè peracta, itur ad aulam. Ibi principe & consiliariis in corona considentibus, adstantibusq; ponè secretariis & nunciis, Cancellarius vel Procancellarius principis nomine proponit in medium, quibus de rebus in commune consuli operæprecium sit. Deinde consiliarii, ab Archiepiscopis & Episcopis orsi, ordine dicunt sententias. Hinc nuncii petita à rege venia secedunt in aliud cōclaue, iisdem de rebus inter se consultaturi. Reuersiq; siue eadem, siue alia die, per vnum aliquem exponunt id, quod ipsis in commune visum est, quid probent, quid vereq uirant. Nonnunquam pluribus mandāt, si plura sint negocia proponenda, vt suum quisq; edisserat. Non modo enim iis de rebus, quæ principis nomine propositę fuere, sed etiam si quid aliud ipsis in mentem venit de republcæ postulant, vel admonent. Id verò si est eiusmodi, vt consultationem requirat, & ab eorum functione non alienum esse videatur, dicuntur

Comitia regni.

 cuntur

cuntur etiam de eo sententiæ à senatoribus, exclusis nunciis: interdum etiam non exclusis. In omnibus autem consiliis postremus omnium dicit princeps. Et quod ei placuit, decreti comitialis & legis habet vigorem, dummodo prioribus legibus, nobilitatisq; aut sacri ordinis prærogatiuis ne aduersetur. Tunc enim refragari placito principis non solum senatui, sed etiam nunciis fas est. Itaque in eiusmodi consultationibus suspendit ferè sententiam suam Rex, donec inter nuncios & senatores, maiorémue eorum partem conueniat. Sed hoc iam aliter modificatum est. Cætera autem consilia de republica, quæ legibus disertè excepta non sunt, nec prærogatiuis nobilitatis præiudicant, cum senatu solo princeps communicat. Quemadmodum iudicia quoque cum eo solo exercet, minimum biduo vel triduo singulis hebdomadis per tempus comitiorum. Sed interdum ea delectis aliquot è senatu delegat. Atque ii quotidie ferè, festis diebus exceptis, iudicant. Verum ab his quoque assessoribus (sic enim vocantur ii iudices) ad regem prouocatur. Atque ii statum controuersiæ cuiusq;, decretumque suum in consessu reliqui senatus exponunt. Senten-

Iudicia comitialia.

Sententias tamen denuo non dicunt. Publicarum inter sacrum & militarem siue equestrem ordinem controuersiarum arbitrium atque transactio penes Regem est. Comitia quotannis, nisi quid fortè impediat, institui vsitatum est. Nihil tamen prohibet, quo minus vel rarius, vel crebrius instituantur. Crebrius quidem vt id fiat, requirit iudiciorum & prouocationum disceptandarũ multitudo: Tametsi extrahuntur ea nonnunquam in quartum & quintum, ac sextum ferè mensem. Locus certus comitiis habendis olim nullus erat. Sed vbi principi collibuerat, etiam sub dio, & in territoriis, ea peragebantur: Postea lege in vnum conclusa sunt oppidum, in vmbilico ferè & meditullio totius Poloniæ situm Petricouiam. Sed iam ea inde noua lege in gratiã Lithuanorum Varsauiam translata sunt. Potest tamen Rex assentiente senatu, iusta aliqua de causa alibi quoq; ea instituere. Nec illud prætermittendum est, Quòd initio comitiorum nuncijs nobilitatis singulis certa pecunia in victum de publico numeratur. Senatoribus non item. Cæterum non venienti ad comitia senatori sine iusta causa, lege multa irrogatur:

Controuersiarum inter ecclesiasticum & equestrẽ ordinem arbiter Rex.

Comitiorũ locus.

gatur: Sed ea vix vnquam à rege exigitur. Habet ecclesiasticus quoque ordo in Polonia sua comitia: quæ synodi græco, sed latinis non inusitato nomine appellantur. Quarum causas & vniuersam rationem è iure pontificio petat, qui volet. Hic illud modo annotandum est, quòd licet Archiepiscopus Leopoliensis suam habeat prouinciam à Gnesnensi distinctam, tamen & ipse, & socii, vel, vt vocant, suffraganei eius Episcopi, Gnesnensis Archiepiscopi authoritatem agnoscunt, cùm in prouocationibus & iudiciis, tũ in Synodis: Ad quas ab illo euocantur. Est autem ius, mosque, Petricouiæ, Lenciciæ, aut Louiciæ prouincialem synodum tertio quoque anno, nisi res maiorem celeritatem aliumue locum episcoporum consensu postulet, institui: & adhiberi in consilium abbates & præpositos monasteriorum, & collegiorum sacrorum primariorum (quæ capitula cathedralia vocantur) legatos binos, vel singulos duntaxat. Sed nos à synodis & comitiis ad bellum transeamus. Id autem in hac gente à nobilitate geri vsitatum & legitimum est antiquitus: Quæ cuncta equestris militat, quemadmodum antea diximus, idq; pro mo-

do

Synodi sacerdotum.

Gnesnen. archiepiscopi prærogatiua.

Belli gerẽdi ratio.

do bonorum & redituum facere debet. Sed cum nulla publicè instituta sit bonorum æstimatio, modus hic fidei cuiusque creditus, labente in deterius disciplina & fide, arbitrarius factus est, non sine reipubl. totius incommodo & iniuria. Arbitrarium est & genus armorum. Tenuiores, & qui equum alere non possunt, pedestres militant. Sculteti quoq; siue aduocati hæreditarij, & quicunq; fundos terrestres hæreditarios habent, non sunt immunes à militia. Multatur autem agris & bonis omnibus, si quis paterfamilias à bello abfuerit, aut filium adultum, fratremue, qui ipse separata bona, & militandi necessitatem non habeat, pro se non miserit. Cæterum pupillis impuberibus, ægrotis, senio confectis, & viduis per necessarios & famulos militiam obire licet. Habent autem vacationem militiæ tribuni terrestres, præfecti arcium in finibus regni sitarum, vicarij cæterorum præfectorum iurisdictionem habentiũ, Vicecapitanei & Burgrabii, & qui republ. causa absunt. Habet item ordo cunctus ecclesiasticus, præter eos sacerdotes, qui bona terrestria hæreditario, seu alio quouis, quàm sacerdotiorum iure & nomine obti-

Aa 4 nent.

Pœna non militantiũ.

Militiæ immunitatem qui habeant.

nent. Euocatur ad bellum nobilitas antiquo more, dimissis quoquouersus per præfecturas literis signo regio consignatis: Quæ deinde in pertica

Restas seu restium literę.

resti alligatæ (vnde restium nomen acceperunt) à preconibus siue ministerialibus terrestribus ad dignitarios & officiales, siue magistratus, primoresq; nobilitatis cuiusque præfecturæ sublimes & conspicuæ circumferuntur, & in foris vrbium & oppidorum alta voce publicantur. Ter autem id fieri oportet interpolatis quaternis septimanis: Nisi decreto comitiali tempus id accidatur, binæq; testes coniungantur. Post tertias demum restes domo se quisque mouet ad suæ satrapiæ conuentum ad certum locum certamq; diem indictum. Inde porrò authore ac ductore palatino cum sui quisque territorij Castellano ad constitutum à principe prope fines regni locum pacati proficiscuntur. Verum hoc quoq;, vt alia nonnulla rectè à maioribus instituta, augescente indies equitum licentia, conniuentiaq; magistratuum, in desuetudinem abijt, magno non modo sacerdotalium, verum etiam regiorum, & ipsius nobilitatis prædiorum, & adscriptitio-

Bellicæ leges.

rum incommodo damnóque. Necesse autem ha-

bet

bet princeps equestris ordinis homines ab hostibus in bello captos redimere, ac damna amissorum equorum, quæ ij extra fines regni acceperint, exoluere. Captum verò hostem, nobilem præsertim, is qui cepit, principi tradere debet, acceptis pro eo duobus florenis. Vsu venit nonnunquam, vt hæ copiæ diuidantur à principe de sententia amplissimi consilij: Ac cæteris quidem aduersus hostem proficiscentibus, vnius aut alterius satrapiæ nobilitas, vel plurium, si opus sit, ad præsidium eius oræ, vnde item belli aliqua est suspicio, relinquatur. Hæc est apud Polonos belligerendi ratio: Hoc robur militiæ, in equitatu situm. Hæ sunt opes & vires gentis: hæ copiæ, externis penè incredibiles, & cum quibusuis maximarum gentium opibus ac diuitiis comparandæ: Quibus olim principes Poloni res magnas & præclaras gesserunt, non domi modo illata bella propulsando, sed foris etiam hostes vlciscendo, fines imperii longè latéq; proferendo, & amicis atque sociis succurrendo. Sed cum abuterentur ii nonnunquam obsequio nobilitatis, eamq; crebrorum ac diuturnorum, minimeq; necessariorum bellorum incommodis exercerent, lege cau-

Bb tum

tum est, intra hos ducentos annos, vt ne liceat regi bellum facere sine comitijs & assensu amplissimi consilij: & vt nobilitas fines quidem regni quoties & vbi opus est, absque vllo stipendio tueri necesse habeat, non sine principe tamen, præterquam in interregno. Cæterum extra fines ne ad vllam militiam educi possit inuita, nisi acceptis à rege in quemlibet hastatum equitem quinque marcis, quod perinde est hoc tempore, ac quinque coronati Gallici vel Italici. Peditatus nullus est ferè apud Polonos præter mercenarium, si quem princeps conduxerit. Mittunt quidem ei oppidani currus commeatu onustos cum peditibus: Verum is peditatus non multus est, & sternendis muniendisq; vijs, quàm armis tractandis accommodatior. In extrema tamen necessitate & grauiori bello, euocata ad expeditionem nobilitate, oppidani quoq; & agrestes decimum quenque peditem decreto comitiali armant & expediunt. Cum autem lentior sit expeditio hæc vniuersa, & nonnunquam ciuibus & amicis magis, quàm hostibus incommodare soleat, excogitata est ratio conducendi militis mercenarij pedestris & equestris ad subitarias Taro-

Bellica expeditio nō indicitur sine comitijs.

Nobilitatis officiū.

Oppidanorū munia in bello.

Mercenarij milites.

tarorum, & aliorum hostium excursiones reprimendas, expugnandas munitiones, & alios militares labores subeundos aptior & promptior. Quæ copiæ pariter cum decanis, centurionibus, turmarum & cohortium ductoribus, tribunisque militaribus ab alterutro duce exercitius lōge laxiori potestate, & seueriore disciplina, quàm in expeditione publica reguntur. Est autē stipendium trimestre in equitem quidem senum, in peditem vero quaternorum florenorum antiquitus constitutum. Perexiguum id sanè est, nisi in magna alioqui rerum omnium ad victum pastumq; pertinentium copia & vilitate, longè leuius etiam precium rebus venalibus bellica lex imponeret, & charitas patriæ, studiumq; bellicæ virtutis & gloriæ, & spes adipiscendorum publicorū honorū magis, quàm vlla merces iuuentutem multitudine & ocio abundantem ad facienda stipendia excitaret. In hoc vero stipendiū publicè confertur pecunia, tributo, quam exactionem vulgò vocant, agrestibus ac oppidanis, regi iuxta ac nobilitati subiectis, imperato. Quo illi non inuiti agrorum domorumq; suarū vexationem redimunt: si modo redimunt, mercenario-

Stipendia equitum & peditum.

Tributa siue exactiones.

nariorum etiam militum, non contentorum stipendiis suis, licentia & rapacitate indies magis ac magis progrediente, & nec sacerdotum, nec nobilitatis, atque adeò neque regis ipsius bonis abstinente. Id autem tributum ex agris quidem in laneum seu mansum (certus agri modus is est) ex oppidis verò ostiatim penditur. Quinetiam venalis cuiuslibet potus nomine in oppidis iuxta ac in pagis pensitatur. Pendunt & molitores de moletrinis quiddam: & sculteti siue aduocati de suis agris, itemque equites ii, qui nullos habent adscriptitios, & plebei, qui neq; domos, neque agros habent, & arte aliqua, vel opera sua victitant. Doctores, magistri, & scholastici, & qui literarum doctrinęque studiis vacant, immunes sunt. Est & aliud quoddam tributum, in magna necessitate aliquando plebi vniuersę, exceptis scholasticis, imperatum: Quod quia de singulis capitibus pendebatur, capitale dictum est. Imponit nonnunquam & ipsa sibi nobilitas cum rege & proceribus tributum de agris, vel de censibus suis pensitandum, si vsus & necessitas postulet. Non nisi in comitiis autem hæc tributa sciscuntur ac decernuntur, & quidem consentienti-

Capitale.

tientibus consiliariis pariter & nunciis terrestribus. Cæterum ecclesiasticus ordo vnà cum bonis & hominibus suis iam inde ab initio susceptæ religionis Christianæ non modo militiæ perpetuam, sicuti superius attigimus, vacationem, sed tributorum etiam publicorum immunitatem habet in Polonia. Verum ipse superiori tempore oppidanos & agrestes suos tributis, quæ cęteris imperantur, vltro reipubl. gratia subiecit. Nunc iam pro lege habetur, vt quoties regiis & equitum subditis tributum imperatur, nec hi exortes sint. Pensitant ipsi etiam nonnunquã sacerdotes cum Episcopis rogati, vrgente necessitate, & charitate patriæ suadente, de suis sacerdotiis certam redituum suorum portionem. Qam pensionem contributionem appellant. Eius verò decernendæ ius est penes synodum prouincialem. Exigendæ verò penes eos, quibus episcopi cum primario suo collegio in sua quisque diœcesi mandauerit. Superiorum autem illorum tributorum, quæ plebi atque etiam nobilitati imperantur, exactio plerunque regis arbitratu, nonnunquam de senatus atque nunciorum sententia per satrapias compluribus imponitur:

Ecclesiastici ordinis immunitas.

Nec diutius id munus durat, quàm ipsum tributum. Dispensatio penes regem ferè & thesaurarium regni manet. Nonnunquam tamen & ipsa alijs comitiorum decreto mandatur. Nuper adeò, excogitata est noua ratio comparandæ in defensionem regni militemq; mercenariũ pecuniæ. Rex enim benigniß. Sigismũdus Augustus quartã partẽ reddituũ regiorum in eum vsum perpetuo reipubl. concesßit. Quæ pacis tempore in fiscum, in arce Rauensi constitutum, deponitur. Atque hæc habuimus in præsens, quæ de ratione belli, ac de vniuersa republ. Polonica in medium afferremus. Si quid præterea requiritur, è recentioribus comitialibus constitutionibus petatur. Prußia Regia nobis reliqua est, quæ quamuis eodem cum Polonis regno contineatur, tamẽ quia peculiare consilium publicum, peculiares leges, peculiaria iudicia & comitia, ærariumq;, & belli gerendi rationem à reliqua Polonia diuersam habet antiquitus, de his nunc separatim persequamur. Nec abs re fortaßè fuerit si de ducali quoque obiter attingamus. Igitur ea pars Prußiæ, quæ nunc ducalis dicitur, ex eo tempore, ex quo deuictis barbaris populis sub iugum Christi

Quarta regiorum redditũum

De Prussia.

Ducalis Prussia.

Christi missa est, simul cum episcopis suis Sambiensi & Pomesaniensi ad nostra vsque tempora ordini Teuthonicorum Crucigerorum, qui se de hospitali S. Mariæ militiæ Hierosolimitanæ dixere, paruit. Cuius ordinis præses Magister generalis, socij verò administrationis, & præfecti territoriorum præceptores & commendatores appellati sunt. Qui cum pro amicis & socijs, Polonorum hostes facti essent, armis eorum adacti quodam tempore, vnà cum episcopis in verba regis Poloni iurarunt, & aliquamdiu maiestatẽ eius comiter conseruarunt. Sed cum id deinde aliquoties, & ad extremum nostra memoria Alberto Marchione Brandeburgensi Magistro, viro excelsi animi, & rei militaris perito, authore detrectassent, Sigismundus rex senior, vt se & posteros suos illa perpetua defectionum bellorumq; molestia liberaret, & Poloniæ Lithuaniæque tranquillitatem maiorem præstaret, fractis ijs bello, & ad necesßitatem deditionis redactis, & partim decedentibus è Prussia, partim habitu & religione abiecta manentibus, illum ipsum Albertum sororis suæ filium singulari clementia pro Magistro Ducẽ in Prussia iussit esse

Albertus Marchio Dux in Prussia.

Prussia feudalis facta.

esse, hæreditariumque principatum ipsi cum fratribus, & posteris eorum maribus attribuit, ea lege, vt ij in verba regis Poloni ritu solenni iurarent: cum centum equitibus hastatis, quoties & vbi vsus postularet, ei militarent: & in senatu regni locum haberent itidem, ac Magister habuisset. Extãt pacta conuenta. Ex eo igitur tempore pars illa Prussiæ ampla & copiosa, duarumque episcoparum suppressione auctior, sub duce esse cœpit, summam omnium rerum potestatem, regi tamen Polono obnoxiam, habente, & arbitratu suo consiliarios sibi legente, & præfecturas, magistratusq; mandante. Vtinam quidem is sacra intacta reliquisset. Nec plura nunc de ducali Prussia.

Regiæ Prussiæ respublica.

Regia verò, ex quo à Crucigerorum imperio ad Polonum nomen (vnde ferè detracta erat) ante centum annos sese recepit, recepta ea quidem est à Polonis in societatem iuris, & reipublicæ, sed leges tamen suas & instituta à Theutonibus ferè hausta, vel post subactos & fermè extirpatos priscos & barbaros Prussos, de ductione coloniarum è Germania importata retinuit. Consilium quoque à senatu regni seiunctum obtinuit. Habuit etiam initio suum guber-

Hist. lib. 27

Leges Prussorum.

gubernatorem, à rege datum. Sed postea suppressus est hic magistratus. Regiam autem appellamus, quæ Regi Polonorum immediate (vt vulgari verbo vtar) subiecta est. Cuius partes primariæ sunt, Culmensis, Marieburgensis, & Pomerania citerior. His annumeratur etiam Varmiensis episcopa. Quæ licet Episcopo suo & collegio sacro siue Capitulo prorsus immediate subiecta sit, nec omnia cum superioribus eius partibus habeat communia: quemadmodum paulò post explicabimus, non segregat tamen sese à Regia, priuilegijs suis vtens fruens. Vtitur autem omnis fermè Prussia, ducalis iuxta ac regia, iure municipali, quod Culmense vocatur.

Culmense ius.

Quod tamen non satis certum est in hanc vsque diem. Eruitur id quidem è tenebris, & colligitur, sed nondum in lucem prodit. Solæ Elbingensis, Brunsbergensis, & Fraumburgensis ciuitates Lubecense amplexæ sunt, vel secum fortassis attulere.

Lubecense

Et quoniam vtrunque id paucis capitibus continetur, in cæteris recurritur ad Saxonicum & Magdeburgense: indeq; etiam ad Romanum, quibus de rebus neque Culmensi aut Lubecensi, neque Magdeburgensi & Saxonico iure,

Magdeburgense & Saxonicũ.

iure, neque plebiscitis ciuitatum, aut constitutionibus regijs cautum est. Dedit enim constitutiones & leges quasdam sapientissimus rex Sigismundus senior, partim toti Prussiæ Regiæ, partim Gdanensi ciuitati peculiariter. Easq; auxit optimus eius filius Sigismundus Augustus, cum in ea vrbe esset anno post Christum natum 1552. Quibus conscribendis nos adfuimus. Non ita pridem etiam cum idem rex comitiali decreto clarissimos & prudentiss. aliquot senatores ad Elbingensem & Gdanensem ciuitates corrigendorum quorundam erratorum, & abusuũ causa cum summa potestate delegasset, condiderunt ij leges nonnullas, rebus, locis, atq; temporibus accommodatas. Quas nuper is, qui fuit princeps eius legationis, vir amplissimus, Stanislaus Carncouius Vuladislauiensis Episcopus in lucem edidit. Vectigalia Regia non ampla sunt in Prussia: Eaq; proueniunt potissimum è ciuitatum pensionibus, agris, & prædijs insulanis, & præfecturis: Quarum tamen pleræq; donationibus, venditionibus, & hypothecis in impendia bellorum superioribus temporibus accisæ, aut prorsus alienatæ sunt. Quod itidem aliis quoque

Regiæ constitutiones

Stanislaus Carncouius Episcopus Vuladislauien.

Vectigalia Regia Prussica.

que vectigalibus in ciuitatum ius translatis factum est. Verùm ea detrimenta crebris tributis, populariter in gratiam regis scitis vel decretis superiori tempore cõpensabantur. Metallorum ea regio ferax non est: Fruges non malignè profert, & linum, & lupulũ: easq; merces trans mare mittit. Mittit & materiã fabricandis nauibus & vasis, exornandisq; domibus aptam, & cerã, & cinerem, & bubula coria, imò & carnes. Sed hæc ei ferè suppeditat Russia, Samogitia, & Lithuania: Quin & frugum, & aliarum rerum ad victum pertinentium maiorem copiam eædem regiones, & Masouia cæteraq; Polonia ratibus & nauibus fluuiatilibus subministrant. Accipit autem ea vicissim transmarinis cõmerciis vina, oleum, aromata, saccarum, sal, & alia condimenta mensarum, telam item & pannos laneos iuxta ac sericeos, & quas præterea mittit Lusitania & India diues cupedias: Eaq; omnia Polonis & Lithuanis Prussia transmittit. Hinc est vulgò simul & nobilitati res lautior, vestitusq;, & habitatio cultior. In victu quidẽ frugalitas prisca adhuc fermè retinetur. Vtinã compotationes essent moderatiores. Sed est id commune

Nascentia in Prussia. Prussorum commercia

Prussorum viuendi ratio.

ne vitium Septentrionalium populorum. Eæ tamen compotationes Prussis ordeacea cereuisia crassiore fermè peraguntur. Vini non magnus est vsus. Distinguuntur Prussi, itidem ac Poloni, sacro & profano ordine: nobilitate ac plebe. Sed paulò meliore est conditione plebs in Prussia, quam in reliqua Polonia. Eodem quidē cum nobilitate iure, & iisdem legibus vtitur, prærogatiuis modo quibusdam inferior: per quas tamen plebeij neque à bonis terrestribus, neque ab honoribus & magistratibus, neque à sacerdotijs, neque à consilio publico arcentur. Nec nobilitas modesta & frugalis eos dedignatur. Quin decedit ea quoque vnà cum sacro ordine nonnihil de immunitate sua reipubl. & concordiæ gratia. Sacerdotibus iustus honos habetur, à catholicis præsertim. Monachi & monachæ, cùm nostra memoria præsultore Luthero domicilia sua reliquissent, manent ea etiamnunc propemodum vacua & ruinosa, aliquot exceptis: quæ sanè infrequentia sunt, & incolentes ea contemptibiles. Regis potestas in Prussia minus est restricta, quàm alibi. Senatus constat duobus Episcopis, tribus Palatinis, totidem Castellanis, toti-

Nobilitas & plebs Prussica.

Ordo ecclesiasticus in Prussia.

Senatus siue consilij Prussiæ.

totidem Succamerarijs, & tribus primarijs Ciuitatibus: quarum non mediocris est potentia. Earum verò bini consules legati siue Nuncij pro singulis habentur, & alternis dicunt sententias. Episcopi sunt, princeps, senatus, & moderator, Varmiensis. In qua episcopa me Pius eius nominis quintus pontifex max. vltro petente D. Sigismundo Augusto Rege, amplissimo Cardinali Stanislao Hosio (ipso libentissimè assentiente) ante sex annos Coadiutorem, vt vocant, dedit, successoremque designauit, & collegium sacrum acceptauit. Sed reuertamur ad institutum. Est ergò princeps senatus Prussici Varmiensis Episcopus: Huic proximus Culmensis, qui olim eum anteibat. Quorum hic Teuthonum Crucigerorum opera quodam tempore de Gnesnensi prouincia detractus, Rigensi addictus fuit, vehementer accisus redditibus, & episcopa, ecclesiaq́; in ditionem ordinis ipsius redacta: Ille verò, Varmiensis inquam, initio quidem Rigensis Archiepiscopi metropoliticam authoritatem agnouit, Nunc verò multis annis in nulla prouincia censetur, & soli subest in rebus ecclesiasticis Romano pontifici: Magistri & ordinis dömina-

Varmiensis & Culmensis episcopi.

minatum nunquam agnouit, amicitiam & societatem, cum & ipse plerunq; Germanici esset sanguinis, libenter coluit: nec sine malo ac detrimento suo, & ecclesiæ suæ. Ad regnum verò Poloniæ post reliquam Prussiam peculiaribus pactis cum rege Cazimiro initis sese adiunxit. Vuladislauiensis Episcopus habet non contemnendas possessiones in Pomerania.. Atque ea tota fermè in diœcesi ipsius est, indeq; Pomeraniæ quoq; Episcopi titulum is vsurpat, sed ad Prussicum consilium non pertinet. Palatini sunt, Culmensis, Marieburgensis, qui ante hac Elbingensis dict9 fuit, & Pomeranicus: Castellani, Culmensis, Elbingensis, & Gdanensis: Succamerarii itidem atq; Palatini: Ciuitates, Torunensis, Elbingensis, & Gdanensis, in singulis satrapiis siue palatinatibus singulæ, eundem ordinem seruantes inter se in cõsilio, quem sui Palatini. Hoc est concilium Prussicum. Consiliarios terrarum Prussiæ vocant: Quos & ipsos more aliorum iuratos esse oportet. Varmiensis tamen Episcopus diuersam ab aliis iusiurandi rationem & formulam pacto præscriptam habet. Nam is, si Rex est in Prussia, ipso præsente: Sin minus, nonnullis magistratibus

Vuladislauiensis etiam Pomeraniæ Episcopus.

Varmiensis Episcopi iuramẽtum.

tibus Prussicis ad id delegatis in arce Marieburgensi, præeunte verba aliquo Episcopo, iurat. Ciuitatum delegati iniurati ad consilium admittũtur, aliquóne priuilegio, an per abusum, nescio. Habent autem consiliarii Prussici sua loca, & ius dicendæ sententię in amplissimo totius Regni Polonici consilio. Verùm ea loca ante aliquot annos post auctum Lithuanorum accessione senatum aliqua ex parte variata sunt, ita tamen, vt nihilominus Episcopi inter Episcopos, Palatini inter Palatinos, Castellani inter Castellanos consideant. Ad calcem operis huius ea singula secundum nouam constitutionem comitialem inter alios notata sunt. Palatinorum iurisdictio & authoritas in Prussia maior est, quàm in cætera Polonia: Penes eos sunt multæ, & supplicia delinquentium, rerumque iudicatarum executio. Tranquillitatem quoque publicam in agris & extra vrbes ij præstant. Castellani & Succamerarij eodem sunt iure, quo in Polonia. De Episcopis paulò post dicemus. Præter hos autem magistratus, habent Prussi thesaurarium, ꝑfectos arcium, siue capitaneos, gladiferos, iudices, & scabinos: verũ ii nõ pertinent

Consiliarij Prussiæ ad Senatũ Regni pertinent.

Palatinorũ potestas.

Magistratus Prussici.

Thesaurarius. ad consilium. Thesaurarius est, qui pecuniam omnem & rationes à præfectis & administris regiorum bonorum & prouentuum atque etiam tributorum publicorum exigit, & vel ipse administrat, vel thesaurario Regni tradit. Olim is Oeconomus fuit seu procurator Marieburgensis. Gladiferi. Gladiferos singulos habent Culmensis & Pomeranicæ satrapiæ. Iudices. Iudices nouem sunt. In Culmensi quidem & Marieburgensi satrapijs singuli: Pomeraniæ territoria. in Pomeranica verò septem, nempe totidẽ, quot territoria. Sunt autem ea, Slochouiense, Tucholiense, Suecense, Dersauiense, Zucouiense, Puscense, & Mirachouiense: Habentque singuli iudices in consilio scabinos iuratos aliquot. Præfecti. Præfecti, arcium & redituum regiorum in sua quisque præfectura curam & administrationem habent: Iurisdictionem nullam fermè habent, præsertim in nobilitatem, neque in oppidanos præsertim: In agrestes ampliorem. Solus Marieburgensis præfectus. Marieburgensis neque redituum regiorum curam gerit, neque in agrestes iurisdictionem habet: arci modò præest, eiusque præsidio: quod perpetuum est. Cæterum constitutione quadam, ampliores is cæteris præfectis & magistratibus prærogatiuas

tiuas habet, velut generalis locum tenens Regis in Prussia. Redditũum verò & subditorum regiorum, & sartorum tectorum eius ipsius arcis curationem habet thesaurarius. Igitur primaria totius Prussiæ præfectura Marieburgensis est: Cui Polonus antiquitùs præficitur. Nunc primus de Prussis, è Polonia tamen oriundus, ei præest, vir vigilantissimus, & omni genere virtutum ornatissimus, mihique amicissimus, Ioannes Costka, nuper, Palatinus Sendomiriensis à Rege Henrico creatus. Ioannes Costca palatinus Sẽdomirien. Secundum hanc in eadem satrapia sunt hæ præfecturæ, Stumensis, Gneuensis, Nouensis, & Stargardensis siue Starigrodensis. Præfecturę Prussicæ. In Culmensi, Brodnicienśis, Grudentina, Radinensis, Golubensis, Rogoznensis, Brathianensis, Coualiensis, Copriuunensis: In Pomeranica, Slochouiensis, Suecensis, Tucholiensis, Dersauiensis, & Puscensis. Torunensem verò, Elbingensem, & Gdanensem præfecturas ciuitates ipsæ sibi regia indulgentia, & ex pacto vendicarunt, & per magistratus vrbanos administrant. Episcopi cum collegijs suis suos & ipsi habent arcium atq; territoriorum præfectos & burgrabios, suosq; indices, & aduocatos, & oppida-

pidanos magistratus. Habent & Cancellarios, & officiales suos in causis ecclesiasticis vterque Episcopus. Habent enim vtranq; iurisdictionē & amplissimam potestatem in suos. Varmiensis quidem episcopa in nulla censetur satrapia: Vno autē, & non interpolato ambitu in modū principatus bona certis finibus peculiariter circumscripta, & arcibus atq; oppidis exculta habet: Eaq; sic diuisa, vt duas partes Episcopus, tertiā collegium siue capitulum obtineat. In his vtriq; subiectam nobilitatem habent, & liberam iurisdictionem, ab omni Regiorum magistratuum iurisdictione exemptam. Praeterea pertinet etiā Elbingensis ciuitas cum suo territorio ad Varmiensem dioecesim: Quamuis iam aliquamdiu haeretica labe infecta conniuentibus regibus, & suffragantibus nonnullis magistratibus, ab ecclesiastica Episcopi iurisdictione sese subtrahere nitatur. Bartena quoq; terra & Natangia ante 200. annos eiusdem episcopi iurisdictioni subiecta fuisse, & supra sex millia mansorum tunc Episcopo Varmiensi per fraudem & iniuriam Cruciferorum detracta esse memorantur. Subditi episcopi & collegij Varmiensis eodem, quo caeteri Prussi

Varmiensis dioeceseos ius & praerogatiua.

Prussi iure municipali vtuntur: Sed habent etiā peculiaria, inter se autē cōmunia instituta: Quae **Lands ordnung** */ hoc est, terrae constitutiones vocant. Conuentus etiam communes habent. Ad eos autem nobilitas, ciuitates, & sculteti cum liberis (de quibus postea dicemus) euocati, ꝓ se quique binos vel plures etiā è singulis territorijs ꝓcuratores siue legatos mittunt, ijs de rebus, quae in consultationem veniunt, cum episcopo & legatis collegij constituturos. Caeterū ea nobilitas omnis, & aduocatus, & ciuitates, ꝑter iusiurādū, quo partim in episcopi, partim in sacri collegii verba iurant, nouo quoque Regi, ac deinde decimo quoque anno ei ipsi ex pacto fidē suā obstringūt. Tametsi de 10. anno in desuetudinē abiit, sublata causa, hoc est, pacatis prors⁹ reb⁹ Prussicis, & extirpato ordine Teuthonicae militiae. Iurāt etiā sacerdotes, quādo certū aliquod sacerdotiū adipiscūtur: Primarii tamen, qui ꝑlati & Canonici cathedr. appellātur, intra mēsem, postea q̄ in id collegiū cooptati sunt. Eos autē pōtifex quidē max. creat, collegiū verò vnà cū Episcopo eligit alternis mēsibus: Excepto Praeposito, qui à Rege editur, siue ꝑsentatur, ab episcopo praeficitur*

Canonicorum & Praelatorum Varmiensis creatio.

Sed neque is, neque cæteri tres prælati locum & suffragium habent in collegio, siue capitulo, nisi sint etiam canonici. Culmensis ecclesiæ collegium ad quatuor canonicos redactum est. Qui singuli à cæteris vnà cum episcopo cooptantur. Ipse autem episcopus à solo rege designatur, à pontifice max. creatur. Cæterum Varmiensis ex pacto recentiorie quatuor canonicis indigenis à rege propositis, vnus ab eius ipsius ecclesiæ collegio deligitur: deinde hic quoque à pontifice renunciatur, & confirmatur. Ac tum demum sacris pontificalibus ad præscriptum ecclesiasticorum canonum initiatur. Magistratus terrestres in Prussia quoque, itidem ac in Polonia, à rege creantur: Iudex tamen ex aliquot à Palatino cum dignitarijs & cætera nobilitate de consessu scabinorum delectis, ab eo editur: Scabini soli à palatino cum cæteris dignitarijs illius loci creantur. Sunt autem & Prussici magistratus omnes perpetui, prҿter præfectos: qui regis arbitratu mutari possunt, nisi beneficio ac diplomate regio sibi prospexerint. Ciuitates à decurionibus seu consulibus, & quidem Germanicҿ linguæ & sanguinis (Polonos enim pro externis habent, & neque

Episcoporum Pruss. designatio.

Magistratuum Prussicorum cõferendorũ ius.

Ciuitatum Prussicarũ magistratus & administratio.

que ad artes mechanicas perdiscendas admittunt) reguntur: Quorum non idem vbique, certus tamen est numerus. Et ipsi ius habent cooptandi, quos volunt, in sua collegia, quoties vacat locus, eoque maiore sunt dignatione & authoritate, quando volunt, & obsequentiorem habent plebem. His prҿsident magistri ciuium, à decurionibus, ac de numero ipsorum delecti, & ipsi, itidem atque decuriones perpetui, in primarijs quidem vrbibus quaterni, in cæteris verò oppidis bini, per vices annuum gerentes magistratum. Habent item singulæ ciuitates iuratos iudices, siue scabinos, qui à decurionibus siue consulibus leguntur: Et ipsi autem perpetui sunt, nisi fortè in numerum consulum cooptentur. Neque enim eundem consulum & scabinum esse licet, prҿter Elbingam & Brunsbergam: vbi pars consulum loco scabinorum iudicia exercet. Cҿterum vnus è consulibus eis præficitur, quem scultetum vel iudicem vocant. Primariæ tres ciuitates etiam præfectos habent singulos, vt dudum memorauimus, quos vocant burgrabios, & eos quidem annuos ferè: Qui tranquillitatis vrbanæ, ac totius territorij curam gerunt, cau-

Consules.

Magistri ciuium.

Scabini.

Scultetus.

Burgrabij ciuitatum.

sasq; priuatarum iniuriarum & sanguinarias iudicant, & pro iis multas irrogant. Hunc solum magistratum rex in ciuitatibus creat, sed nonnisi vnum è sex vel octo è numero consulum eiusdem ciuitatis ab ipso collegio delectis, iidem autem consules ex omni ciuium numero, Gdani quidem centum viros, alibi verò pauciores deligunt, qui sint capita multitudinis, & quasi tribuni plebis: cum quibus communicant nonnunquam consilia de republica, & ex ijs cognoscunt postulata plebis. Vitantur enim coitiones multitudinis, propter externorum omnis generis hominum frequentiam, nequando in seditionem erumpant, vt nonnunquam factum est. Iudicia nobilitatis iudices terrestres cum suis scabinis, præsidente palatino, bis quotannis exercent in certis oppidis. Infamiæ tamen causa, & status controuersia, itidem ac in Polonia, ad regis iudicium pertinet. A terrestribus iudicijs prouocatio est ad consiliarios Prussiæ: inde verò ad Regem. In oppidis verò iudiciaria potestas fere omnis est penes consules, exceptis paucis causis, quarum mentionem dudum fecimus, & si quæ sunt aliæ ad burgrabios

Capita multitudinis.

Iudiciorũ ratio.

Iudicia vrbana.

vel

vel palatinos pertinentes: Sed eam ipsi consules, quod ad priuatorum hominum inter ipsos controuersias attinet, cum iurato iudicio, cuius mentionem dudum fecimus communicarunt. Ab eo verò iudicio in primarijs quidem ciuitatibus ad consules ciuitatis cuiusq;, in cæteris autem oppidis ad consilium totius Prussiæ: inde porrò vtrinq; ad regem prouocatur. Rex verò de quibusuis prouocationibus vbilibet, & cum quibus vult cognoscit. Plerunq; etiã cognitionẽ delegat Cancillariis & iureconsultis. Alioqui priuatũ neminem è Prussia regi euocare licet, exceptis iis causis, quæ sunt fisci, & iudicii regii ꝓpriæ. Magistratus terrestres iuxta ac vrbanos euocat de iis duntaxat, quæ in magistratu perperàm & ꝑter officium suum egerint: vel, si mauult, consiliariis Prussicis eas delegat, in comitiis cognoscendas. Delegat etiã vel iisdẽ, vel quibus vult, causas fisci sui, finiũ regundorũ cum suis bonis, ac diuidundæ inter fratres & cognatos hæreditatis: Quasuis itẽ alias ab aliis ordinariis iudicibꝰ ꝑ prouocationẽ ad se deuolutas. Comitia bis quotãnis habẽtur in Prussia statis tẽporibꝰ Maio q̃dẽ mẽse Marieburgi, Septẽbri aũt extremo Grudẽti.

Prouocationum ratio.

Comissaria iudicia.

Comitia Prussica.

 Ex

Ex iustis tamen causis ea quoque loca mutari possunt. In ijs comitiis à consiliariis de republ. in commune consultatur, siue vltro, siue ex praescripto regio: de prouocationibus terrestrium & oppidanorum iudiciorum cognoscitur: & omninò iudicia vel à rege delegata, vel si qua sunt alia, exercentur. Cum ducalibus quoque Prußis, seu ducis ipsius legatis nonnunquam Elbingæ ex foedere, vel Marieburgi, constituta certa die, conuentus habentur, & consultationes de legibus, & aliis rebus communibus, & controuersis. Non ita pridem in Prußia quoque nuncii nobilitatis & minorum ciuitatum in comitiis adhiberi cœperunt, tributi sciscendi causa: cuius decernendi potestatem neque rex, neque consiliarii soli vsurpant. Ad regni quoque comitia nuncii nuper adeò mitti cœperunt. Sciscitur autem cereuisiarium tributum plerunq; in vsus publicos, vel in gratiam regis: vocaturq; id vulgò cisa vel accisa. Nonnunquam etiam de censibus, agris, domibus, bonis, & facultatibus, aestimatione facta, certa portio pensitanda decernitur. Varmiensis episcopae subditi nihil habent negocii cum comitiis. Solus iis interest, & praeest Episcopus, ac

Nuncij.

Tributum apud Prussos accisa.

Varmiensium libertas.

ac deinde de ijs, quae ibi constituta sunt, ad peculiarem conuentum suorum refert: de tributo praesertim. Nec temerè ij dissentire solent ab episcopi sui & conuentus Prußici sententia. Nihil tamen vetat, ipsos quoque arbitratu suo, authoritate episcopi & Capituli praeeunte, peculiares leges, &, vt vocant, ordinationes sibi condere, tributumq; sciscere. Quinetiam magistratus primariarum ciuitatum non rarò imperant ciuibus suis tributum peculiare, & operas, aliaq; onera in vsus publicos vrbium suarum, adhibitis capitibus plebis. Portus maris tres habet Prußia, Regia quidem Gdanensem & Elbingensem, Quorum hic in Habum lacum, ille rectà in mare procurrit: ducalis verò Regiomontanum siue Kœnixbergensem, quà Pregola fluuius in Habum influit. Atque hic quidem cum portorijs & omni iurisdictione & impendijs in ducis, duo verò reliqui in ipsarum ciuitatum, quibus adiacent, & magistratus potestate sunt. Verum is tamen, magistratus inquam, sine permißu vel mādato regio claudendi & aperiendi portus potestatem non habet. Quod de tributo quoq; decernendo itidem nuper constitutum est. Quod ad bellum

Portus Prussiae.

bellum attinet, si qua vis hostilis ingruat Prussiæ, domesticis communibusq; plebi cum nobilitate viribus depellitur. Ac nobilitas quidem cum proceribus equestris militat, Sculteti item & liberi: (Quos ita vocant, propterea quod & ipsi ab operis & laboribus, quos rustícani dominis suis præstant, gratuitam immunitatem habent, medij quodam modo inter nobiles & rusticanos agricolas: Ferunt tamen nonnulla onera extra ordinem) Ciuitates equitatum atque peditatum suppeditant: Rusticani peditatum tantum. Hæc ante institutam coadunationem (quæ necdum maturuisse videtur) de Prussia, & in vniuersum de Polonia nobis σαφέστερον, *quod aiunt*, καὶ ἀμαθέστερον *sunt exposita. Quæ cùm ciuibus nostris, tum externis non ingrata fore speramus.*

Belli ratio apud Prussos.

Liberi.

Sic autem fiet, vt minus peregrinentur in historia nostra.

FINIS.

OPERÆ precium nobis visum est, coronidis loco hic adijcere nomenclaturas & ordinem amplissimi Senatus Regni, quemadmodum in comitiis Lublinensibus ante quatuor annos constitutus est, & nonnihil ab antiquo (quem priore libro recensuimus) mutatus, posteaquàm Lithuani sese cum Polonis penitus coniunxere, & in vnum reipublicæ corpus coaluere. Qui tamen ordo non tam accuratè in consessu, quàm in dicendis sententiis, & ferendis suffragiis seruatur.

Senatorum Regni Poloniæ cum coniunctis ei ditionibus dignitates & ordo, secundum constitutionem Comitialem Lublinensem, anno M. D. LXVIIII. editam.

Archiepiscopi duo.

Gnesnensis.
Leopoliensis.

Episcopi 13.

Cracouiensis.
Vvladislauiensis.
Vilnensis. } alternatim.
Posnaniensis. } alternatim.
Plocensis. } alternatim.
Varmiensis. } alternatim.
Luceoriensis
Præmisliensis
Samogitiæ siue Mednicensis
Culmensis
Chelmensis
Kiouiensis
Camenecensis

Palatini cum quibusdam alijs eximijs inter eos intersertis 35.

Castellanus Cracouiensis.
Palat. { Cracouiensis. Posnaniensis. Vilnensis. Sendomiriensis.
Cast. Vilnensis.
Palat. { Calissiensis. Trocensis. Siradiensis.
Castel. Trocensis
Palat. Lenciciensis
Capitaneus Samogitię
Palat. { Brestensis, Kiouiensis, Iuniuuladislauiensis, Russiæ, Volynensis, Podoliæ, Smolenscensis, Lublinensis, Polocensis, Belsensis, Nouogrodensis, Plocensis, Vitepscensis, Masouiæ, Polesensis siue Podlassensis, Rauensis, Bresciensis, Culmensis, Mscislauiensis, Marieburgensis, Braslauiensis, Pomeranię, Minscensis

Castellani maiores 30.

Posnaniensis
Sendomiriensis
Calissiensis
Voiniciensis.
Siradiensis
Lenciciensis
Samogitię
Brestensis
Kiouiensis
Iuniuuladislauiensis
Leopoliensis
Volynensis
Camenecensis
Smolenscensis
Lublinensis
Polocensis
Belsensis
Nouogrodensis
Plocensis
Vitepscensis
Czernensis
Polesensis siue Podlassensis
Rauensis
Bresciensis
Culmensis
Mscislauiensis
Elbingensis
Braslauiensis
Gdanensis
Minscensis

Castellani minores 49.

Sandecensis
Medirecensis
Visliciensis
Biecensis.
Rogoznensis
Radomiensis
Zauichostensis
Landensis
Sremensis
Zarnouiensis
Malogostensis
Velunensis
Pręmisliensis
Calissiensis
Sanocensis
Chelmensis
Dobrinensis
Polanecensis
Præmentensis
Criuinensis
Czechouiensis
Naclensis
Rospirensis
Biechouiensis
Bydgostiensis
Brezinensis
Crusuiciensis
Osuienzimensis
Camienensis
Spicimiriensis
Inovulodensis
Coualiensis
Santocensis

 Socha-

Sohaciouiensis
Varsauiensis
Gostinensis
Visnensis
Raciaznensis
Siepreensis
Vissogrodensis
Ripinensis
Sakroczimensis
Ciechanouiensis
Liuensis
Slonensis
Lubaciouiensis
Conariensis in Siradiensis Palatinatu
Conariensis in Lenciciensi
Conariensis in Iunivuladislauiensi.

Officiales Curiæ 10.

Maresalcus Regni Poloniæ
Maresalcus Lithuaniæ
Cancellarius Poloniæ
Cancellarius Lithuaniæ
Vicecancellarius Poloniæ
Vicecancellarius Lithuaniæ
Thesaurarius Poloniæ
Thesaurarius Lithuaniæ
Maresalcus Curiæ Polonicæ.
Maresalcus Curiæ Lithuanicæ.